Hymnologiske Meddelelser

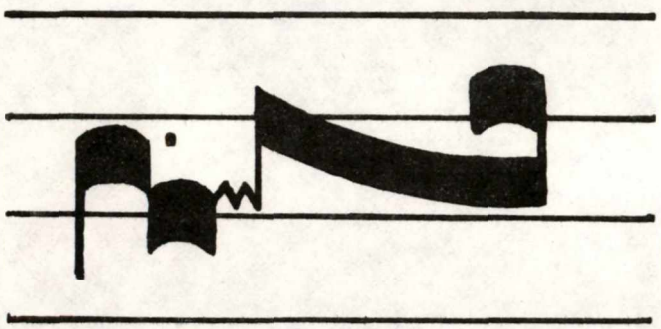

Værkstedsblad om salmer

udgivet af Salmehistorisk Selskab

5. årg. 1976 **2·3**

H Y M N O L O G I S K E

M E D D E L E L S E R

Værkstedsblad om salmer

udgivet af Salmehistorisk Selskab

5. årg 1976 nr. 2

NYE SALMER. Tekster af Britt G. Hallqvist/ Elith Olesen, Jørgen Kristensen, Eyvind Holmen, Jørgen Michaelsen. Melodier ved Axel Madsen, Evan-Th. Vestergaard.. s.57-62

Hans Verner Lollike, Danske salmer i en ny fælleslutherske salmebog i USA s.63-70

Helge Dahn, Nyere danske gendigtninger af psalmer i Det gamle Testamente s.71-78

Jens Lyster, Reravs salmebog 1575 ..... s.78-89

ANMELDELSER

Kingos samlede skrifter bind VI, hæfte 4. C.A.Reitzels forlag 1975. ved Erik Norman Svendsen.... s.90-92

P. Poulsen: Åndelig visesang. Lohses forlag 1975. ved P.B.C..... s.92-95

Kingo. Ingemann. Grundtvig. Roskilde Stiftsblad 1974 - 1975 ved P.B.C..... s.95-98

FORSIDE: Susanne Fabritius de Tengnagel

VIGNET: Peter Kannik Christensen

Nye salmer

T O S A L M E R T I L T H O M A S M E S S E N

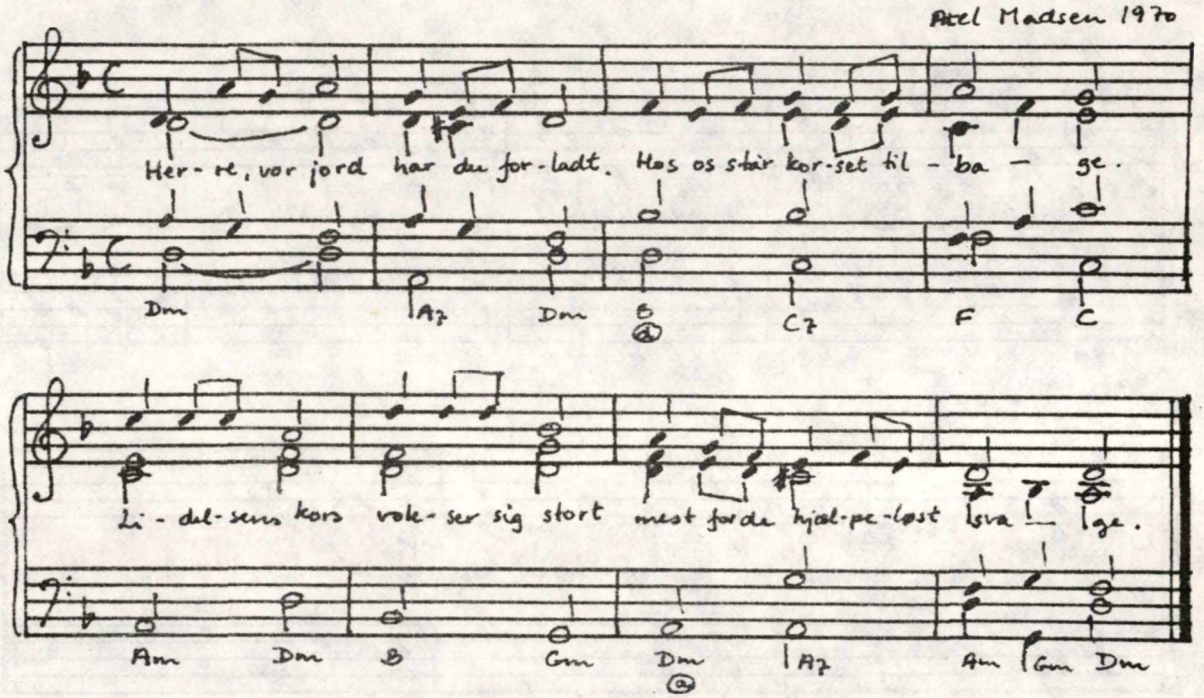

1.
Herre, vor jord
har du forladt.
Hos os står korset tilbage.
Lidelsens kors
vokser sig stort
- mest for de hjælpeløst svage.

2.
Ud mod en hård
mørk horisont
må i forladthed vi råbe:
Gud, er du død?
Hvad er der da
for os i livet at håbe?

3.
Ak, vi vil helst
låse vor dør,
skjule vort ansigt for verden.
"Hvor er din Gud?"
spørger de nu.
"Glæden og kraften, hvor er den?"

4.
Det er vor bøn:
Herre, du selv
blot i et glimt åbenbar os,
at du er her
levende, varm!
Hvis du os hører, så svar os!

Britt G.Hallqvist
Overs. ved Elith Olesen.

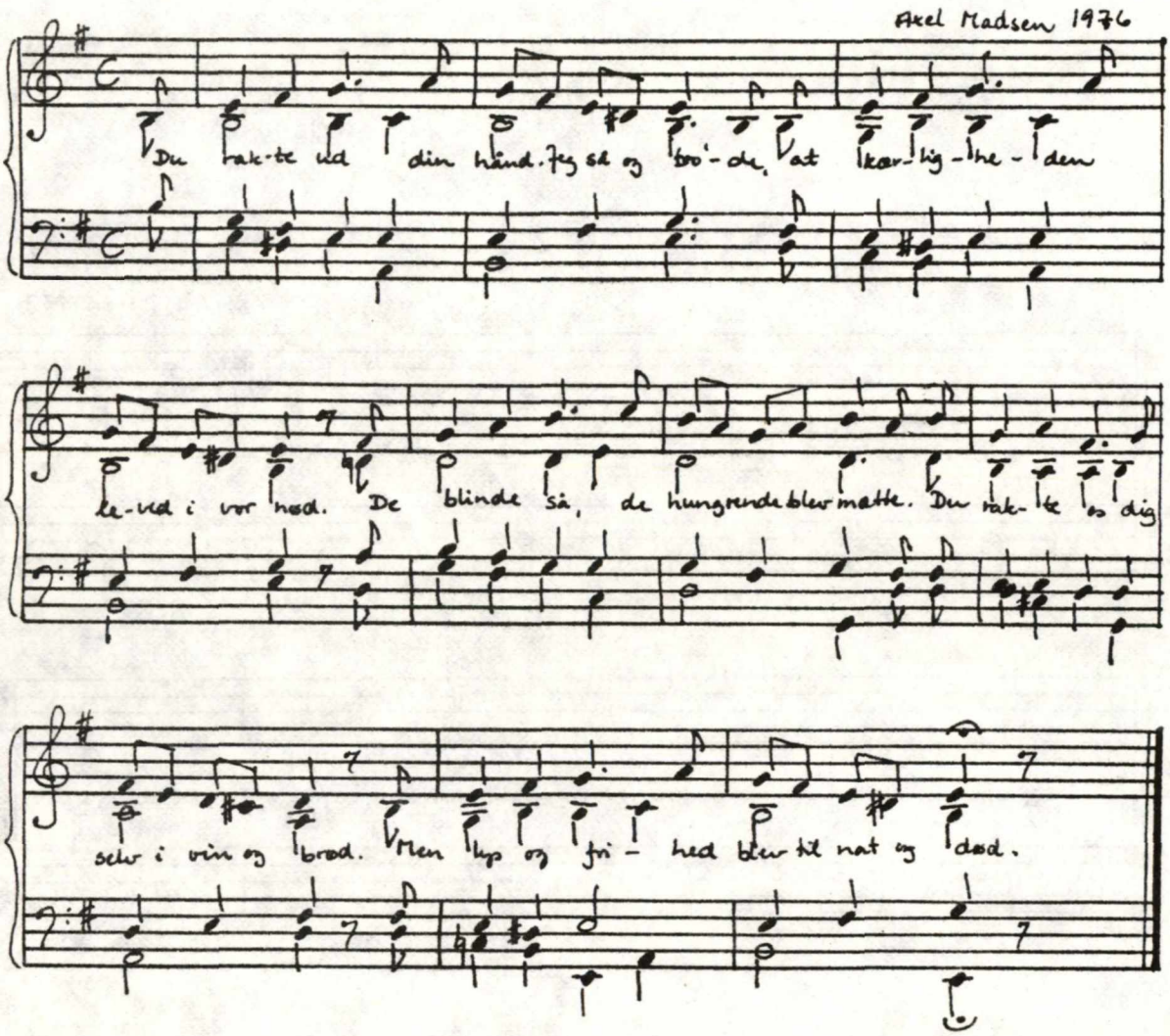

1.
Du rakte ud din hånd. Jeg så og tro´de,
at kærligheden leved i vor nød.
De blinde så, de hungrende blev mætte.
Du rakte os dig selv i vin og brød.
Men lys og frihed blev til nat og død.

2.
Du rakte ud din hånd på korsets planke
og døde med en ensoms rædselsråb.
Jeg stod der tavs på afstand, midt i skaren;
jeg så dig døbes med en blodig dåb.
Og mørket kom og skjulte hvert et håb.

3.

Jeg hørte rygtet fare gennem byen,
at du i tidlig morgengry opstod.
Men jeg har set og hørt og lært af livet,
at døden har vi intet værn imod,
og aldrig nogen gravens dyb forlod.

4.

Da rækker du imod mig dine hænder.
Min Herre og min Gud! Du er hos mig!
Og jeg berører dig med mine hænder
og kender på din stemme: Det er dig!
I tvivlens mørke krydser du min vej.

5.

Og nu jeg frit tør møde alt, som kommer,
og jeg kan række ud min egen hånd
mod dig i en af dine mindste brødre
og lindre nød, - i kærlighedens ånd
ham lade mærke varmen af din hånd.

Jan Arvid Hellström
Overs. ved Elith Olesen.

Thomasmessen er i sin helhed oversat af Elith Olesen til en gudstjeneste i Sundby Kirke, København, 25.april 1976, 1.søndag efter påske. Den er taget fra den svenske 1968 års kyrkohandbokskommittés Material för försöksverksamheten 2 (Februari 1970). Melodierne til de to svenske salmer er skrevet af Axel Madsen hhv. i 1970 og 1976.

For enhver pris

Til 5.søndag efter Helligtrekonger (II).

Mel: Går det, Herre, som jeg vil.

1.
Skatten skjult i markens muld
kan sin finder fryde,
så han alt sit gods og guld
for den mark vil byde.
Skatten er Guds nådes ord,
mere værd end alt på jord.
Gratis blir den givet,
men det gælder livet.

2.
Perler er der forskel på,
een dog alt opvejer.
Kenderen for den at få
sælger, hvad han ejer.
Perlen er Guds nådeløn,
kenderen hans egen søn.
Ham den kosted livet,
os blev lønnen givet.

3.
Alt, hvad her vi kalder vort,
blegner mod Guds rige.
Gud går ikke på akkord,
lar sig intet sige.
Han vil ha vort hjerte helt,
uden forbehold, udelt,
I hans rige gælder
kun et enten-eller.

4.
Satan er en mester i
Gud at efterabe,
laver om til skaberi,
hvad kun Gud kan skabe,
kalder på vor tugt og trods,
så vi tror, det er blandt os
der for alvor gælder
kun et enten-eller.

5.
Men vor Herre Jesus Krist
lar sig ikke blænde,
gennemskuer Satans list,
giver os til kende,
at han i sit fiskenet
samler både godt og slet,
som det nu kan falde.
Der er plads til alle.

6.
Så skal ikke vi, men han
sige enten-eller.
Han, som ene ved, hvordan
det os livet gælder,
at vi hører nådens ord
og af hele hjertet tror,
han sorterer fangsten,
det fordriver angsten.

7.
Nyt og gammelt skal vi frem
af vort forråd tage.
Nye til vort gamle hjem
vender vi tilbage.
Det må koste, hvad det vil,
for vi hører Kristus til,
så må Satan vige
for Guds nådes rige.

Jørgen Kristensen
3.februar 1976.

Vi efterlyser og bringer gerne en god ny melodi til denne tekst! Red.

H e r r e ! K o m o g b r y d e n v å g e

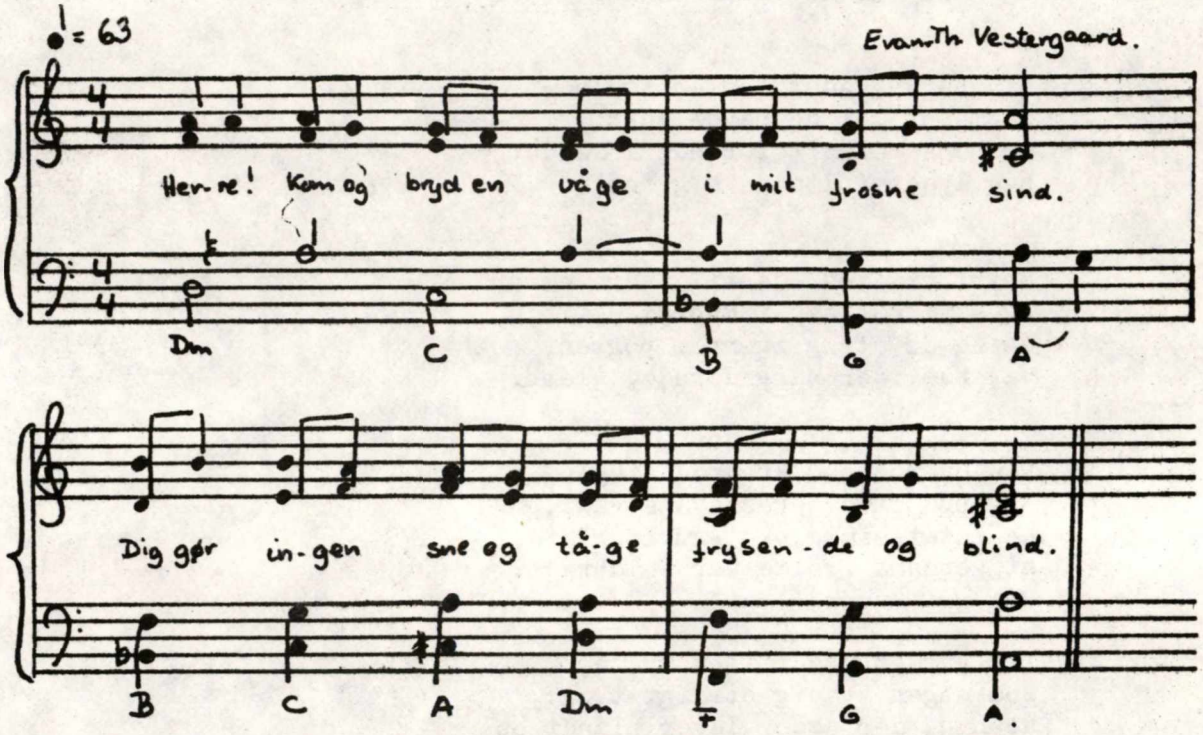

Herre! Kom og bryd en våge
i mit frosne sind.
Dig gør ingen sne og tåge
frysende og blind.

Gør mig levende og åben
ved din sejge flid
med barmhjertighedens våben
i en vintertid.

Eyvind Holmen.

Ovenstående er hentet fra salmeheftet "Mod Kristi dag", udkommet august 1975. Det indeholder 9 nye tekster af Eyvind Holmen, alle med melodier ved Evan-Th. Vestergaard. "Mod Kristi dag" koster 7,50 kr og kan købes ved indsendelse af beløbet til postgirokonto 7 26 13 73, Tidsskriftet "experimentale", Postboks 35, 9100 Aalborg. Sammesteds kan også for 25 kr rekvireres årgang 1976 af "experimentale - et værkstedsblad om gudstjenester". Red.

F o l k g i k i k l y n g e r b o r t

1.

Folk gik i klynger bort fra højen,
da dagens skuespil var endt,
lidt skuffede: en dødsdømt døde,
og mere var der ikke hændt.

2.

Han havde kedet dem en smule -
så meget som de havde hørt
om hans bedrifter rundt i landet,
bag lyset følte de sig ført.

3.

Snart skifted' de til andre emner
og skylled' sig i munter skæmt,
og da de strøg igennem porten,
var han, der hang derude, glemt.

4.

Hen over højen kredsed' fugle,
og spyd stod deres tyste vagt,
og intet himmelsk tegn forrådte,
at verdens frelse var fuldbragt.

5.

Der går et ubekræftet rygte,
som nogen stadig stædigt tror:
at han, der døde, lever blandt os
og er Guds søn med Ånd og ord.

6.

Men vi - vi kræver tegn i dagen
og søger bedre skuespil
end kirkerummets enkle drama,
som Gud skrev drejebogen til.

7.

Hans handling keder os en smule,
men den er også hurtigt glemt,
og vi går ud af korsets omkreds
og lever livet ligefremt.

8.

Men med Guds herlighed er Kristus
hos verden i et fattigt ord,
som ikke imponerer nogen,
men saligt frelser den, som tror.

Jørgen Michaelsen
fra digtsamlingen "Vi tror",
anmeldt s.132-134.

Danske salmer i en ny fælles= luthersk salmebog i USA

Danish Hymns in the ILCW Hymnal
by Edw. A.Hansen, Minnesota. (Kirke og Folk, december 1975)

ved Hans Verner Lollike.

Kirken har altid været nært knyttet til de danskes historie i USA og Canada, men for hvert slægtled er amerikaniseringen skredet frem. Omkring 1960 gik de to danske kirkesamfund "The American Evangelical Lutheran Church" (AELC) med grundtvigsk baggrund og "The United Evangelical Lutheran Church" (UELC) med baggrund i Indre Mission ind i større sammenslutninger; AELC blev en del af "The Lutheran Church of America" (LCA) og UELC blev en del af "The American Lutheran Church" (ALC).[1] Den danske gudstjenestes tid er forlængst forbi - og med den de danske salmers på dansk.

I 1938 udsendte de to danske kirker AELC og UELC en engelsksproget salmebog "Hymnal for Church and Home"; næste skridt på vejen var udgivelsen af "Service Book and Hymnal" (SBH) i 1958. Bag udgivelsen stod 8 kirkesamfund, som få år senere skulle indgå i de ovennævnte lutherske kirker LCA og ALC.[2] Det tredje store lutherske kirkesamfund "Lutheran Church - Missouri Synod" (LC-MS) benytter sin egen salmebog.

En stor luthersk kirke er vel ikke lige om hjørnet, men der arbejdes på en tilnærmelse. Samarbejdet foregår bl.a. i "Inter-Lutheran Commission on Worship" (ILCW), der foruden de 3 ovennævnte kirkesamfund har "The Evangelical Lutheran Church of Canada" som medlem. Denne kommission har nedsat et salmebogsudvalg, hvis opgave det er at finde frem til en fælleslutherske salmebog, som har arbejdstitlen "Lutheran Service Book and Hymnal" (LSBH). Salmebogen er færdigredigeret og forventes udsendt i 1978.

Det var gennem en artikel af biskop,dr. Edward A.Hansen[3] i tidsskriftet "Kirke og Folk",[4] at jeg blev opmærksom på den nye salmebog. Biskop Edw.A.Hansen er det eneste medlem af salmebogskommissionen med dansk baggrund. Han har med største venlighed tilladt mig at benytte hans egen artikel som grundlag og har ydermere tilsendt mig en lang

række oplysninger. Dr.Johs.Knudsen, der i øjeblikket arbejder med en udgivelse af grundtvigske salmer i oversættelse, har venligt overladt mig to af sine oversættelser med ret til at benytte dem.

I den nuværende salmebog, SBH, som har ialt 602 salmer, findes 17 oversættelser af danske salmer. Den nye LSBH har med sine godt 500 salmer stadig 17 oversættelser fra dansk. 3 fra SBH vil ikke være at finde i LSBH:

Han som på jorden bejler
(My Lord, I hear thee pleading)

Julen har bragt velsignet bud
(Christmas brings joy to every heart)

Morgenstund har guld i mund
(Golden light, serene and bright)

Af de 17 salmer er der 8 af Grundtvig, 4 af Kingo, 2 af Brorson, 2 af Birgitte Boye og 1 af Ingemann. På de to nær stod alle i den danske salmebog "Hymnal for Church and Home" (dog ikke alle i samme oversættelse). De 17 salmer i LSBH er i alfabetisk rækkefølge:

1. "All who believe and are baptized", G.T.Rygh's oversættelse af Thomas Kingos "Enhver, som tror og bliver døbt". Der er kun sket små sproglige ændringer i teksten.

2. "Bright and glorious is the sky", oversættelsen fra SBH af Grundtvigs "Dejlig er den himmel blå". Salmen er i den amerikanske jul blevet det danske indslag, når man søger at markere de mange nationale traditioner.

3. "Built on the rock the church shall stand" C.Døvings[4] oversættelse af Grundtvigs "Kirken den er et gammelt hus"; pastor Fred C.M.Hansen havde foretaget nogle rettelser til SBH. Enhver dansker føler den første linies evangeliske slagkraft, som oversættelsen slet ikke har. En mere ordret oversættelse har salmen fået i "United Church of Christ"'s salmebog fra 1974, "An ancient dwelling is the church". Dr.Johs.Knudsen havde indsendt et forslag til kommissionen, hvor oversættelsen lyder:"Throughout the years the church does stand". Man stod nu i det svære dilemma at skulle vælge mellem korrekthed eller tradition - og man valgte traditionen.

4. "Cradling children in his arms". Grundtvigs fri oversættelse af to engelske dåbsvers er blevet ny-oversat specielt til den nye sangbog af Dr.Johs.Knudsen. Mens alle kender den danske tekst, kan det være ganske interessant at se de to engelske tekster ved siden af hinanden:

Bickersteth's "Christian Psalmody" 1834:

Welcome to the Saviour's breast,
Children of the Saviour's love:
By Him may they now be bless'd;
From Him never,never rove.

We baptize them at thy word;
Wash their souls from sin's deep stain,
And in thy compassion, Lord,
Grant them to be born again.

Dr.Johs.Knudsens oversættelse af Grundtvigs vers:

Cradling children in his arm,
Jesus gave his blessing.
To our babes a welcome warm
He is yet addressing.
Take them Lord, give life anew
In the living water!
Keep them always near to you
As your sons and daughters!

I "Hymnal for Church and Home" var oversættelsen "Lo, the Lord extend his hand" til Weyses melodi. Verset, som ikke stod i SBH, vil få en melodi af Johann Horn (o.149o-1547). Biskop Edw.A.Hansen hilser den nye oversættelse og endnu en dåbssalme velkommen i salmebogen med ordene:"We who are heirs of the sacramental stress in the Danish church should be grateful for the renewed emphasis on the importance of baptism in the American Lutheran churches today."

5."Gods word is our great heritage". Ole G.Belheims oversættelse af Grundtvigs "Guds ord det er vort arvegods" er velkendt i de lutherske kirkesamfund. Den står i såvel SBH som Missouri Synodens salmebog.

6."He is arisen! Glorious word". G.T.Rygh's oversættelse af Birgitte Boyes salme "Han er opstanden,store bud!". Den har i Amerika været brugt som fast evangeliesalme mellem påske og Kristi Himmelfartsdag. I SBH stod en oversættelse af Fred C.M.Hansen, der var mere fri i sin gendigtning. I dette tilfælde har man valgt en mere tro og mindre kendt oversættelse. Som melodi foreslås Philip Nicolai:"Wie schön leuchtet der Morgenstern".

7."O day full of grace". Det er en oversættelse til "The Lutheran Hymnary" (1911) af præsterne O.H.Smeby, G.T.Rygh og Carl Døving af Grundtvigs gendigtning af "Den signede dag". Sandsynligvis har ingen skandinavisk salme været savnet mere end denne, efter som den ikke blev optaget i SBH. Kommissionen lod Dr.Gerald Thorson, St.Oluf College, Minnesota lave en ny-oversættelse, som skulle benyttes, men besluttede alligevel at optage den litterært ringere, men velkendte oversættelse,

der især er sunget ind af mange college kor. Salmen er i 1929 oversat af P.C.Paulsen og senere af S.D.Rodholm.

8."O,Jesus,blessed Lord,to you". Kingos "O Jesus,søde Jesus dig" er den eneste danske nadversalme i den nye salmebog. Den er oversat af Arthur James Mason til SBH. Kommissionen har anført en ny melodi, "Tender Thought".

9."On my heart imprint your image". Kingos "Skriv dig Jesus på mit hjerte" har også i Amerika været og er stadig konfirmationssalmen i menigheder med skandinavisk baggrund. Pastor J.C.Aabergs oversættelse "Print thine image pure and holy" i SBH har ikke været meget brugt. Kommissionen forsøger sig nu med en revideret oversættelse af Stromme.

lo."Peace to soothe our bitter woes". Grundtvigs "Fred til bod for bittert savn" i en revideret oversættelse af G.T.Rygh. Hartmanns melodi må vige for Ludvig Lindemans "Easter Glory".

11."Praise and thanks and adoration". Kingos "Lov og tak og evig ære" har kommissionen selv ny-digtet efter en oversættelse af biskop Edw.A.Hansen. Han har selv her i sin artikel illustreret, hvad der kan ske, når en hel kommission giver sig til at bearbejde, ved at sammenligne 2.vers i hans egen oversættelse og verset som vil blive trykt i LSBH:

Hansen: Keep me ever your companion,
Comfort me in pain and strife,
Take me through death's dismal canyon,
Give me courage all my life;
Draw my fervent love to you,
Constant hope and faith renew,
In your birth, your death and passion,
'Till I see your full salvation.

LSBH: Hold me ever in your keeping,
Comfort me in pain and strife,
Through my laughter and my weeping,
Lift me to a nobler life;
Draw my fervent love to you,
Constant hope and faith renew,
In your birth, your life and passion,
In your death and resurrection.

12."Rejoice,rejoice this happy morn!". Carl Døvings oversættelse af Birgitte Boyes "Os er i dag en Frelser født". Verset står i SBH som nr.32 og får ligeledes melodien "Wie schön leuchtet der Morgenstern".

13."Spirit of God, sent from heaven abroad". Grundtvigs "Du, som går ud fra den levende Gud" har ikke tidligere været oversat til engelsk og benyttet i en salmebog. Grundtvig er pinsens, dvs. den danske

pinses digter. For os er pinsen i poesi og følelser knyttet til det sejrende forår; men for amerikanere er det netop til pinse mindre passende at synge: "Skin over vang som en morgen med sang,/ Morgen i maj, når det grønnes!". Dr.Johs.Knudsen har med dyb forståelse af både Grundtvig og Amerika på overbevisende måde oversat salmen i et nutidigt sprog med nænsom og fin poesi. Kommissionen kunne ikke lade den ligge. Både fordi den er ny,og fordi den har kvalitet, og samtidig for at vise en oversættelse i sin helhed står den nu her med oversætterens tilladelse:

Spirit of God, sent from heaven abroad,
Witnessing, judging, explaining,
Speak to mankind in its self-centered mind,
Comforting, guiding, sustaining,
Bring us your gospel, beside us stand,
Night with its darkness is near at hand.

Tongues as of fire, kindling words that inspire,
Grant to the ones you are sending
Filled with your lore as apostles of yore,
On one great quest never ending,
Until the very last heart is stirred,
Every last soul has been brought your word.

Growth springs alive as good tidings arrive,
Harvest will come on the morrow,
Strength will replace any weakness we face,
Comfort and hope for all sorrow,
Gently the gospel fulfills its task,
Mercy is given to all who ask.

Brighten our day as a morning in May,
Springtime erupting in beauty,
Bless us with joy as our gifts we employ,
Grace casting light over duty;
Anthems profoundly at eventide
Mellow the heart that was filled with pride.

As we baptize heaven's glory we prize,
Nations reborn by its power;
Witness we give that in grace we shall live,
God-given beauty shall flower.
Tree of our life root in Calvary's rood,
All men bear witness that God is good!

Grundtvigs forlæg er en engelsk salme af metodisten J.Montgomery; dette forlæg vil også stå i LSBH.

14."The bells of Christmas chimes once more". Grundtvigs julesalme "Det kimer nu til julefest" har i SBH en oversættelse,"The happy Christmas comes once more" (nr.28), af Charles Porterfield Krauth. Da den ikke er blevet meget brugt og heller ikke ligger Grundtvig nær, har biskop Hansen suppleret og redigeret Krauth. Det første vers lyder nu:

The bells of Christmas chime once more,
The heavenly guest is at the door;
He comes to earthly dwelling still
With New Year gifts of peace, good will.

Melodien er den velkendte af Carl C.N.Balle.

15."Through the night of doubt and sorrow". Sabine Baring-Gould har i det forrige århundrede oversat Ingemanns "Igennem nat og trængsel". Baring-Gould er mere kendt for sin "Kristi Stridsmænd", og samme tone af kristen krigssang har hans oversættelse af Ingemann fået. Hvad er der så tilbage? I Danmark er den gledet ud af repertoiret, men i USA er den stadig i brug, fx. ved de årlige afgangsceremonier på Princeton universitetet. Kommissionen har, for at undgå at blive anklaget for mandschauvinisme, ændret linien:"Onward,therefore,pilgrim brothers" til "Onward,therefore, sisters, brothers".

16."Thy little ones,dear Lord,are we". Brorsons julesalme "Her kommer Jesus dine små" var oprindeligt udeladt, men ALC pressede på for at få den med. Biskop Hansen har fået til opgave at ny-oversætte den, da den i den kendte oversættelse er gjort til en børnesalme. I begge "danske" kirker (AELC og UELC) har følgende vers været brugt søndag efter søndag efter trosbekendelsen:

Let not the world lead us astray
That we our Christian faith betray,
But grant that all our longings be,
O Lord, forever unto Thee.

Det vil der altså stadig være mulighed for at benytte efter salmebogen.

17."Who is this host arrayed in white". Brorsons salme "Den store hvide flok" har været oversat flere gange, først til "The Lutheran Hymnary" (1911) af Sanden,Smeby,Kvamme og Døving: "Behold a host, arrayed in white". I den tidligste "Hymnal for Church and Home" (1927) fandtes en oversættelse af S.D.Rodholm: "Like thousand mountains brightly crowned", men den blev i den ovenfor nævnte udgave fra 1938 erstattet af J.C.Aabergs "Behold the mighty white robed band"; SBH har "Behold a host like mountains bright". Et af udvalgets egne medlemmer, Miss Gracia Grindal, lærer på Luther College, Decorah, Iowa, har lavet en ny oversættelse, som vil være at finde i LSBH, stadig med Edvard Griegs melodi.

For at få plads til et par af Grundtvigs andre salmer ofrede man i sidste øjeblik "Morgenstund har guld i mund" på Dr.Johs.Knudsens foranledning. Komiteen havde ellers efter min mening fundet frem til en betagende oversættelse -tro mod Grundtvig, tro mod poesien og tro mod

amerikansk af i dag. Lad mig citere det første vers:

Golden light of morning bright
The sky is now adorning;
Like sleeping child in mothers arm
I find protecting from all harm
And thank the Lord for morning.

Biskop Edw.A.Hansen har venligst undersøgt for mig, om de enkelte salmer har været i brug i andre end de "danske" kirker. Det stod mig klart, at det danske element på ca. loo.ooo af næsten 9 millioner lutheranere, som skal benytte den nye salmebog, ikke alene kunne få 17 salmer ind, at man i hvert fald måtte have fået hjælp af Norge og i mindre omfang Sverige. Det har vist sig at holde stik; salmerne har været anvendt i kirker med følgende baggrund:[6)]

1. Dansk, norsk, svensk, tysk (også LC-MS).
2. Dansk, norsk, svensk.
3. Dansk, norsk, svensk, tysk (også LC-MS).
4. Dansk.
5. Alle lutherske kirker.
6. Dansk, norsk.
7. Dansk, norsk.
8. Dansk.
9. Dansk, norsk.
10. Dansk, norsk.
11. Dansk, norsk.
12. Dansk, norsk.
13. Ikke tidligere oversat.
14. Dansk, norsk, svensk.
15. Findes i mange salmebøger i USA.
16. Dansk, norsk.
17. Dansk, norsk.

En ny salmebog vækker sjældent glæde hos alle, yndlingssalmer mangler; den følelse vil også mange ældre dansk-amerikanere have. De kan stadig i deres salmebog indhæfte et tillæg, men vil efterhånden opleve at se det sjældent brugt, selv i menigheder med dansk baggrund. Hvordan skal danske salmer oversættes? Hvad er der tilbage af den danske salmetone? Disse og mange flere spørgsmål rejser sig. Jeg er ikke den rette til at svare på dem, og vil derfor lade dem ligge.

Hvis man vil bidrage med sin egenart i det pluralistiske USA, så

må man formulere sig - og det på amerikansk. Det skal derfor blive interessant at se et bind oversættelser af Grundtvigs salmer, som kommer på Fortress Press, Philadelphia i sommeren 1976, udgivet af Danish Interest Conference (under LCA), med dr.Johs.Knudsen og dr. Enok Mortensen som redaktører.

NOTER:

1. AELC's historie er skrevet af dr.Enok Mortensen: "The Danish Lutheran Church in America", Philadelphia 1967.
   UELC's historie er skrevet af dr.P.C.Nyholm: "The Americanization of the Danish Lutheran Churches in America", Minneapolis 1963.
   Begge er optaget i serien Kirkehistoriske Studier, udgivet af Institut for dansk kirkehistorie.

2. LCA: The American Evangelical Lutheran Church (dansk)
   The Augustana Evangelical Lutheran Church (svensk)
   The Finnish Evangelical Lutheran Church (finsk)
   The United Lutheran Church in America (tysk)

   ALC: The American Lutheran Church (tysk)
   The Evangelical Lutheran Church (norsk)
   The Lutheran Free Church (norsk)
   The United Evangelical Lutheran Church (dansk)

3. Dr.Edward A.Hansen er født 1917 i Harlan,Iowa. - Da ALC dannedes i 196o blev kirken delt i 19 distrikter, hvis ledere vælges for 6 år af gangen og benævnes biskopper. Edw.A.Hansen er biskop for Southwestern Minnesota District.

4. "Kirke og Folk" er et to-sproget tidsskrift for den grundtvigske danskhed i USA, samlet i organisationen "Danish Interest Conference", der blev dannet efter den ovenfor omtalte kirkesammenslutning. Tidsskriftets redaktør er dr.Johs.Knudsen, som er født i Nebraska 19o2; han har som præst i en længere årrække været ledende i AELC, sidst har han virket som professor ved University of Chicago, det lutherske fakultet.

5. Om denne og andre oversættere findes en del oplysninger i Enok Mortensen: "Den danske salme i Amerika", Grundtvig-Studier 1974, s.54-75.

6. Bygger på oplysninger i et brev til mig fra Edw.A.Hansen af 16.april 1976.

- - - o - - -

Nyere danske gendigtninger af psalmer i Gl. Testamente

Ved Helge Dahn.

Salmehistorikere vil vide, at Dansk Salmeregistrant under Anders Mallings ledelse har foretaget en registrering af Davidssalmerne på dansk op til år 1700. Det har interesseret mig at opnotere gendigtninger fra de senere år, og derfor fremkommer dette lille bidrag, der nødvendigvis må være ufuldstændigt og tildels afhængigt af tilfældigheder.

Ældre salmer fra 1500- og 1600-tallet er kun anført, når der kunne henvises til senere bearbejdelser. Jeg har også forbigået fx F.L.Mynsters og Hans Rasmussens oversættelser af de Luther-salmer der bygger på Psalteret. Til gengæld har jeg medtaget de fordanskninger efter år 1700, som findes i Brandt og Helwegs Dansk Psalmedigtning (BH) og forhåbentlig alle af Brorson, Boye og Grundtvig. Men hovedvægten er lagt på de nutidige salmer af K.L.Aastrup m.fl. Enkelte norske er også føjet ind. Såvidt muligt har jeg angivet hvor salmerne lettest kan findes i deres oprindelige form og i de vigtigste senere bearbejdelser, dersom ændringer er foretaget. Men det ville føre for vidt at opregne alle de nyere gendigtninger eller redaktioner, hvorom man let kan finde oplysning i "Dansk Salmehistorie", og derfor er der hyppigt henvist til "Malling", ligesom hans forkortelser er anvendt. Andre forkortelser er følgende:

HB: H.Bagner: Min Sjæl,lov Herren! 1944
Boye: C.J.Boye: Davidsharpen. 1817
DKt: Dansk Kirketidende
JS: Johs.Smemo:Gamle salmer og nye. 1965
KK: Kirke og Kultur (Oslo)
KS: Kirkelig Sangbog. 1908. (katolsk-apostolsk)
LS: Løgumklostersangbogen. 2.udg. 1974
SV: Grundtvigs Sang-Værk. 1944ff.

Ps		
1	C.J.Boye: Held den, der følger Lasten ej	Boye 1.
	J.S.Welhaven: O,Held den Mand,der følger Herrens Bud	Welhaven: Saml.Skr. VI 72.
	(P.Gerhardt) Landstad: Salig er den mand, som ikke	La 5o1.
	Bagner: Lyksalig er den Mand som ikke	HB 5.
2	" : Hvorfor mon dog Hedninger fnyser	HB 6.
3	" : Ak,Herre,hvor er mine Fjender mange	HB 6.
6	(J.G.Albinus) Brorson: Hjerte Fader! straf mig ej	BSS 1o9. Mau 175. SS 31o.
	Bagner: Ak,Herre,straf mig ej	HB 8.
7	" : Paa dig jeg stoler,Herre Du min Gud	HB 9.
8	C.J.Boye: Hvor herligt er dit Navn, o Gud	Boye 2.
	Grundtvig: Naar vi ser paa Himmel-Dybet	SV V 1o3. S 614.
	Bagner: Herre,vort Herskab,hvor herligt	HB 11.
	K.L.Aastrup: Herre,når jeg mod din Himmel så	DKt 1971,184 jfr.1974,72.
9	" : Herre,vor Skaber,vor frelses Gud	DKt 1971,184.
1o	H.Vilstrup: Hvorfor står du gemt og fjern?	DKt 1966,296.
11	C.J.Boye: Guds Almagt værner om min Fred	Boye 3.
12	(Luther) Ak Gud,fra Himlen se herned, jfr.BH 166.55.	Malling I 27.
13	Aastrup: Herre,hvor længe?	DKt 1971,216.
14	(Luther) Vel siger Daaren med sin mund (jfr.BH 167)	MF 423.
16	C.J.Boye: Paa dig, o Gud, jeg mig forlader	Boye 4.
	Ingemann: Bevar mig,min Gud! til dig staar min Lid	BH 1o62
	Grundtvig: I de gyldne Himmel-Sale	SV I 2o6.
	Aastrup: Herre,bevar mig! På dig jeg tror	DKt 1971,216.
17	" : Herre,giv agt på mit hjertes råb	" 228.
18	" : Du,Herre,er mig hjertens kær	" 228.
19	C.J.Boye: At Du,vor Gud, er stor og stærk	Boye 5.
	Grundtvig: Himlene,Herre,fortælle din Ære	SV I 12o.
	Bagner: Himlen taler om Guds Ære	HB 12.
23	(Knöpken) Hvad kan os komme til for Nød (jfr.BH 187.	Malling II 236-38)
	Jfr. BH 377, 1a 489 og BH 334, D 497.	
	Brorson: Saa sød er Jesu Hyrde-Favn	BSS 316.
	C.J.Boye: Du est min Hyrde, Godheds Gud	Boye 6.
	B.S.Ingemann: Frelseren er mig en Hyrde god	BH 1o63. D 498.
	(Svensk) Min Gud er mig en Hyrde tro	IMS 9.
	(Svensk) A.Nielsen: Mig skal intet fattes	" 361.

23 L.Trojel: Min Frelser har er min Hyrde IMS 362.

J.Aarsbo: Herren Han er min Hyrde god KS 245.

Bagner: Herren er min Hyrde HB 26.

24 (G.Weissel) N.J.Holm: Gør Døren høj (jfr. Malling II 212)

S.Widding: Gør Døren høj KHT 725.

P.Severinsen:Gør Døren høj Menighedsrådenes Blad decbr.1933.

C.J.Boye: Til Zion drager Christus frem Aandelige Digte III 79.

Th.V.Oldenburg: Herren ejer den hele Jord BH 1o98.

25 (Knöpken) Se BH 188. KH 544. Malling I 422-25.

Aastrup: Min sjæl opløfter sig i tro på dig DKt 1971,239.

28 Birgitte Boye: Hålleluja! Gud er min Del BH 783.

3o E.Rendtorff: Min sjæl ophøjer dig Kr.Dagbl.26.4.1952.

Aastrup: Jeg priser dig,Herre,for du har mig bjerget DKt 1971,252.

32 " : Med ordet,du har mig for øje sat " "

33 C.J.Boye: Retfærdige,lovpris din Gud Boye 7.

Bagner: Glæd jer i Herren,retfærdige Sjæle HB 17.

Elith Olesen: Grib din harpe,rør dens strenge Ved diakonissestiftelsens jubilæum 1963.

Aastrup: For Herren,vor Gud,vi os nejer DKt 1971,264.

34 Brorson: Mit Hjerte skal brænde som Offer BSS 27o.

Aastrup: Jeg Herren vil prise ved dag og ved nat DKt 1971,278.

36 Ingemann: Til Himlene rækker D 26.

Aastrup: I gudløses Hjerter har Synden sit Bo Salmer IV 21.

37 (L.Hetzer) Widding: Fortørnes ikke,naar du ser KHT 692 (jfr. BH 1oo).

Grundtvig: Aanden,i Ordet dalet ned SV V 26o.

38 Aastrup: Herre,jeg kendte du var mig vred DKt 1971,278.

4o Grundtvig: Syng,Guds Folk! med Hjertens Glæde SV I 119. S 2o.

Aastrup: Tålmodigt i troen på Herren jeg venter DKt 1971,278.

41 (Corn.Becker) H.Vilstrup: Den kaldes ret en salig Mand Dansk Kirkesang 1945/46.

42 Grundtvig: Som tørstige Hjort monne skrige SV III 35, jfr. Malling IV 393f.

42-43 (Beza) Smemo: Som en hjort i tørste skriker JS 26.

Bagner: Som Hjorten,der skriger sin Længsel ud HB 19.

43 (H.Sachs) Se BH 182. Malling I 311f.

45 Se BH 2o7 jfr. SV I 36 og BH 68 jfr. SV I 21 og BH 267 jfr. Malling I 11-14. V 333.

Nordahl Brun: Af Hjertets Fylde skal BH 837.

46 (Luther) Vor Gud han er saa fast enBorg, se Malling I 86-89. V 165-69.

Aastrup (Lis Krebs): Så tryg en borg er du DKt 1969,38
66. 210. Evangeliesalmer 40.
(Om norske oversættelser af Luthersalmen se bl.a.
KK 1938,292ff., 374ff., 443ff. og 1968,3o8ff.
samt Salmer 1973,nr.112.)

Vald.Nielsen: Gud er vor Tillid og Styrke KS 179.

Bagner: Gud er vor Tilflugt HB 22.

Aastrup: Herre,vor Gud,til værn og værge DKt 197o,36.

47 Brorson: Klapper nu med Haand al Jordens Skarer BSS 3o1.

F.Høegh-Guldberg: Til Gud sæt Tanke,Haab og Lid BH 93o.

48 Th.V.Oldenburg: Stor er Herren,stor hans Ære BH 1o99.

(Corn.Becker) H.Vilstrup: Stor er vor Gud Dansk Kirkesang 1945/46

H.Vilstrup: Du skønne stad,mit hjertes lyst Tomhed og fylde (196o) 57.

51 (Selnecker) Sthen: Ak,levende Gud,jeg bekender for dig
se BH 232. Malling I 36-38.

O Gud,giv Aand og Naade P, jfr. Mau 176.

C.J.Boye: O Gud,din Naade mig tilgive Boye 8.

C.F.Balslev: O Herre,udslet min Synd saa svar D 44o.

Bagner: Vær mig naadig og barmhjertig,Gud HB 23.

Tage Severinsen: Du,som Miskundhed forkynder (1944)

Aastrup: Mod,mod dig alene Salmer V 24.

52 C.J.Boye: O,pral kun,Voldsmand,af din Brøde Boye 9.

55 Grundtvig: O,havde jeg Vinger,og var jeg en Fugl SV I 11.

57 " : Gud! vær mig naadig SV III 52.

C.J.Boye: Forbarm dig,Gud,at hen til dig Boye 1o.

61 Aastrup: Min vældige Herre,hør mit råb DKt 1971,172.

62 " : Kun for Gud min sjæl er stille " " 284.

63 Grundtvig: Gud! Du er Gud for mig SV III 53.

Aastrup: Herre,til dig jeg søger ved morgen DKt 1971,264.

65 C.J.Boye: Du,o Gud,vort Haab skal være Boye 11.

Grundtvig: Højhedens Gud,som kom herned SV V 261. D 3oo.

Aastrup: Vor Gud,til din ære vi synger DKt 1974,96.

66 " : Al jorden bryde i jubel ud Salmer IV 2o,
Epistelsalmer 15.

67 (Luther) Nu er os Gud miskundelig (se BH 19. Malling III 492-94.)

Grundtvig: Gud,fra det Høje SV V 262.

Aastrup: Velsign os,Gud,vor Gud Salmer III 2.

68	Grundtvig: Stat op i Gry,min Gud	SV I 2o9 (III 4o) D 61.
	(Corn.Becker) H.Vilstrup: Vor Gud,stat op.	Dansk Kirkesang 1945/46.
	Aastrup: Lovet være Herren fra dag til dag	DKt 1971,196.
69	L.Bork Hansen: O Herre,hør min strube brænder	DKt 1974,448.
71	Th.Knudsen: Herre,jeg er nu gammel og graa	se BH 97, Malling III 35o.
	H.Vilstrup: Gud,min fortrøstning står til dig	DKt 1964,187.
	Aastrup: For dig indanker jeg min sag (efter Spegel/Wallin S 312)	Salmer IV 54.
	Aastrup: Fra først jeg lå som spæd	DKt 1971,196.
72	Grundtvig: Kron-Prins i Himlen	SV I 147.
74	" : Hvor er dog din Naade	SV I 1o. D 299.
	Aastrup: Har du nu,Herre,os evig forstødt	DKt 1974,1o8.
77	" : Min sag vil for Herren jeg føre	" 1971,284.
8o	Grundtvig: Vorherre! lad lyse dit Aasyn blidt	SV V 263.
84	Fr.Brandt: Hvor elskelig synes din Boliges Sted	BH 435.
	Grundtvig: Hyggelig,rolig	SV I 61. Malling II 3o9-11.
	C.J.Boye: Hvor lysteligt at bygge her	Boye 12.
	F.L.Mynster: En Dag er bedre i Dine Pauluner	F.E.Boisens "Budstikken" (?)
85	Grundtvig: Som Foraars-Solen mild og blid	SV I 31.
	" : Marken,Herre,Dig var fuldkær	SV IV 2.
86	" : Herre! bøj til mig dit Øre	SV IV 3. SF 12.
	C.J.Boye: O bøj dit Øre til mit Skrig	Boye 13.
87	(E.Evers) J.Aarsbo: Se,alle mine Kilder er	KS 323.
	(J.Newton) Grundtvig: Herlige Ting er talt om dig	SV I 361.
	A.Schøning: Skønne ting om dig Gud talte	Engelske salmer (197o) 42.
9o	C.J.Boye: Fra Slægt til Slægt din Almagts Vælde	Boye 14.
	Grundtvig: For Dig,o Herre,som Dage kun	SV V 95 (II 23) D 663.
	(I.Watts) P.Hjort Lange: O Gud,vor hjælp i svundne år	
	A.Schøning: O Gud,vor hjælp fra Arilds tid	Engelske salmer (197o) 7
	Aastrup: O store Gud og Skabermand (efter Wallin S 539)	Salmer IV 71.
	Om ældre oversættelser se Malling V 318.	
91	C.J.Boye: O du,hvem Herrens faste Værn betrygger	Boye 15.
	J.Santon: Den,som bor i den højestes skjul	Hjemlandstoner (1953) 467.
	Bagner: Den Sjæl,der har Bo i den Højestes Skjul	HB 25.

92	C.J.Boye: O,hvor lysteligt,min Gud	Boye 16.
	Grundtvig: Giv mig,Gud,en Psalme-Tunge	SV I 62 (IV 7o). D 4.
	" : Herre,med dit Skaberværk	SV IV 185.
95	Aastrup: Kom,lad os juble for Herren,vor Gud	DKt 1971,172.
96	Grundtvig: Jorderigs Slægter i Klynge	SV III 56.
	" : Paradis-Gaard og Folke-Vang	SV I 63. S 98.
	H.Vilstrup: Vaagn op,Guds folk	Tomhed og fylde (196o) 48.
97	C.J.Boye: Guds Scepter over Jorden naar	Boye 17.
	(Corn.Becker) Vilstrup: Ved Herrens Magt og Herredom	Dansk Kirkesang 1945/46
loo	(M.Skard) Aastrup: Syng for Herren,al Jorden	DKt 196o,39. 1974,24. jfr. La rev 3o
lo2	Aastrup: Herre,min bøn til dit hjerte tag	DKt 1971,3oo.
lo3	(Graumann) C.J.Brandt: Min Sjæl,du Herren love	se BH 194. Malling III 374-77. D 24.
	Grundtvig: Lovsynger Herren,min Mund og mit Indre	SV I 64.
	" : Lovsyng Herren min Sjæl og Aand	" V 89.
	M.B.Landstad: Min Sjæl,min Sjæl,lov Herren	La 77.La rev 555.
	J.L.: Lov Herren,min Sjæl	KS 18o.
	Bagner: Min Sjæl, lov Herren	HB 27.
	(Neander) Lover den Herre	P 453, jfr.Malling III 251f. V 345.
lo4	Birg.Boye: O store Frydens Skuespil	BH 785.
	" : Naturen sov ved tændte Natte-Fakler	" 788.
	Bagner: Du er saare stor,du min Herre og Gud	HB 29.
	(Rob.Grant) A.Schøning: O,tilbed Gud Herren	Engelske salmer 2.
	H.Noe-Nyegaard: Nu vil jeg synge dig en sang	DKt 1973,125.LS 6.
lo7	Grundtvig: I Herrens genløste fra Fjendens Haand	SV V 264.
llo	" : Herren han sagde til Herre min	SV I 32. SF 25o.
	Aastrup: Som liljer under vårens sol	Epistelsalmer 69.
111	C.J.Boye: Hallelujah! med barnlig Hu	Boye 18.
112	Grundtvig: Held den mand,som frygter Gud	SV I 151.
113	" : Priser I Herren, hans Tjenerskab	" IV 18o.
115	(Rud.Kipling) Smemo: Non nobis,Domine!	JS 79.
117	(J.Agricola) Gladelig vil vi Alleluja sjunge	se Malling II 14-16.
118	(Arrebo) Om Salighed og Glæde	se BH 348. Malling IV 215.
121	(Thomissøn) Jeg løfter højt mit Øje op	se BH lo3 Malling II 444f.

121	(Arrebo) Naar jeg i største Nøden staar	se BH 349.KS 356.
	K.C.Holm: Jeg løfter mit blik mod det høje	Kr.Dagblad 31.12.197o.
	Aastrup: Til Herren i det høje	DKt 1971,4o og 98.
122	J.Aarsbo: Glæde over alle Glæder	KS 3o5.
124	(Luther) Grundtvig: Var Gud ej med os	SV III 28. Malling V 95f.
	(J.Jonas) Grundtvig: Vil Gud vor Herre ej med os staa	SV III 3o.
	Grundtvig: O,havde Vorherre ej været med os	" IV 232.
	J.Krustrup: Havde Herren ej os skærmet	1948.
126	Grundtvig: Endt er Zions Fangenskab	SV I 25,4ff. KHT 796.
	J.Aarsbo: Som i Drømme alle Dage	KS 315.
127	(L.Spengler,H.Tavsen) Forgæves er alt Arbejde	se BH 37. Malling I 398.
128	(Latin,Luther) Landstad: Vil du i denne Verdens Stund	La 2o5 (jfr. BH 17o.67).
	(Rerav) Lyksalig er forvist den mand	N 5o6,jfr.BH 83.
	F.Høegh-Guldberg: Ladhed sløver,Ufred tærer	BH 927.
	Grundtvig: Lyksalig hvo som frygter Gud	SV IV 49. KH 442.
13o	(Luther) Af Dybsens Nød	se BH 14. Malling 1 6f.
	(Marot.Lobwasser) Jeg raaber fast,o Herre	se BH 279.Malling II 451-53.
	J.Aarsbo: Af det dybe,af det dybe	KS 317.
	Bagner: Fra det dybe til Dig højt jeg raaber	HB 33.
133	Grundtvig: Dejligt er Synet	SV IV 44. KH 431.
136	(J.Milton) Smemo: La oss med en lovsangs-flod	JS 71.
	F.Høegh-Guldberg: Den Evige Tak	BH 928.
	Grundtvig: Priser Herren,for Han er god	SV II,tillæg nr.5.
	" : Lover Herren,for Han er god	SV III 189.
137	" : Ved Babylons Floder	" I 9.
	C.E.Hamle: Ved Babels Floder	?
139	Birg.Boye, E.Storm: Alvidende! dit Øje mig ransager	BH 79o. Malling I 7of.
	Bagner: Herre,Du ransager mig	HB 34.
	Aastrup: Du følger,Herre,al min færd	DKt 1971,3oo.
	(V.23-24) H.Ussing: Prøv mig,Herre,kend mit Sind	KHT 973.IMS 35o.
143	H.Noe-Nyegaard: Bønhør mig,Gud,forlad mig ej	Bundne vers (1962). LS 71.

144	Aastrup: Dig,Herre,alene,ske Lov altid	Salmer IV 22. Evangeliesalmer 83.
145	C.J.Boye: O Gud, om dig min Stemme lyde	Boye 2o.
146	" : Hallelujah! Ved Jubelsang	" 19.
147	" : Hallelujah! Hallelujah!	" 21.
	Bagner: Det er saa godt at prise Gud	HB 36.
	(V.12-2o. Plattysk) Jerusalem, du hellige Stad	BH 27. Malling III 3f.
148	C.J.Boye: Hallelujah! Lovsynger Gud	Boye 22.
	Bagner: Himlene love og prise vor Gud	HB 39.

- - - o - - -

Reravs salmebog 1575

Ved Jens Lyster.

Det er med rette, at Erik Dal i sin fortjenstfulde efterskrift til facsimileudgaven af Hans Thomissøns salmebog, 1968, afsluttende bemærker, at der med disse deskriptive bidrag er givet råstof til en boghistorisk forskning af Thomissøn-traditionen. Supplerende bidrag i form af nye fund og iagttagelser er da også allerede fremkommet, dels ved dr.Dal selv i "Efterskrift til en Thomissøn-efterskrift" (i Festskrift til Jens Peter Larsen, Kbh.1972, s.29-34), dels ved Tove Villarsen og undertegnede i "Supplement til Hans Thomissøn-bibliografier" (i Hymnologiske Meddelelser 1973, s.134-138). Endelig har Anders Malling i Kirkehistoriske Samlinger 1970, s.46-52, skrevet om "Hans Thomissøns tilføjelser i salmebogens 2. udgave". Nedenstående bidrag er ligeledes foranlediget af dr.Dals Thomissøn-bibliografi og skal opfattes som et forsøg på at løse et boghistorisk problem, som Erik Dal rejser, men må lade stå som en gåde.

Blandt efterskriftens mange fortjenester er bl.a., at den hidtil udifferentierede mængde af Thomissøn-tryk bliver inddelt i oktav- og duodezudgaver. De førstnævnte indledes af Lorentz Benedichts smukke 1569-udgave og efterfølges med et par års mellemrum af to nye udgaver ved samme bog-

trykker. Disse er udaterede - bevarede eksemplarer mangler titelbladet - men ud fra benyttet typemateriale dateret til 1570-73 (udgave B) og 1574-78 (udgave C). Anders Malling har i den ovennævnte artikel samlet en række iøjnefaldende og interessante forskelle mellem disse tre første oktaver. De øvrige kendte tryk i dette format er fra 1592ff. Duodez'erne betegnes af Dal som "billigudgaver af Thomissøn". De mangler noder og er trykt med små typer. Hidtil har kun én sådan, en Benedicht-udgave fra 1586,været kendt af hymnologerne. Dal fremdrager en 1582-udgave, trykt af Andreas Gutterwitz i København. Eneste bevarede eksemplar er overordentlig defekt - f.eks. mangler de første 81 blade - , hvorfor trykkeåret kun lader sig angive ud fra de medindbundne opbyggelige småskrifter. Heriblandt er en bønnebog med et delvis bevaret, men for denne undersøgelse ganske afgørende forord. Fra det følgende par decennier kendes udgaver trykt af Johan Ballhorn, Lübeck 1587 [1], Lor.Benedicht, Kbh.1592, Asswerus Kröger, Lübeck 1593, Aug.Ferber, Rostock 1596, Laurentz Albrecht, Lübeck 1602 [2] og ved dennes arvinger igen et tryk i 1608. Fælles for disse duodezer er, at de har været indbundet sammen med andre opbyggelsesskrifter: søndagsepistler og evangelier, Luthers lille katekismus, Joh.Bugenhagens passionsberetning, Jerusalems ødelæggelse og Rasmus Hansen Reravius' En liden Bønebog. Fælles for de bevarede eksemplarer af samme duodezer er desværre også, at de alle - bortset fra Benedicht Kbh.1592 - iflg.Dals bibliografi mangler titelbladet, hvorfor vi strengt taget slet ikke kan vide, om disse salmebøger har foregivet at være Thomissøn-salmebøger!

Erik Dal går stiltiende ud fra, at rækken af duodezer under ét må henhøre under Thomissøn-salmebøgerne. Flere grunde kunne anføres til fordel for dette synspunkt:

1. Såvel Benedicht-udgaven fra 1592 som den række af duodezer, der trykkes af universitetsbogtrykker Salomon Sartor i København i 1641ff, bærer titlen "En Ny Psalme-Bog. Som indeholder mange Christelige Psalmer oc Loffsange. Ordentlig tilsammenset Aff M.Hans Thomissøn..." Det var derfor sandsynligt, at den tidlige række duodezer har heddet det samme og båret Thomissøns navn.

2. Dansk salmebogshistorie regner traditionelt ikke med andre salmebøger

---

1) Jeg er dr.Dal en varm tak skyldig, fordi han i to perioder har stillet sit unikke eksemplar af Lübeck-udgaven til min rådighed, da det viste sig, at Det kgl.Bibl. havde forpasset sin chance for, mens tid var og bogen endnu forelå uindbunden, at erhverve sig en mikrofilm. Oplysning om denne mikrofilm i Dals Efterskrift til en Thomissøn-efterskrift s.32 er altså forhastet.

2) Jfr. min præsentation af dette tryk i HM 1973, 134f.

mellem Thomissøn og Kingo end 1600-tallets såkaldte "fuldkomne" salmebøger, dvs. de hastigt voksende salmesamlinger, der - med Thomissøns tekster som kerne - fremkom i stadigt forøgede udgaver hos bogtrykkere som Moltke, Cassuben, Geertsen og Paulli. Ingen hidtidig dansk salmebogshistorie tilskynder til mistanke om et missing link mellem Thomissøn og de "fuldkomne".

3. Strukturen i duodezen følger oktavudgavens. Dog "greb de små udgaver meget snart ind i salmernes rækkefølge og kapiteldeling, omend det gamle mønster let genkendes; mest iøjnefaldende var det, at den oprindelige gruppe III, Om Christi Person og Embede, blev delt, således at nogle af salmerne især om embedet flyttedes til en ny plads mellem Skabelsen og Loven." (Erik Dal s.61). Men "det gamle mønster" er altså genkendeligt!

4. Om antallet af salmetekster gælder, at "billigudgaverne er meget reducerede i salmebestand, samtidig med at de optager en vis mængde af nydigtede salmer" (Erik Dal s.52). Det svarer til, hvad Lor.Benedicht skriver i sit forord til duodezen 1586, at jeg nu har "tagit mig den (dvs.Thomissøns salmebog) faare vdi denne lille Form at lade paa Prent vdgaa. Oc haffuer ieg her vdi effterfult den Ordning oc skick/ som salige M.Hans Thomissøn den Forordineret oc beskicket haffuer/ oc her indset de meste oc brugeligste Psalmer mig mueligt haffuer været.." (Dal s.42). Benedicht synes altså at mene, at uanset han i sin 1586-udgave skærer ned på den oprindelige bestand og føjer nye tekster til, er den stadig en Hans Thomissøns salmebog. Benedichts ord opfattes let som dækkende også for de øvrige duodezers salmebestand.

5. Salmebogsredaktørens position i samfundet spiller en rolle m.h.t. bedømmelse af en salmebogs identitet. En bogtrykker, dvs. en håndværker, kan mere upåagtet pille ved salmebogen uden at ændre dens identitet end f.eks. en udøvende salmedigter vil kunne. Man tiltror ikke bogtrykkeren den samme dristighed og skabende fantasi som kunstneren. Det spiller sikkert ind i Erik Dals vurdering af duodezens forhold til Thomissøn-traditionen, at han anser en bogtrykker, Andreas Gutterwitz, for at være dens redaktør.

6. Når det af det føromtalte forord til bønnebogen fra 1582 fremgår, at den medindbundne salmebog første gang tryktes i 1575 (Dal s.39ff), og det fremgår af Tycho de Hofmans Historiske Efterretninger fra 1778, at han har kendt en Mag.Hans Thomesens Psalmebog, Kiøbenhavn 1575 (Dal s.39), ligger det snublende nær at lade de to vidnesbyrd gælde en og samme bog. I særdeleshed når man ikke tidligere har vidst af nogen salmebog fra det år.

Forordet til bønnebogen 1582.

Til de anførte argumenter til forsvar for Erik Dals syn på duodezsalmebogen som en Thomissøn-salmebog lod sig sikkert føje endnu flere. Det er imidlertid ikke denne afhandlings opgave at bekræfte Dals vurdering, men derimod at bestride den. Til dette formål kan inddrages det forord til bønnebogen, som Erik Dal selv gør opmærksom på og delvis aftrykker i bibliografien s.39f. Bønnebogens udgiver fortæller her, hvordan han har "sammen sancket" bønner fra både danske og tyske andagtsbøger. Kun de korteste bønner har han optaget, fordi man med ringe umage kan lære dem udenad. Endvidere fordi de så "kunde bindis hos den Ny Psalmebog/ som ieg effter min gunstige Herris/ hederlig oc høylært Mands/ Doctor Pouel Matssøns/ Superintendentis i Sielands Stifft/ mundelige befalning/ oc hederlige Mands/ Baltzer Kaussis/ Borgeris oc Bogeførers i Kiøbenhaffn begiering/ haffuer corrigert til Prenten/ oc der indsæt de besynderligste oc almindelige Psalmer/ som stode i de gamle Psalmebøger/ oc nogle ny Psalmer/ effter som leiligheden oc rommet vilde tilstede/ for Vngdommen oc den Menige mand/ for fattige Scholebørn/ oc andre som icke kunde formaa at kiøbe den skøne store Psalmebog/ huilcken hederlig og høylært Mand/ salige Mester Hans Thomissøn/ met stort Arbeyde oc Vindskibelighed/ for nogle Aar siden lod vdgaa/ saa at de kunde her haffue en smuck Handbog/ met Psalmer/ Euangelier/ Passen/ Catechismus/ oc der hos ocsaa en liden Bønebog..."

Foruden disse værdifulde oplysninger om den "smucke Handbogs" inclusive salmebogens tilblivelse rummer den bevarede del af forordet også følgende påfaldende datering: "Kiøbenhaffn/ Aar 1575. den 18. dag Aprilis/ Paa huilcken dag Moses met det gantske Israelitiske Folck ginge igiennem det røde Haff/ oc bleffue reddede fra kong Pharaos Tyranni oc Tuang/ i det Aar effter Verdens skabelse 2453 som vaar for Christi fødsel 1510 aar/ saa at Moses bleff der bønhørt aff HERren/ effter..." Resten af forordet, der sikkert har indeholdt udgiverens navn, mangler desværre. Erik Dal går ud fra, s.70, at udgiveren må være identisk med trykkeren af 1582-udgaven, nemlig Andreas Gutterwitz. Det er måske en analogislutning ud fra Lor.Benedicht-udgaverne 1586 og 1592, hvor bogtrykkeren selv skriver forordet i sin egenskab af udgiver. Denne mulighed kan vi her se helt bort fra. Det er utænkeligt, at den tyske bogtrykker Andreas Gutterwitz, der året i forvejen var kommet til landet fra Rostock, af Sjællands biskop skulle være betroet en sådan selvstændig redaktøropgave, der virkelig forudsatte kendskab til ikke blot det danske sprog, men også dansk salmetradition. Nej,

udgiveren af den samlede "Handbog" er så dansk som nogen. Det kan ikke være andre end præsten ved Helligaands Hospital i København, den flittige oversætter af tyske andagtsbøger og moraliserende småskrifter, Rasmus Hansen Reravius. Egentlig behøver denne påstand ikke anden begrundelse end en henvisning til senere duodezudgaver, hvor bønnebogens titelblad er intakt. Således gælder dette dr.Dals egen Lübeckudgave 1587 med titelbladet: "En liden Bønebog/ met atskillige kaartte Bøner/ wdi allehaande Nød oc Trang. Vngdommen oc menige Mand tilsammen dragen oc fordansket aff Rasmus Hanssøn R." Til overflod kan dog nævnes, at Reravius åbenbart ynder at datere sine skrifter ret vidtløftigt ved hjælp af den bibelske kronologi. Således er hans En Ny Bønebog fra samme år dateret "Kiøbenhaffn/ den xxv.Dag Decembris/ paa huilcken Verdens Frelsere..bleff født ...i det Aar effter Verdens skabelse 3944..." Reravius' ophavsret til En liden Bønebog og dermed også til den medindbundne salmebog er således hævet over enhver diskussion.

En Ny Psalmebog 1575.

Men hvordan opfatter Reravius sit salmebogsarbejde? Har han ligesom Lor. Benedicht i 1586 blot villet give ungdommen og den menige mand en billigudgave af Thomissøn, eller betragter han sit værk som en n y salmebog, et alternativ til Thomissøns? I sidstnævnte tilfælde kan vi ikke længere betragte duodezerne som én gruppe, men må her skelne mellem Reravs salmebog og Lorentz Benedichts billigudgaver af Thomissøn.

Reravs salmebogsarbejde er iflg. bønnebogens forord blevet til på bestilling af Sjællands daværende biskop Madsen og efter ønske fra forlægger Baltzer Kaus. Bag ved denne bestilling aner vi en kirkelig diskussion omkring fremkomsten af Thomissøns salmebog, som vi ikke hidtil har haft kendskab til. Fremkomsten af nye danske salmebøger går jo altid for sig under vældige rivninger, spaltninger i befolkningen, grove insinuationer, intriger og skandaler. Man ville kunne blive doktor udi hymnologien på tesen "Ingen dansk salmebog uden en salmebogsaffære". Thomissøns salmebog har hidtil stået som den lykkelige undtagelse. Dette skyldes sikkert kun mangelen på samtidigt kildemateriale. Med kendskab til vort folks retskaffenhed og ædle karakter og tænkemåde burde man kunne sige sig selv, at et så smukt og vellykket og talentfuldt værk som mag.Thomissøns m å nødvendigvis have fremkaldt misundelse blandt den store skare af mindre talentfulde kirkens mænd. At det var et familieforetagende - en begavet far og søns enestående værk - , der blev kongeligt privilegeret, har næppe gjort sagen mere akceptabel i de kredse, der følte sig forbigået. Og

var der ikke andet at sige salmebogen på, kunne man altid surmule over netop det, der umiskendeligt var dens force: dens omfattende, selvstændigt redigerede indhold og bogtrykkets skønhed. Medaljer har en bagside. Og her var det bogens pris, som man fandt alt for dyr. Den kostede ligeså meget som en ko, og det har menighederne kviet sig ved at give. Men de skulle! Den 5.november 1569, mens Frederik II "laa imod sine Fiender udi Feltleyren for Varbierg, og hafde Vaaben i dend ene og en snar Skrifveres Pen i dend anden Haand", underskreves det kongelige påbud til kirkeværgerne om at købe et eksemplar af salmebogen til sognekirken og henstillingen til skolerne om kun at bruge Thomissøns salmebog [3]. Det har imidlertid været økonomisk vanskeligt at efterkomme. Når Rerav stiller de to salmebøger op overfor hinanden og omtaler sin egen som bestemt "for Vngdommen oc den Menige mand/ for fattige Scholebørn/ oc andre som icke kunde formaa at kiøbe den skøne store Psalmebog", er det sagt direkte, at den officielle salmebog jo ikke er til at komme i nærheden af for småfolk!

Dens anvendelighed som privat andagtsbog var også af en anden grund begrænset. Den var i oktavformat og derfor vanskelig at håndtere under snævre forhold. Og da det på den tid var almindeligt - i alt fald set med kirkens øjne særdeles ønskeligt - at folk på rejser medbragte en andagtsbog for at fordrive tidens kedsommelighed, så meldte det ønske sig naturligt at gøre salmebogen til en del af de rejsendes åndelige bagage: "..at de kunde her haffue en smuck Handbog/..huilcken Handbog icke heller er wnyttig for vandrendis oc veyfarendis Folck/ Skibs folck/ oc andre/ som icke kunne føre mange Bøger met sig/ at de baade der aff kunde paamindis at tiene Gud: Oc met disse deylige Psalmer..forløste sig/..som Christus oc hans Disciple giorde/ der de ginge til Emaus." [4] Man må indrømme kritikken - jeg læser citatet som en genklang af samtidens kritik - at til brug for rejsende var den kostbare store kirkesalmebog i alle måder uøkonomisk. Reravs nye håndbog tilgodeså disses behov. Formatet kun duodez. Tykkelsen ganske vist noget nær oktavens. Men så rummede den også både "deylige Psalmer/ Christi pinis Historie/ Euangelier oc Epistler oc andet saadant.." [4]

Hvad der særlig havde virket fordyrende på "den skøne store Psalmebog", var den uhørt rige anvendelse af noder. Her kunne der spares. Derfor er

---

3) Den malende skildring af den harniskklædte kæmpe med sans for kirkens tarv er Kingos i fortalen til Gradualet 1699. Kongens brev er aftrykt ved C.J.Brandt i Kirkehist.Saml.I,1849-52, s.140ff. Kongen er naturligvis Frederik II og ikke Christian III, som Dal s.75 er kommet til at skrive.

4) Reravs forord, aftrykt af Dal s.39f.

det heller ikke underligt, at der sættes ind her. I 1575 må det formodes, at de fleste kirker og skoler havde efterkommet kongens forordning og anskaffet salmebogen. Degnene havde altså adgang til de nye melodier og kunne lære dem videre til skolebørn, kor og menighed. Flere salmebøger med noder var ikke påkrævet lige med det første. Vi må også regne med, at nogle har haft ondt af de mange nye melodier. Når den forrige salmebog kunne nøjes med 31 melodier, hvad lignede det så pludselig at prakke menighederne 216 på halsen. Folk var jo allerede sure over at skulle lære de 31.

Der har altså utvivlsomt i visse kredse været et mere eller mindre sagligt ønske om en revision af Thomissøns salmebog. Denne vej til ændringer var dog effektivt spærret af det kongelig majestæts privilegium, som Lor.Benedicht havde på trykningen af salmebogen. Man tør vel også formode, at redaktøren Hans Thomissøn og, efter hans død i 1573, hans arvinger har været sikret forfatterrettigheder på bogen. Den anden mulighed for kritikerne var at udgive en ny salmebog. Her stødte man imidlertid også på vanskeligheder. Nemlig i form af det tidligere omtalte kongebrev af 5.november 1569, der udtrykkeligt byder superintendenterne, at de "icke tiillsteder nogen psalmeböger att kiöbes ey heller att föris tiill kiöbs...andre end for^{ne} ny psalmeböger som for^{ne} Mester Hans Tomessen haffuer ladit vdgaa." Man måtte arbejde for en ophævelse af dette forbud ved at søge at gøre kongen begribeligt, at en sådan bestemmelse var til skade for det kirkelige liv og dræbende for al fornyelse af salmesangen. Resultatet af disse overtalelsesforsøg forelå fem år senere i form af et brev til kongelig majestæts bogtrykker i København, dateret Frederiksborg den 19. marts 1575. Med den snare biskop Madsens pen stukket i hånden indskærper kongen til indledning den gamle forordning om at Thomissøns salmebog fortsat skal bruges i alle kirker og skoler. Derpå går kongen over til at nævne sit tidligere strenge forbud mod at købe eller sælge andre end denne ene salmebog. Imidlertid har han bragt i erfaring - det betyder nok, at Sjællands biskop har underrettet kongen herom og i samme åndedrag fremsat sine ønsker - , hvorledes der tilforn har været en salmebog i lille format, trykt sammen med søndagsevangelier og epistler tillige med Luthers lille katekismus. Den har været populær hos købmænd og andre rejsende, fordi man uden besvær kunne føre den med sig. Da det også erfares, at det kongelige forbud bliver omgået ved at denne lille salmebog fortsat trykkes, men nu blot udenfor riget, hvor købmænd og andre kan erhverve den, vil kongen nu "den gemene Mand til Bedste naadigst have bevilget og tilladt, at det skal være vor Bogtrykker

udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn herefter frit fore selv at maa trykke forskrevne liden Psalmebog med Søndags-Evangelier og Epistler og Catechismo Lutheri derhos, og vore egne Bogførere og ingen anden her udi Riget af fremmede siden at maa holde fal og sælge til hvem samme Bøger behøver og kjøbe ville." Brevet slutter med at forbyde fogeder, embedsmænd, superintendenter og andre at hindre trykning eller salg af nævnte lille salmebog [5].

Kongebrevet ophæver med andre ord bestemmelsen om at kun den officielle salmebog må trykkes og faldbydes i riget. De, der tidligere har fået indskærpet, at de skal forbyde udbredelsen af andre salmebøger, får nu forbud mod at hindre udbredelsen af disse [6].

Det er værd at lægge mærke til kongebrevets passus om "hvorledes tilforn haver været en Psalmebog trykt udi liden Form". Det er denne tidligere udbredte og tilladte, men siden forordningen af 5.nov. 1569 kun i udlandet trykte lille salmebog m.m., som nu må trykkes af kongens bogtrykker i København. Den salmebog, der sigtes til, er altså ikke nogen reduceret piratudgave af Thomissøns, men er dennes forgænger, den såkaldte Tausens salmebog, som vi i dag kender i en oktavudgave København 1553. Af samme salmebog kendes Lübeck-udgaver i duodez fra årene 1556, 1558, 1566 og 1568 [7]. Nogen Tausen-salmebog senere end Thomissøns kendes ikke. Dog tyder det på, at Lübecker-udgaverne fortsatte med at komme også efter 1569, siden kongen i sit brev kan skrive: "af den Aarsag samme liden Psalmebog ikke maa trykkes og ej heller holdes fal her udi Riget, trykkes den ligevel paa andre Steder.." Disse duodez-udgaver var netop, som kongebrevet nævner, trykt med søndagsevangelier og epistler samt katekisme. Titlen på dem lød: "En Ny Psalme Bog met en Kalendario/ Christelige oc Aandelige Loffsange/ Collecter oc andre skøne Bøner aff den Hellige Skrifft..."

Den opgave, som biskop Madsen betroede Rerav, gik netop ud på at korrigere den "Ny Psalmebog" til prenten. Om bogens indhold skriver Rerav, at han der har "indsæt de besynderligste oc almindelige Psalmer/ som stode

---

5) Brevet er aftrykt ved H.F. Rørdam i Kirkehist. Saml.VII, 1869-71, s.880.

6) Sådan tolker jeg følgende passus i kongebrevet: "Forbydendes derfor alle, ihvor de helst ere eller være kunne, særdeles vore Fogeder, Embedsmænd, Superintendenter og alle andre, herimod paa forskrevne liden Psalmebog at lade trykke eller og sælge eller fal holde, eftersom forskrevet staar, at hindre eller i nogen Maade Forfang at gjøre, under vor Hyldest og Naade." Erik Dal derimod opfatter meningen til at være denne, at ingen anden end "vor bogtrykker" må trykke og sælge lignende bøger, især ikke fogeder osv. Dal s.71. Men hvornår har fogeder osv. dog gjort mine til at trykke bøger?

7) Dick Helander, Danskt pärmfynd från 1568: Hans Tausens Salmebog. Kirkehist. Saml. 1971, s.80ff.

i d e g a m l e P s a l m e b ø g e r ..." Det kan dog vist ikke læses på anden måde end at Rerav har lavet en ny salmebog, der i det mindste foregiver at bygge selvstændigt på den ældre salmebogstradition forud for Thomissøn. Og når titlen "Ny Psalmebog" er valgt, skal der sikkert antydes en forbindelse tilbage til Lübecker-salmebøgerne, hvis rette arvtager Reravs salmebog intenderer at være.

Iflg. Erik Dals bibliografiske oplysninger om de tidlige duodezer mangler disses titelblade. Det er dog ikke helt korrekt. Den udgave, der tryktes af August Ferber i Rostock 1596, mangler ganske vist det første blad, A, men blad A2 er intakt og teksten lyder:

> En Ny| Psalmebog/ | met Calendario/ Oc | mange deylige Christelige | Psalmer/ skickelige tilsam= | men sæt/ oc forbe= | dret.
> Herefter træsnit: Kong David knælende, foran på jorden harpen.
> Herefter bibelcitat: Coloss.iij. Lærer oc formaner eder selff/ met Psalmer oc Loffsange/ oc Aandelige deylige Viser/ oc siunger faar Heren i eders Hierter.

Det mest påfaldende er vel, at Thomissøns navn er slettet! Dernæst er det interessant, at bogens titel først findes på andet blad. Mon forklaringen ikke skulle være, at blad A har været titelblad for den samlede publikation, hvis titel kan have været lig den indholdsoversigt, som Rerav giver i sit forord: "En smuck Handbog/ met Psalmer/ Euangelier/ Passen/ Catechismus/ oc der hos en liden Bønebog"? Umiddelbart efter håndbogens titelblad er da fulgt En Ny Psalmebog.

Udgivelsen af En Ny Psalmebog har måttet afvente det kongelige samtykke. Derfor er der næppe tvivl om, at det er biskop Madsen, der står bag fremskaffelsen af kongebrevet af 19. marts 1575. På det tidspunkt har Reravs manuskript til håndbogen sikkert foreligget og er formodentlig straks efter gået i trykken. Det var en sag, der hastede. Allerede den 18. april daterer Rerav sit forord, "utvivlsomt, som forord flest, til en stort set færdig bog" [8].

Men hvem skulle trykke bogen? Det er Erik Dals dilemma, at han anser Gutterwitz alene for trykkeren, mens den kgl.tilladelse af 19. marts 1575 er givet til kgl.Majestæts bogtrykker Lorentz Benedicht. Vi anser begge dele for tvivlsomt. Hvad Gutterwitz angår, er Dals eneste endnu holdbare argument for at regne ham for trykkeren af 1575-udgaven dette, at han også har trykt 1582-udgaven. Det er en spinkel begrundelse, når man ser, hvorledes En Ny Psalmebog trykkes snart her, snart der. Dersom der ikke

---

8) Erik Dal s.71.

fandtes andre argumenter for at lade Gutterwitz være involveret i 1.udgaven, ville det være fristende at anse Benedicht for at have trykt En Ny Psalmebog 1575, efter at han kort forinden havde fået den kgl. tilladelse hertil. Så ville regnestykket gå op. Imidlertid må endnu et forhold tages i betragtning, som gør det rimeligt at stoppe op ved Gutterwitz. Hvorledes var dennes forhold i foråret 1575?

Året forinden var de to tyske bogtrykkere Andreas Gutterwitz og Hans Stockelmann kommet til landet fra Tyskland. De havde i Rostock fra ca. 1571 i fællesskab drevet et bogtrykkeri, som havde arbejdet en del for Danmark og Sverige, og de slog sig nu ned i København, hvor de fortsatte kompagniskabet. Dette varede dog kun kort, eftersom Stockelmann døde engang i løbet af sommeren eller efteråret 1575. En kort tid dreves trykkeriet af arvingerne og Gutterwitz i forening, indtil den sidste i 1576 blev eneindehaver af virksomheden, som han udøvede indtil 1583, da han af kong Johan III blev kaldt til Stockholm for at overtage ledelsen af det kongelige trykkeri [9]. Dersom 1.udgaven af Reravs salmebog er kommet i første halvdel af året 1575, hvad alt taler for, er det altså ikke Gutterwitz alene, men også Stockelmann, der har æren af trykket.

Når vi fastholder, at de to i forening, og ikke f.eks. Lorentz Benedicht har trykt En Ny Psalmebog, er det af én bestemt grund. Rerav skriver udtrykkeligt i forordet, at det er borger og bogfører i København Baltzer Kaus, der har begæret bogen korrigeret til prenten. Baltzer Kaus havde ganske vist tidligere, i årene 1561-63, været forlægger for bl.a. Lorentz Benedicht i dennes første tid i København. Fra 1569 til april 1574 ses han at være bogtrykker Hans Vingaards forlægger [10]. Men fra 1574 var Kaus knyttet fast til Stockelmann & Gutterwitz og nævnes frem til 1576 som forlægger til 6 af deres tryk [11]. Efter den tid fortsattes samarbejdet med Gutterwitz alene. Det forekommer usandsynligt, at Benedicht under disse omstændigheder har villet eller behøvet bruge konkurrentens forlægger.

Men derved er vi ikke kommet over Erik Dals problem, som består i, at den kongelige tilladelse blev givet til Benedicht, men det var konkur-

---

9) Lauritz Nielsen, Boghistoriske Studier til dansk bibliografi 1550-1600, Kbh.1923, s.17.

10) Lauritz Nielsens Dansk Bibliografi kender flg. Vingaard-tryk med Kaus som forlægger: LN nr. 838, 901, 910, 1008, 577, 647, 701, 856, 1374, 1476, 1559, 913. Eneste undtagelse i Kauses forlæggervirksomhed fra de år er et tryk, nr.833, udført af Ernst Vögelin, Leipzig 1571.

11) LN nr. 799, 1218, 1366, 1451, 886, 1038.

renten, der drog nytte af den.

I kongens brev anføres, at det nådigst skal være bevilget og tilladt, "at det skal være vor Bogtrykker udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn herefter frit fore selv at maa trykke forskrevne liden Psalmebog med Søndags-Evangelier og Epistler og Catechismo Lutheri derhos." At "vor Bogtrykker" er identisk med Benedicht, fremgår ikke af selve brevet med et eneste ord. Det er rigtigt, at kongen i et letsindigt øjeblik i 1565 havde givet Benedicht eneprivilegium til at trykke bøger i Danmark [12], men i praksis lod dette sig ikke i længden gennemføre. Om Benedicht stadig formelt har skullet give samtykke til, når bøger har skullet trykkes af andre indenrigske trykkere, véd jeg ikke. Man kunne jo tænke sig visse bureaukratiske fiksfakserier, der har skullet hindre kongen i at tabe ansigt. Hvorom alting er: om Benedicht var mere eller mindre kongelig bogtrykker, så var han i alt fald ikke ene om majestætens bevågenhed. De to nyligt indvandrede tyskere havde den også. Aldrig så snart var de ankommet til landet, førend Stockelmann blev fastansat som universitetsbogtrykker; et hverv, som Gutterwitz overtog ved kompagnonens død. Det blev dem betroet at trykke kirkeordinansen i 1574 og Saxos Den Danske Krønicke i sommeren 1575, begge tryk "Cum gratia & Priuilegio serenissimæ Regiæ Maiestatis". Jeg ser derfor intet til hinder for, at Frederik II kan have omtalt den betroede universitetsbogtrykker Hans Stockelmann som "vor Bogtrykker". Endelig kunne man overveje at lade "vor Bogtrykker" skønt efter vore begreber ental i formen have flertalsbetydning:"vore Bogtrykkere"! Og så kan bestemmelsen jo gælde både Stockelmann & Gutterwitz, Benedicht og hvem der i øvrigt måtte være leverandører til det kongelige danske hof.

Når vi har lagt vægt på at skildre denne salmebogs tilblivelse så udførligt, hænger det sammen med den betydning, som må tillægges den. En Ny Psalmebog 1575 er ikke nogen privatmands salmehæfte udgivet for egen regning og risiko. Den er bestilt arbejde. Dens åndelige bagmand er Sjællands biskop. Kongen selv er involveret og må give den sin velsignelse i form af en kontraordre, der annulerer et tidligere kongeligt forbud. I kirker og skoler var Hans Thomissøns Den danske Psalmebog også efter 1575 stadig enerådende. Den var rigets officielle salmebog. Men fra 1575 fandtes ved siden af den en halvofficiel, en officiøs dansk salmebog for menigmand. Denne salmebog til hverdagsbrug i hjemmet og på rejser fortsatte efter kongens egen udtrykkelige billigelse traditionen fra den tilforn benyttede En Ny Psalmebog med søndagsevangelier og epistler samt Luthers katekisme.

Man kan undre sig over, at denne salmebog har kunnet forblive upåagtet

---

12) Lauritz Nielsens Boghistoriske Studier s.15.

af forskningen i flere hundrede år. Man har ikke savnet den. Dog er det bevisligt, at den satte sig spor i den påfølgende både danske og svenske tradition. Dog, helt upåagtet var den jo ikke. Nogen vil indvende, at salmebogen fra 1575 dog er historisk bevidnet af Tycho de Hofman i 1778, som anført af Erik Dal s.39 og 70. Henvisningen til Hofmans oplysninger kan imidlertid, hvor interessante disse også ellers måtte være, ikke anvendes til at kaste lys over duodez-salmebogen. For en ordens skyld skal lige bemærkes, at Hofmans oplysninger ikke kommer i forbindelse med omtalen af adelsmanden Ejler Hardenberg [13], men af ridderen Erik Krabbe til Bustrup, om hvem det hedder: "Han befattede sig og med Digtekunsten, og har forfattet fire Psalmer: O Menneske begræd din synd saa stor. Herre Gud, du som randsager mig. Det dages nu i Østen. O himmelske Fader, vi ere dine. Alle fire findes i Mag. Hans Thomesens Psalmebog. Kiøbenhavn 1575." [14] Imidlertid findes kun den første af de fire nævnte salmer optaget i duodeztraditionen. Hofmans iagttagelse gælder derimod, som han selv skriver, en udgave af Thomissøns salmebog, trykt i København i året 1575. Der er næppe tvivl om, at den er identisk med den udgave, der kun er bevaret i defekte eksemplarer uden titelblad, men som ud fra typematerialet er dateret til 1574-78 (udgave C). Hofmans eksemplar har været intakt og giver os det præcise årstal 1575.

Derimod findes en anden bevidnelse af Reravs salmebog, der viser, at man i samtiden var vel vidende om hans indsats på dette felt. Da Reravs "Hus Taffle, Huorledis huert Menniske vdi sit Kald oc stat skal skicke sig" fra 1572 blev genudgivet i 1639, en menneskealder efter forfatterens død i 1582, bliver Rerav i forordet rost som den, der "saa vel met leffuendis Røst paa Prædickestolen, som oc met Pennen flitteligen oc troligen haffuer arbeidet i HErrens Vingaard, som for Øyen sees kand aff hans Psalmebog met Evangelijs etc. oc mange hans egne Psalmer forbedret, den fattige Vngdom til Bjstand.." [15] Tydeligt nok har udgiveren kendt En Ny Psalmebog med det samme forord som den fragmentariske 1582-udgave. H.F.Rørdam, der har bemærket denne bevidnelse af Reravs salmebog, kommenterer sin iagttagelse således: "Der haves neppe mere noget Exemplar af denne Bog" [16]. Anders Malling véd i 1972 intet at føje hertil: "Hvis det (nemlig at Rerav har udgivet en salmebog) er rigtigt, maa bogen desværre være gaaet tabt." [17] Så galt skulle det ikke gå. Nu kender vi den. Fortsættes.

---

13) Således Dal s.39.
14) Historiske Efterretninger om velfortiente Danske Adelsmænd, Andel Deel, Kbh.1778, s.207.

15) Forordet aftrykt i H.F.Rørdam: Rasmus Hansen Reravius, Kirkehist. Saml. 4.rk., 2.bind , 1891-93, s.39.

16) Ibidem.
17) Dansk Salmehistorie bind 7, s.176. (Rerav-biografien).

Anmeldelser

THOMAS KINGO, Samlede Skrifter,Bind VI,4.hæfte (sluthæfte)
udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
C.A.Reitzels Boghandel A/S. København 1975.

ved Erik Norman Svendsen.

Med 4.hæfte af bind VI i Thomas Kingos Samlede Skrifter er Det danske Sprog- og Litteraturselskab nået til vejs ende med sin udgivelse af en fuldstændig og kommenteret udgave af Thomas Kingos skrifter. Der er virkelig grund til at kippe med flaget i den anledning, for udgivelsens historie er er langt og indviklet kapitel, som udgiverne omhyggeligt og lidenskabsløst redegør for i det sidste og afsluttende hæfte.

Allerede i 1911, da Det danske Sprog- og Litteraturselskab stiftedes, havde man planer om at udgive Kingos samlede skrifter. Men først i 1933 kom der for alvor gang i arbejdet, da det blev overdraget professor Billeskov Jansen at forberede Kingo-udgaven. I samarbejde med professorerne Hans Brix og Paul Diderichsen udsendtes fem bind i årene 1939 - 1945, hvortil også Nils Schiørring (melodikommentar og melodiudsættelser) og Kaj Bom (ordsamling på 70.000 sedler, der har været til væsentlig støtte ved kommenteringen) ydede afgørende bidrag.

Imidlertid trak det ud med udgivelsen af det afsluttende kommentarbind. Omfattende forarbejder forelå fra de oprindelige udgivere, men nye navne knyttedes til Kingo-udgaven. Det skyldtes først og fremmest, at Hans Brix døde i 1961 og Paul Diderichsen i 1964. Af nye navne skal nævnes: Erik Reitzel-Nielsen, Erik Sønderholm, Lone Fatum og Albert Fabritius. Bind VI er således i høj grad udtryk for et team work mellem de ovennævnte udgivere i frugtbar samklang med den Kingo-forskning, som udgivelsen af Kingos samlede skrifter har inspireret de sidste 30 år. Bind VI tog sin start i 1965 med udsendelsen af hæfte 1, i 1974 fulgte så hæfte 2 og 3, og slutstenen kom i 1975 med hæfte 4.

Ser man tilbage på de mange genvordigheder og pauser i arbejdet med denne udgivelse, kan man ikke andet end udtrykke sin taknemmelighed over, at Det danske Sprog- og Litteraturselskab er forblevet tro mod

den opgave, det stillede sig selv helt tilbage i 1911. Og man mindes uvilkårligt de genvordigheder og de pauser i arbejdet på at skabe en ny kirkesalmebog fælles for Danmark og Norge, som Kingo selv gennemlevede i årene 1689-1699. Man kan f.eks. minde om den dedikation til jomfru Bollette Hovenbech, som Kingo skrev i et af de kasserede eksemplarer af VINTER-PARTEN (VI,4.hæfte side 605):

"Frygt ey, min Bog, om end Du ligget har i Dvale!
Du vogner engang med hin Vintertvungne Svale!
Naar Misgunst nok har Spyd sin Galde paa Dig ud,
Saa faar Du Liv og røst af Christi Jomfru-Brud."

Det foreliggende hæfte rummer - foruden værkets historie - nogle Kingo-tekster (ovennævnte dedikation, nogle forord og et digt i anledning af, at Griffenfeld i 1673 blev Rigskansler), tekster af tvivlsom ægthed, samt en komprimeret artikel om slægtshistoriske tråde i Kingos lejlighedsdigtning af Albert Fabritius. Endelig findes i hæftet et meget nyttigt og overskueligt navneregister, med alle de i teksterne og kommentarerne forekommende personnavne samt et FØRSTELINIEREGISTER til Kingos digte og salmer.

Særlig opmærksomhed fortjener de tekster, hvis ægthed er tvivlsom og til stadighed omdiskuteret. Det drejer sig dels om temmelig ukendte og ubetydelige verdslige digte, muligvis af den purunge og ikke helt metrisk sikre Kingo, dels om så skattede digte som Vægterversene. Hvor vanskeligt det kan være at afgøre ægtheden, kan følgende eksempel belyse. Det lille digt om Rottefangst og Musekunst (VI,4.hæfte s.619) har ingen forfatterangivelse, men tekstgrundlaget indeholder ellers kun Kingo-digte. Og versemålet er: Far verden far vel, hvilket lige så godt kunne pege på f.eks. Jacob Worm som på Kingo. Teksten selv løser ikke problemerne:

Jeg Rotter og muuss
borttager og iager af Seng og af huus
For 15. par hegter ieg kunsten bortgav
Om nogen vil Rotte fangst lære mig af.
Men Mussekunst slipper ieg ikke saa let
thi dend er saa net
thi dend er saa net.

Selv det berømte Chrysillis-digt (skrevet til Kingos første hustru Sille Balchenborg) har måske sin forgænger - digterisk som personligt -

i "Constancie" (VI,hæfte 4 s.62o-23), der har samme versemål og rimstilling og skildrer en lignende situation. Derudover har tekstgrundlaget angivelsen: TK, hvilket klart peger i retning af Kingo.

Størst diskussion i denne sammenhæng rejser Vægterversene, som vægterne i København og i de fleste købsteder skulle udråbe hver fulde time om natten. Om versenes historie kan læses i kommentaren (VI,4 s.637-41). Her redegøres også udmærket for den stadig standende diskussion om Kingos forbindelse med disse vers. Alle afskygninger af synspunkter er vist fremført i denne sag, lige fra at det er en "Hypothesis vulgaris", at vægterversene skulle være forfattede af Kingo, og til at alle indre grunde taler for, at Kingo står bag, fordi "den trohjertede, enfoldigt formanende tone, der klinger gennem vægterversene, i det mindste ikke er fremmed for Kingo." Udgiverne hælder nærmest til den opfattelse, at Kingo har bearbejdet og forbedret vægterversene i 1686. Dels peger udtryk i versene i denne retning. Dels havde Kingo forbindelse med de ledende folk, der stod bag Københavns vægtere (Københavns politimester Claus Rasch, Københavns borgmester Titus Bülche og borgmesteren på Christianshavn Ivar Schøller). Da en sådan omarbejdelse naturligvis var en meget bunden opgave, er der ingen grund til at fremføre indvendinger mod versenes usikre metriske form endsige benytte dette forhold som argument mod Kingos medarbejderskab på de københavnske vægtervers. At vægterversene har store kvaliteter kan ses alene af det forhold, at de har holdt så mange år, og er optaget i Den Danske Salmebog på trods af ca. 3oo år på bagen.

Og hermed være så hele værket endnu engang anbefalet på det kraftigste. De Samlede Skrifter kan fås for kr. 875,oo (bind I-VII). Kommentarbindene 6,1 - 6,2 - 6,3 og 6,4 kan dog købes separat til kr.34,5o pr. hæfte.

- o -

P Poulsen: Fra Visebøger og almuestuer
Åndelige viser sunget i Norden.
1975 - Fredericia - Lohses forlag. 155 s. 29.5o kr.

For 15 år siden udgav P Poulsen sin "Åndelig sang gennem loo år", hvor han i anledning af Indre Missions loo-års jubilæum gennemgik bevægelsens sangtradition. Denne jubilæumsbog har nu fået en fortsættelse i "Fra visebøger og almuestuer". Her skildrer P Poulsen den mere

anonyme vækkelses sange. P Poulsen ved, at størstedelen af disse sange, eller viser, som han for de flestes vedkommende vil foretrække at kalde dem, ikke udmærker sig ved deres digteriske eller dogmatiske kvalitet, men han tillægger dem alligevel, og med rette, stor kirkehistorisk værdi. De åndelige viser fortæller noget om deres brugere, som det vilde være vanskeligt for ikke at sige umuligt at få at vide på anden måde.

P Poulsen har haft adgang til en række utrykte visebøger, afskrifter fra trykte samlinger eller nedskrifter af den mundtlige tradition. Derved har det været muligt for ham at inddrage meget hidtil ukendt stof og pege på opgaver for fremtidige undersøgelser. P Poulsen aftrykker prøver på de forskellige visetyper, ligesom han bringer en række melodier til viserne, hvoraf flere ikke før har været offentliggjort.

Et af formålene med P Poulsens bog er at vise den åndelige visesangs fællesnordiske karakter som følge af vækkelsens veje fra det ene nordiske land til det andet. Især gør P Poulsen opmærksom på forbindelsen mellem Danmark og Norge før 1814, på Oscar Ahnfeldts virksomhed og på skudefarten over Skagerak.

Efter i afsnittet 'Hvad er en åndelig sang' at have overvejet den åndelige sangs forhold til kirkesalmen på den ene side og den verdslige sang på den anden side skildrer P Poulsen i afsnittet 'Brorsonsangen', hvordan den åndelige sang og vækkelsen er knyttet uløseligt sammen. De vakte kredse i 182oernes og 183oernes Danmark fandt i Brorsons salmer et dækkende udtryk for deres åndelige oplevelse og sang derfor flittigt hans salmer, ikke mindst efter J A L Holms udgave af dem fra 183o. P Poulsen konstaterer, at "som sangbog har denne såkaldte "Brorsons salmebog" haft større betydning for det åndelige livs trivsel og overvintring end nogen senere sangbog har haft det. Og det gælder ikke blot i Danmark, men i lige så høj grad i Norge", hvor Brorson-salmernes store udbredelse ses af de mange norske melodier til dem.

Mens Brorsons salmer til en vis grad kan regnes med til vækkelsens forudsætninger, affødte vækkelsen selv "et næsten uoverskueligt væld af sange". P Poulsen slår fast, at "vækkelse og sang har altid hørt sammen", og at størstedelen af den åndelige sang er udsprunget af vækkelserne. Et særligt afsnit har P Poulsen helliget 'Bibelske viser',hvor han efter at have omtalt den meget udbredte bibelske tælle-

vise "Stat op,sankte Simeon,og sig mig,hvad en er o.s.v." går over til at omtale en interessant Petter Dass-tradition hos 'de stærke jyder' mellem Vejle og Horsens. P Poulsen blev opmærksom på denne tradition ved samtaler med ældre mennesker fra 'de stærke jyder's egn; det viste sig, at de bøger, som de ældre mennesker omtalte som "Visebogen" og "Syngekatekismen" i virkeligheden var Petter Dass' "Aandelig Tids-Fordriv eller bibelske Viise-Bog" fra 1711 og "Dr.Morten Luthers lille Catechismus forfattet i beqvemme Sange under føyelige Melodier" fra 1714, der havde været brugt som skriveforlæg i 'de stærke jyder's friskoler.

I afsnittet 'Skillingsvisetypen' omtaler P Poulsen de religiøse sidestykker til de verdslige skillingsviser, hvoraf flere med motiver fra missionsmarken anføres, ligesom det påvises, at visen om 'Hellig-Mads',der ved at synge "Jesus, dine dybe vunder", da han blev tvunget til at danse en dans ved et bryllup, blev årsagen til en større vækkelse, er skrevet af Niels P Larsen, Hodsager, i 1899.

Derefter følger afsnit med viser over forskellige temaer. Først viser om moderkærlighed, "Skriv hjem til mor!" af H A Tandberg, "Ingen bog er mig så kær,Som min moders bibel er" af M B Williams og flere andre med et lignende sentimentalt indhold. Derefter viser med allegorisk indhold, især med allegorier hentet fra naturens verden, bl.a. H V Kaalunds "En kokosnød på havet flød". I afsnittet om 'Fortællende viser' omtales først forskellige bibelske og religiøst fortællende viser, hvorefter afholdsvisen "Fader, o Fader, kom hjem med mig nu" gennemgås. Den får følgende bemærkning med på vejen: "En sådan sang må bedømmes efter dens nyttevirkning, og ikke efter dens kvalitet", hvilket vist må siges at gælde for de fleste nyere åndelige viser. I afsnittet 'Kommunikationsviser' har P Poulsen samlet forskellige sange og viser om, hvordan mennesker kommer i forbindelse med det himmelske. Efter at have nævnt Ingemanns 'sjælenes pilgrimsgang' og Ambrosius Stubs sejlads på 'verdens vidtløftige hav' omtaler P Poulsen et par viser, hvor rejsen til himlen sammenlignes med en jernbanerejse ("På fribillet jeg rejser" af svenskeren Charlotte Cecilie af Tibell, 1871), og et par, hvor forbindelsen til himlen og de afdøde ordnes pr.telefon ("Frøken, giv mig Himlens nummer,Jeg vil tale med min mor" af Chas K Harris). Ikke uden grund citeres nordmanden Boye Holts' bemærkning om, at der her er tale om "Tankeløs, smagløs, nej værre end det, skamløs og oprørende tale, en krænkelse af kristendommens alvor".

I afsnittet 'Nyere viser' omtales nogle sange fra dette århundrede, sange som Ingeborg Næstveds "Giv mig en blomst, mens jeg lever", Lydia Augusta Lithells "Jeg har hørt om en stad i det fjerne" og den finske vækkelsespræst Vilhelmi Malmivaara's af Alfred Hansen til dansk oversatte alvorlige "Inderlig længes jeg, Frelser så kær".

I sine afsluttende bemærkninger overvejer P Poulsen, hvilket kriterium, man skal lægge til grund for bedømmelsen af åndelige viser, så forskellige de er, og han kommer med Carl Nielsen til det resultat, at " i samme grad, livet trænger på, i samme grad forstummer råbet på den såkaldte gode smag".

"Fra visebøger og almuestuer" er et værdifuldt bidrag til forståelsen af vækkelsens sang, og den sang, der fulgte i vækkelsens kølvand. "Fra visebøger og almuestuer" ønsker ikke at give en udtømmende skildring af den åndelige vises historie i Norden i tidsrummet ca.1830 - 1930, men den peger på hidtil i det store og hele upåagtede sider i salmesangens og dermed det åndelige livs historie i de nordiske lande. Den åndelige vise hører med i en kirkehistorisk fremstilling som et vidnesbyrd om den anonyme vækkelses og det anonyme åndelige livs historie.

PBC

K i n g o, I n g e m a n n og G r u n d t v i g i ROSKILDE STIFTSBLAD

300-året for Kingos udgivelse af "Aandelig Siunge-Koors første Part" blev markeret med en række Kingo-artikler i dagblade og tidsskrifter. Af særlig interesse er de artikler, som ROSKILDE STIFTSBLAD bragte i begyndelsen af 1974. Roskilde Stiftsblad, der redigeres af sognepræst Fl. Paludan-Müller og provst V.Strange-Hansen,udgives af Roskilde Landemode og er et i bedste forstand populært kirkeligt tidsskrift, der enten burde have en større udbredelse eller søsterblade i landets øvrige stifter.

I en dobbeltartikel gennemgår sognepræst J ø r g e n E r t n e r Kingos salmedigtning med udgangspunkt i hans åndelige sjungekor. I "Opstandelsens Morgenrøde i Kingos Salmedigtning. Omkring 300 året for Kingos sjungekor" (Roskilde Stiftsblad 1974, s.3 - 9) gør JE rede for Kingos tilknytning til Roskilde stift, hvor han 1661-1668 var hjælpepræst hos sognepræsten i Kirke Helsinge-Drøsselbjerg, Peder

Jacobsen Worm, hvis enke, Sille Balckenborg, blev hans første hustru, og går derefter over til at give en teologisk karakteristik af hans salmedigtning. Som Chr.Thodberg i sine studier over Grundtvigs salmedigtning sammenholder dennes prædikener og salmer, tager JE sit udgangspunkt i den eneste overleverede Kingo-prædiken, ligtalen over Jacob Bircherod fra 1688. I denne prædiken er grundtemaet retfærdiggørelse af tro af det menneske, der er både retfærdig og synder. På den ene side møder mennesket i opstandelsen Guds umotiverede, men sejrende kærlighed, på den anden side tvinges mennesket til at erkende sin afmagt og sin afhængighed af Guds hjælp. Frelsesvisheden og bodsbevidstheden fra ligprædikenen er, finder JE, det gennemgående motiv i Kingos salmedigtning. Det er ikke tilfældigt, at Kingo i en senere udgave af sjungekoret tilføjer et 'hjertesuk' til hver af morgen- og aftensangene, for netop på baggrund af den magtesløshed, som sukkene giver udtryk for, bliver glæden over det liv ,vi har fået, så stærk.

JE henviser til Kingos verdslige digtning fra Kirke-Helsinge-tiden med dens malende naturskildringer fra egnen. Især har solnedgangen over Store Belt gjort indtryk på Kingo og inspireret til naturbilledet "See, hvor sig dagen atter skynder/ I vester-vand sig Solen Toer". Ellers er det især solopgangen, Kingo har brugt som billede i sin salmedigtning, ikke for selve naturstemningens skyld, men som billede på Guds oprejsning af mennesket. Tanken om påskemorgen og den yderste dag smelter her sammen.

I "Påskens forsanger, "Som den gyldne sol frembryder"" (Roskilde Stiftsblad 1974, s.51-56) gennemgår JE Kingos kendte påskesalme efter først at have gjort rede for Kingos Salmebogs forhistorie. JE understreger, at det ikke er solopgangen, Kingos yndede billede fra "Sjungekoret", man møder her, men solen, der bryder igennem den kulsorte sky; "det er nok Jesu opstandelse imod Påskemorgenrøde, der er tale om; men det afgørende for Kingo er, at det med Jesu opstandelse er som med solen, der bryder gennem mørket ned til os. Her er der ikke noget, vi fremkalder eller har den mindste del af æren for. Æren tilhører alene Kristus." JE indrammer sin gennemgang af salmen med en sammenligning mellem K L Aastrup og Kingo, hvor han i modsætning til Aastrup som påskelørdagens karakteriserer Kingo som selve påskedagens forsanger. Aastrup skildrer påskelørdag som det sted, hvor vi må standse, en påskelørdag, ond og grå, der må gennemlides til enden, før påskeklokken kimer, men "det er i grunden samme sted, Kingo står, når han synger sin påskesalme."

Jørgen Ertners to kingoartikler blev fulgt op af F l. P a l u d a n - M ü l l e r s artikel: "Nogle Kingominder fra Roskilde Stift" (Roskilde Stiftsblad 1974, s.4o-45). Først omtaler FP-M, hvordan Kingo som huslærer hos forvalter Karsten Atke på Vedbygaard blev såret af en fjendtlig svensk kornet under Carl Gustav-krigene. Derefter redegør han for, hvordan Kingos "udødelige" salme, "Nu rinder solen op af østerlide" er afhængig af kærlighedsdigtet til Sille Balckenborg, "Chrysillis, du mit Verdens Guld". Ikke alene bruges de samme naturbilleder, men Kingos livsholdning, og til dels hans ordvalg, er ens i salme og digt, hvilket følgende citat fra Chrysillisdigtet viser: "Gud best veed/ Tiid og leed/ paa vor tarfves tanche pas/ blif himmel midlertid/ alle steds god og blid/ Gif glæd' engang for graad/ Gif lych og raad". FP-M mener, at Sille Balckenborgs død ligger mellem digt og salme. Derefter gennemgås "Sæbye-Gaards KoeKlage", som Kingo skrev i Kirke-Helsinge 1665. Her slås gækken løs, men, som FP-M skriver "umuligt var dog a l v o r e n i Thomas Kingos salmer blevet så høj og dyb - s å m æ g t i g - , som tilfældet er, såfremt en ingrediens af h u m o r ikke o g s å, gækkende, havde leget med hos denne prædikant af Guds nåde!" Til sidst omtaler FP-M forskellige Kingo-indskrifter i sjællandske kirker, ikke mindst i Lellinge, hvor det på en af lysekronerne hedder: "Dit Ord, O Gud, det er vor beste Lyse-Krone/ O sluk det ey, før vi Dig see paa Lysnes-throne".

Om en af de mest omstridte danske salmedigtere, B S Ingemann, skriver pastor E l n a B æ k d o r f i artiklen: "Weyse og Ingemann" (Roskilde Stiftsblad 1975, s.6-12), hvor hun gennemgår Ingemanns og Weyses forhold til hinanden. Selvom de to mænds navne er uløseligt knyttet sammen, har de næppe kendt hinanden personligt, i hvert fald er de eneste beviser for en forbindelse mellem dem en beskeden brevveksling fra slutningen af 183oerne, foranlediget af Weyses melodier til Ingemanns morgen- og aftensange. EB omtaler, hvordan Ingemann gennem Lynge-præsten J F Fenger, og dennes ven, læreren ved prinsesse Caroline Amalies asylskole, Peter Rørdam, kan have fået opfordring eller inspiration til i forsommeren 1837 at skrive sine morgensange for børn. Sangene blev udgivet samme efterår, og snart efter forelå Weyses melodier til dem. Weyse skriver i et brev til Ingemann den 29.marts 1838: "... jeg har tillavet melodierne ret con amore, da jeg fandt, at De havde været så særdeles heldig i at udtrykke deri den barnet særegne inderlighed og ukunstlede hjertelighed." Weyse tilbød at fortsætte samarbejdet, og allerede samme år udkom Ingemanns syv aftensange med Weyses melodier. I anledning af aftensangene skriver

Weyse den 3.november 1838: "At min musik til Deres aftensange har vundet Deres bifald, glæder mig. Men slige smukke digte komponerer sig selv. Ergo er det spørgsmålet, om det er mig, der har komponeret dem". Inden sin død nåede Weyse yderligere at sætte melodi til "Julen har bragt velsignet bud", hvorimod et påtænkt samarbejde om et nyt bispevielsesritual ikke blev til noget. Ingemann mindedes sit samarbejde med Weyse med glæde og satte ham et smukt minde i det portræt, han tegnede af ham i romanen "Landsbybørnene" fra 1852. Eftertiden har, trods den teologiske modvilje mod Ingemann, der går helt tilbage til Grundtvigs opgør med ham i 185o-erne, givet Peter Rørdam ret i hans bemærkninger om Ingemann fra 1837: "Han ahner ikke selv, hvormange Hjerter, han glæder", en karakteristik, der også kan gælde Weyse.

Også Grundtvigs navn er knyttet til Roskilde stift. Ikke alene er han født og har været præst og rigsdagsmand i det nuværende Roskilde Stift, men også flere af hans bedste præstevenner var præster der. Det gælder blandt andre Gunni Busck, der i årene 1823-1844 var sognepræst i Stigs - eller som det dengang hed, Stifts-Bjergby. Buscks nuværende efterfølger som sognepræst i Stigs-Bjergby, S ø r e n B ü l o w J e n s e n, har i artikelserien "Gunni Busck. Lidt om præsten, der købte lovsang til Guds Hus" (Roskilde Stiftsblad 1975, s.73-76, 85-9o, 1o5-1o8) skildret hans liv. Artiklerne indledes af den gamle Grundtvigs mindedigt over "Hr. Gunni Busck i Brøndby-Vester". I modsætning til C J Brandts mindedigt (s.1o7-1o8), der i almindelighed karakteriserer Busck som den troende luthersk-grundtvigske præst, han var, samler Grundtvigs minder sig om en enkelt side af Buscks indsats: den økonomiske understøttelse, der 1836 gjorde det muligt for Grundtvig at koncentrere sig om udarbejdelsen af første bind af "Sangværk til den danske Kirke". Grundtvig har ret i, at det frem for alt er denne indsats, der har sikret Busck et navn i Danmarks kirkehistorie. Med henvisning til Buscks udtalelser på Vennemødet 1868 gør SBJ derefter rede for, hvordan "Sov sødt, barnlille" skulde være blevet til under Grundtvigs besøg hos Busck forsommeren 1844, kort før dennes forflyttelse til Brøndbyvester. Busck har her efter al sandsynlighed husket forkert (se bl.a. artiklen "Sov sødt, barnlille" i Malling: Dansk Salme Historie, IV 4o6ff), og SBJ burde derfor ikke have ladet hans oplysning stå uimodsagt; alligevel er der grund til at glæde sig over SBJs skildring af Gunni Busck og dermed det miljø, Grundtvig skrev sine salmer på baggrund af.

PBC

H Y M N O L O G I S K E

M E D D E L E L S E R

Værkstedsblad om salmer

udgivet af Salmehistorisk Selskab

5.årg 1976 nr.3

NYE SALMER. Tekster af Jørgen Michaelsen og Niels Lund.. s. 99-1oo

Merete Geert Andersen, Kalendarierne i de ældste danske salmebøger..... 1o1-128

A.Kragelund, Tænk, når engang.. ..... 129-13o

ANMELDELSER

Salmeregistranten. Dansk Salmeregistrant indtil 17oo. Ved Anders Malling.Akademisk Forlag 1976. Ved Niels Knud Andersen..... 131-132

Vi tror. Salmer af Jørgen Michaelsen. Eget forlag 1975. Ved Jens Højgård 132-134

Undervejs. Salmer og lignende.. Af Gerda d'Auchamp. Eget forlag. Ved J.L. 134-136

Niels Lund:Dagen og vejen. I kommission hos E.Steenbergs boghandel. Ved J.L. 136-137

Esbjörn Belfrage: "Laurentius Jonae Gestritius' Psalmer, andelige visor och lovsånger." (Særtryk) Ved J.L. 137-138

Dansk Kirkesangs Årsskrift 1973-74. Kbh.1975. Ved Jens Højgård..... 139-141

Samfundet Dansk Kirkesangs sommerkursus 1976. Ved Else Christensen og Villy Ingemann Andersen 141-144

Forfatternes adresser..... 144

Redaktionelt, ved J.L. 144

FORSIDE: Susanne Fabritius de Tengnagel

VIGNET: Peter Kannik Christensen

Nye salmer

V i t r o r , d u k o m

Mel: DDK 256. Kom, sandheds Ånd.

1.
Vi tror, du kom
som een af Gud
i tiden kun
blir kåret ud,
og at de ord,
du her har talt,
fra Gud har sagt
os alle alt.

2.
Vi tror, du kom
som søn til os,
at vi er opsøgt
i vor trods
af ham, der gav
os livets kald -
at du er sendt
os i vort fald.

3.
Vi tror, du var
som vi at se,
du kunne frydes,
græde, le, -
du var os nær
midt i vor nød,
som er vor ondskab,
synd og død.

4.
Vi tror, du vandt
i mørkets stund,
at liv opstod
på dødens grund,
at frelsen på
dit kors fuldbragt
i dåben dybt
er os tilsagt.

5.
Vi tror, du er
vor hverdags dom,
når den er ussel,
falsk og tom, -
vi tror, du er
vor hverdags fred,
dens dybe grund
af kærlighed.

6.
Vi tror, det er
tilvejebragt,
vi tror det fast
i dåbens pagt:
at vi af dig
er hentet ud
af skyld og dom
til liv hos Gud.

Jørgen Michaelsen
af digtsamlingen "Vi tror".
Anm. side 132-134.

K o n f i r m a t i o n

En ungdomsskare samles her
med stor forventnings glæde,
vi beder dig, vor Frelser kær:
vær selv blandt os til stede.
Tal her i kirken livets ord,
velsign du hjemmets højtidsbord,
gør ren og god vor glæde!

Snart knæler vi i kirkens kor
med barnligt sind og tanke.
Vi er så små, som du er stor,
gør du os stærke, ranke.
Du døbte os med kristennavn,
vær du vor ungdoms trygge havn,
styr du vor dåd og tanke.

Niels Lund
af digtsamlingen "Dagen og vejen".
Anm. side 136-137.

Kalendarierne i vore ældste danske salmebøger

af Merete Geert Andersen.

I mange af de tidlige salmebøger fra reformationsårhundredet og senere har vi ofte før selve fortalen til salmebogen et kalendarium[1]. Det har sjældent påkaldt sig forskernes interesse, ejheller salmeforskernes, måske fordi kalendariet hører hjemme i en verden, der tangerer astronomi, astrologi, komputistik, hagiografi, ikonografi, litteratur- og sproghistorie, boghistorie og folkemindeforskning. En kalender er et lille stykke kulturhistorie, meget traditionsbunden i sin form og sit indhold.

Det følgende vil være et bidrag til forståelsen af kalendarierne i de ældste danske salmebøger, Malmøsalmebogen fra 1533 og Hans Tausens salmebog fra 1553. Kalendarierne indeholder ikke blot helgennavne; vi vil derfor se dem som de litterære enheder de er, for en kalender har en bestemt funktion, og den har været bestemmende for dens udseende gennem tiden.

MALMØSALMEBOGEN af 1533.

Det ældste salmebogskalendarium, vi har bevaret, er fra 1533, anbragt forrest i den salmebog, som Christiern Pedersen lod sin bogtrykker Johan Hoochstraten trykke i Malmø 1533[2]. Salmebogen blev i 1967 udgivet i faksimile, hvortil der henvises; både i forordet og i A.Mallings efterskrift får kalendariet en meget kort omtale[3]. Mere detaljeret beskrives det af C.J.Brandt i 1882[4].

Desværre er kalendariet defekt, idet bl.1-2 og bl.8 i læg A mangler, dvs. titelbladet og kalendariesiderne for januar og juli måned er gået tabt. Selve kalendariet er opstillet således, at hver måned består af et antal kolonner, der fylder to sider, en recto- og en verso-side. Læst fra venstre mod højre er det følgende kolonner:
Den første kolonne indeholder gyldentallene. Den næste kolonne indeholder søndagsbogstaverne A-g periodisk gentaget. Derpå kommer kolonnen med helgennavnene, således at de store fester og større helgendage er trykt med røde typer og de andre med sorte typer. Den sidste kolonne, længst til højre, har som overskrift "Tafflen till tegen" og inde-

holder en periodisk gentaget bogstavrække med anvendelse af 27/28 af alfabetets bogstaver fra a-z samt 4/5 andre tegn. Hver dag i året er tildelt et bogstav, og rækken slutter 31.december med bogstavet k (om deres funktion,se senere)[5].

Hver måned er indledt med en overskrift. For februar måned står der "KL Februarius Blidil maanet haffuer xxviii dage Naten xiiii tyme och dagen x tyme". Da kalenderteksten ikke helt udfylder de to sider, har Chr.Pedersen nederst på verso-siderne ladet trykke et sundhedsråd for hver måned, der er efterfulgt af en meget kort oplysning om solens gang i dyrekredsen (zodiaken). Efter de 24 sider, som selve kalendariet i sin fuldstændige skikkelse må have omfattet, følger nu en side med overskriften "Ath finde Ny maanet". Det er dog kun det første lille afsnit på siden, der omhandler nymåne, resten indeholder åreladningsstof ("Vilt dw vide naar det er gaat Ath lade Aarer/ eller ath sette kopper"). Derpå følger to sider med en tavle (Tafflen paa Tegene oc dagene naar det er gaat ath lade Aarer och ath sette kopper"). En sådan tavle kaldes med et kortere latinsk udtryk: tabula signorum (om funktionen,se senere). Først herefter følger selve salmebogen med en fortale.

Allerede kalenderens månedsvise opstilling i disse kolonner er et stykke kalenderhistorie, et stykke kulturhistorie. En linie kan trækkes bagud til de senantikke hedenske kalendere,over det ældste kristne kalenderværk vi har kendskab til:"Fasti Philocali" fra året 354 til de middelalderlige kalendere.

Da den kristne kirke trådte ind i den hellenistisk-romerske verden, overtog den nemlig den såkaldte julianske kalender, som Gaius Julius Cæsar år 46 f.Kr. havde indført i sit rige. Kalenderåret er her knyttet til solen, mens f.ex. den jødiske kalender er afhængig af månens bevægelser. Men en kalender er mere end blot astronomiske data, den har også funktion som en festkalender. Og da urmenigheden havde overtaget den jødiske påskefest, omformet i overensstemmelse med sin nye tro på Kristus, måtte den kristne kirke fortsat være afhængig af månens nytændinger.

Det er dette faktum, der gør den kristne kalender - som en variant af den julianske kalender - så kompliceret. Da kirken efterhånden bemægtigede sig kalendervæsenet og gennemsyrede samfundet med sin kirkekalender, har vort vestlige kultursamfund lige siden måttet kæmpe med det problem at forene to naturstridige størrelser: solåret og måneåret. Det gav grobund for en helt ny videnskabsgren: komputistikken,

der alene vedrører beregninger af kirkekalenderen og naturligvis er centreret omkring påskeberegningen.

I vore dage er studiet af det middelalderlige kalendervæsen (kirkekalenderen og andre samtidige kalendere) et område forskere sjældent har bevæget sig ind på. Når det endelig er sket, har det været ud fra et bestemt synspunkt, f.ex. historikerens og kirkehistorikerens undersøgelser af de dødsnotitser og helgenfester kalenderne indeholder, mens deres komputistiske, astronomiske og andre (litterære) notitser springes over. Naturligvis vil enhver fremstilling af de exakte videnskabers historie have et kort kapitel om den kirkelige tidsregning. Når vi i det følgende søger at placere salmebogskalendarierne i den middelalderlige kalendertradition, støtter vi os hovedsagelig til komputistiske arbejder af A.Pfaff, Nils Lithberg og A.Cordoliani, og til E.Zinners astronomiske arbejde[6] samt naturligvis til en række specialarbejder, der kommer ind på sider af salmebogskalendarierne. De suppleres med et samtidigt kalendermateriale i de danske biblioteker.

Kirkekalenderen.

Kirkekalenderen har som sagt sit forbillede i de senantikke hedenske kalendere. Philocalus-kalenderen fra år 354 e.Kr. er en borgerlig-romersk kalender gjort brugbar for en kristen person. Den indeholder bl.a. en kolonne med den romerske markedsuge (cfr.kirkekalenderens kolonne med søndagsbogstaver), med den romerske datering i kalendæ,nonæ og idus (et princip der direkte videreføres i kirkekalenderen) med antikens store fester og angivelser af solens indtræden i dyrekredsen (cfr. kirkekalenderens kolonne med helgenfester); og for hver måned gives der øverst oplysninger om antal dage, længden af dag og nat (videreføres i kirkekalenderen) og nederst et kalendervers for hver måned. Den lille detalje i denne rent hedenske kalender, der afslører kalenderens brug for en kristen person, er kolonnen længst til venstre; denne bogstavkolonne er et hjælpemiddel til beregning af månens nytændinger, altså til påskeberegning.

I kirkehistorien kan vi læse om de langvarige og forbitrede påskestridigheder, der fandt sted om påskens rette datering, indtil koncilet i Nicæa år 325 e.Kr. vedtog, at den kristne påskefest skulle fejres på den første søndag efter den første fuldmåne efter forårsjævndøgn,og samtidig fastsatte koncilet forårsjævndøgn til 21.marts. Af indlysende grunde var kirken meget interesseret i at få publiceret en kalender, der gjaldt for en længere årrække, og de daværende kompu-

tister var herefter travlt beskæftiget med at sætte tre inkommensurable størrelser: 7-dages-ugen, månemåneden og solåret i forbindelse med hinanden. Det er Dionysius Exiguus' fortjeneste at have koblet to af størrelserne sammen, idet han kombinerede solåret med Menton's 19-årige månecyklus. Menton var en græsk astronom, der år 432 f.Kr. havde vist, at 235 synodiske månemåneder eller lunationer (tiden fra månens nytænding til næste nytænding) var meget nær 19 solår (fra forårsjævndøgn til forårsjævndøgn). Hans beregninger blev fremlagt i en påsketavle gældende for 95 år (532-626), som de kirkelige myndigheder i Rom accepterede. Påsketavlen var opstillet i 8 kolonner, der alle var hjælpemidler til beregning af påskens dato. Det kirkelige kalendervæsen havde dermed sat 19 julianske år lig med 235 synodiske månemåneder, en beslutning, der i senmiddelalderen skulle føjes til de så forvirrede kalenderforbedringer.[7]

Det hedenske indhold i Philocalus-kalenderen blev naturligvis ændret i de senere kristne kalendere, de romerske fester blev erstattet af kirke- og helgenfester, og flere kolonners indhold blev omformet. Men at følge denne udvikling tillader det overleverede kalendermateriale os ikke. Fra 9.århundrede ser vi imidlertid i Frankrig kirkekalenderen indsat forrest i de liturgiske bøger og det for at blive. Dens funktion var liturgisk: at være et index til den del af de liturgiske bøger, der indeholder helgenliturgien (sanctoralet) samt naturligvis at være et hjælpemiddel til påskeberegningen for præster og munke. Ældst er kirkekalenderen i sakramentariet fra Saint-Denis (Paris,B.N. ms lat 2290) skrevet i klosteret Saint-Vaast i Arras omkring 850. I Rom finder vi ikke den skik førend anden halvdel af 1100-tallet.[8]

Kirkekalenderen blev fra 9.århundrede forøget med gyldentalskolonnen, søndagskolonnen og undertiden også kolonnen med de periodiske lunarbogstaver og dertil hørende tabula signorum.

Gyldentallet.

Det var virkelig en forenkling af de mange komputistiske regler til påskeberegningen, da man omkring år 800 i Nordfrankrig opfandt gyldentallet til at angive månens nytændinger.[9]

Månens omløb omkring jorden (også kaldet en månemåned eller synodisk lunation) er i snit 29,5 døgn, og 12 månemåneder giver ca.354 dage. Et år får derfor 12 eller 13 månemåneder. Med hjælp af Dionysius' beregninger kan følgende opstilling gøres:

235 x 29,53o588 månemåneder = 6939,6882 døgn
19 x 365,2422oo solårsdøgn = 6939,6o18 døgn
19 x 365,25oooo julianske årsdøgn = 6939,75oo døgn

Men den kirkelige tidsregning kunne ikke regne med månemåneder i brøkdele af et døgn, og en månemåned blev derfor afrundet til 29 eller 3o døgn. En indviklet teori fordelte de 235 månemåneder således, at 12o måneder fik en længde på 3o dage og 115 på 29 dage, og de skiftevis 12 og 13 månemåneder blev fordelt på 19-årsperioden således, at de 7 år fik 13 månemåneder og resten (12 år) fik 12 månemåneder (herom senere i forbindelse med kalendariske hjælpemidler i Hans Tausens salmebog).[1o]

Den 19-årige månecyklus regnedes fra 25.december, og tæller vi derfra 29 dage frem kommer vi til 23.januar. Nymånen vil i år 1 indtræffe 23.januar, februarmånen vil indtræffe 21.februar osv. indtil 13.december. Ud for alle disse datoer står tallet I. Tæller vi 3o dage frem fra 13.december kommer vi til 12.januar, der er den første nytænding i år II. Den sidste nytænding i år II falder 2.december. 3o dage derpå giver 1.januar, der angiver nytændingen i år III osv. indtil tallet XIX står ud for 25.december, og regner vi herfra 29 dage kommer vi atter til 23.januar, der nu bliver den første nytænding i år I. Den talrække III, XI, XIX, VIII der her fremkommer, kaldes gyldental. Gyldentallet er altså det tal, der fortæller, hvilket nummer året har i den 19-årige månecyklus. Kender man et års gyldental - hvilket man let kan beregne[11] - kan man straks i kalendariet finde datoen for månens nytænding i det pågældende år, og specielt den nymåne, der bestemte påskeugen, og man regner da fuldmåne 13 dage senere.[12]

Søndagsbogstavet.

Når man nu havde fået månens nytænding beregnet, skulle man også af hensyn til påskesøndag kunne beregne, på hvilke datoer søndagene faldt i et bestemt år.

For at betegne de dage i året som var søndage, anvendte man de 7 første bogstaver i alfabetet, kaldet søndagsbogstaver.[13] Man tildelte da 1.januar bogstavet A, derved får 2.januar bogstavet b, 3.januar bogstavet c osv. indtil 7.januar, der får bogstavet g. Med 8.januar begyndte man en ny serie med bogstaverne A-g, hvorved 8.januar får A, 9.januar b. Serien slutter med 31.december, der får bogstavet A. Vi har som bekendt 52 uger og 1 dag i et almindeligt år, og den 365.dag må derfor begynde med A. Men efter 31.december følger jo 1.januar, der som vedtaget også

har bogstavet A. Indtræffer nu 1.januar på en søndag, er A dette års søndagsbogstav, og alle dage i året hvorudfor der står et A i kalendariet er søndage. Også 31.december bliver en søndag i dette år. Nytårsdag kommer da til at falde på en mandag. A-dagen bliver efter reglen en mandag, b-dagen bliver tirsdag osv. og g-dagen bliver en søndag. Dette års søndagsbogstav er da g.

I dette system får skudårene to søndagsbogstaver, et gældende for søndage indtil 24.februar, f.ex. e, mens det for søndagene efter 25.februar vil hedde d. Kender man et års søndagsbogstav - hvilket også kan beregnes[14] - kan man ved et kig i kalendariet straks se hvilke datoer, der er søndage, mandage etc.

Lunarbogstaverne og tabula signorum.

Nogle af de tidlige kirkekalendere var også forsynet med en kolonne med de periodiske lunarbogstaver. De sigter til den periodiske eller tropiske måned. I løbet af dette tidsrum gør månen et omløb omkring jorden, og set fra jorden passerer månen i sin bane i løbet af denne tid dyrekredsens 12 tegn, signa, hvoraf også betegnelsen litteræ signorum for disse lunarbogstaver. Flere bogstavserier var i brug i middelalderen, men den serie, vi møder i Chr.Pedersens salmebogskalendarium, var den i senmiddelalderen mest anvendte.

En periodisk eller tropisk måned er i snit 27 døgn og 8 timer. For at tage hensyn til de 8 timer består hver 3.serie af 28 tegn, mens de øvrige serier kun har 27 tegn. 12 serier á 27/28 tegn rækker kun til 21.december og årlig lo resterende dage tildeles bogstaverne A-k. Men lunarbogstaverne alene bestemmer ikke månens stilling i dyrekredsen, dertil kræves en nøgle: tabula signorum.[15] Derfor genfinder vi de samme periodiske serier på 27 tegn såvel i kalendariet som i tabula signorum. De er i tabula signorum opstillet i 19 kolonner på en sådan måde, at en kolonne, der f.ex. begynder med p, slutter med o. Ovenover kolonnerne ser vi de 19 gyldental i naturlig rækkefølge. Og ude i kanten til højre står dyrekredsens navne, begyndende med vædderen, tyren osv. i den fra antikken kendte rækkefølge. Månen passerer som sagt dyrekredsen på ca. 27,33 døgn, set fra jorden. For at regnestykket kan gå op er månen 2-3 dage om at passere hvert tegn. Men fordelingen i nøglen af de tegn, der skulle have 3 døgn kunne variere. Her har krabben, skorpionen og fisken 3 dage, de andre 2 dage, og denne fordeling er den ved middelalderens slutning normalt forekommende.[16]

Ved at indsætte de periodiske lunarbogstaver i denne nøgle kan vi nu

regne ud i hvilket dyrekredstegn månen til en bestemt dato befinder sig. Dog må vi kende årets gyldental, der jo fortæller om månens nytænding. Et exempel. Vi vil finde månens plads i dyrekredsen 6.februar 1534. Dette års gyldental er 15 og bogstavet ud for 6.februar er k. Vi går ind i tavlen under gyldental XV og støder på k i kolonnen. Dyrekredskolonnen længst til højre viser os, at månen denne dag står i skorpionens sidste trediedel. Den 7.-8.februar står den i skytten, 9.februar går den ind i gedebukken osv. Alle datoer med lunarbogstavet k vil månen stå i skorpionens sidste trediedel. Indtil nu er bogstaverne og nøglen kun et rent astronomisk hjælpemiddel til at oplyse interesserede om, hvor månen befinder sig en bestemt dag. Det astrologiske kommer først ind i billedet, når vi ser på underskriften "De Tegen som ære Rød de ære gode/Oc de Sorte ære onde. Oc de som ære Røde oc sorte de ære middel maade gode". Tavlen skulle bruges til åreladning. Men ikke nok dermed. Man mente også, at der var forbindelse mellem dyrekredsen og menneskets kropsdele. Det bliver i senmiddelalderen ikonografisk afbildet i den såkaldte åreladermand. Ifølge disse teorier, der også var kendte i antikken, herskede vædderen over hovedet, tyren over halsen og skuldrene etc.[17] Det vil vi vende tilbage til, da en sådan åreladermand er afbildet i Tausens salmebog.

Helgenlængden.

Det som fremfor alt karakteriserer kirkekalenderen er dens helgenlængde (kolonnen med helgenfesterne). Hver kirke havde sine specielle martyrer og biskopper, den foretrak at mindes. Følgen heraf blev, at hver kirkes kalender var forskellig fra nabokirkens. Dog er der i middelalderen en for alle kalendarier fælles stamme af helgennavne. Til denne kerne i alle kalendarier (de såkaldte universelle fester efter udbredelsesområdets størrelse) kommer de regionale helgenfester, der dyrkes i et område større end en kirkeprovins, og de lokale fester, hvortil regnes fester begrænset til en kirkeprovins, et stift eller et sogn. Helgenkulten kender ikke til geografiske grænser, men er underlagt modens luner. Deres helgennavne kunne let indskrives i kalenderen og lige så let udviskes for at give plads til et andet helgennavn. Derfor vil hvert stifts kalendarietradition alligevel adskille sig fra andre stifters.[18]

Ved at sammenligne salmebogskalendariet i Malmøsalmebogen med de senmiddelalderlige kalendarier skulle det altså være muligt at finde det kalendarium, som vores er kopieret efter. Forekomsten af flere

danske helgener, Knud Konge, Knud Hertug og andre, peger mod et dansk kalendarieforlæg. Af de senmiddelalderlige kalendarier i de trykte liturgiske bøger er Lunde stifts det, der har de fleste berøringspunkter med vores barberede helgenlængde. Dog er kalendarierne i Missale Lundense, trykt 1514, og i Breviarium Lundense, trykt 1517,[19] affattet på latin, mens der i Chr.Pedersens salmebogskalendarium er sket en fordanskning, f.ex. Jwle dag mod det sædvanlige latinske Nativitas Domini.

Men Chr.Pedersen har også besørget trykningen af "Vor Frue Tider", der udkom i Paris 1514 og i Leipzig 1517.[20] Bogen indledes med et kalendarium, som salmebogsforskere ofte har henvist til. Tilmed skulle Chr.Pedersens salmebogskalendarium være det samme som det "han 1514 havde brugt i 'Vor Frue Tider'". Det er alt hvad Malling har at sige om forlægget i sit efterskrift til faksimileudgaven.[21] Det er ikke korrekt. Lidt mere udførligt sammenligner C.J.Brandt de to kalendarier i et arbejde fra 1882.[22]

Af alle bevarede exemplarer af "Vor Frue Tider" mangler bl.2, der har indeholdt slutningen af fortalen (på recto-siden) og begyndelsen af kalendariet (på verso-siden). Det kgl. Bibliotek i København besidder et exemplar af udgaven fra 1514 med kalendertexten for 15.januar - 31.december, som vi vil lægge til grund for vor sammenligning.

Vi kan hurtigt konstatere, at serien med gyldental, søndagsbogstaver og lunarbogstaver er identiske i de to kalendarier, det samme gælder tabula signorum. Helgenlængden er næsten identisk; flg. fra "Vor Frue Tider" er ikke at finde i salmebogen: Buden faste, 6.2 Dorothee jomfruess dag, 17.12 O sapientia. Både Buden faste, dvs. vigilierne derindleder de større helgenfaster, og O sapientia hørte den katolske kirkes liturgi til, og de forsvandt naturligvis med reformationen. O sapientia indleder den serie på syv antifoner, der har fået navnet de store O-antifoner. De blev sunget i tidesangen efter Magnificat i dagene 17.-22.december incl. som en optakt til julen.[23] Nye fester er ikke tilføjet i salmebogskalendariet, som påstået af C.J.Brandt;[24] der må her være sket en forveksling med Tausens salmebog (herom senere). Der findes ingen plausible forklaringer på, at den i senmiddelalderen så populære fest for Dorothea er gledet ud af kalendariet; sandsynligvis er det sket ved en fejltagelse.

I månedsoverskrifterne bemærker vi, at bogstaverne KL og den gammeldanske betegnelse for månedens navne (til februar således "Blidil maanet") ikke hidrører fra kalendariet i "Vor Frue Tider". KL er en forkortelse for Kalendæ, den første dag i måneden efter den romerske

datering, og i de middelalderlige kirkekalendere gav bogstaverne KL mening, da de nøje var knyttet sammen med kolonnen med den romerske datering, som hverken haves i "Vor Frue Tider"s kalendarium eller i vores salmebogskalendarium. Heller ikke de små sundhedsregler og afsnittet med nymåne og åreladning stammer fra "Vor Frue Tider".

Kalendariet i "Vor Frue Tider" har ikke været det eneste direkte forlæg. Chr.Pedersen har nemlig villet tilpasse sin kalender den nye tid, og derfor har han indføjet stof af medicinsk-hygiejnisk karakter. Spørgsmålet melder sig, hvorfra har han dette stof?

Kalendariets nye stof.

I 1959 udgav medicinhistorikeren Poul Hauberg en lille bog:"Lægeråd-ene i vore ældste salmebøger".[25] Hauberg finder forbilledet for disse månedsregler i en tysk kalender trykt i flere udgaver både før og efter 1500. Han omtaler 5 udgaver af denne "Deutscher Kalender": en fra 1483 (Kgl.Bibl. København), to senere udgaver fra 1505 og 1513 og to andre udgaver, der næsten ordret følger hinanden: "Eyn nyge Kalender" trykt i Lübeck 1519 hos S.Arndes, og "Der schapherders Kalender" trykt i Rostock 1523 hos L.Dietz (alle Univ.Bibl. 2.afd. København) De indeholder de samme månedsregler som i salmebogen, dog i en noget længere version. Vi vil se lidt nærmere på disse kalendertyper, inden vi kommer ind på Haubergs artikel.

Meget populær var den kalendertype, der blev kaldt "Teutsche Kalender", en kalender på ca.70 blade. Den udkom første gang i Augsburg i 1481 og var en videreudvikling af Regiomontans tyske kalender for årene 1475-1531, der udkom i 1474 og i senere udgaver. Astronomisk set var den ikke så betydningsfuld som Regiomontans kalender, til gengæld indeholdt den afsnit om dyrekredsens tegn, planeterne, himmelhvælvingens bevægelser, åreladning, sundhedsregler og vejrregler. Afsnittene var understøttet af talrige træsnit og gav læserne enhver tænkelig oplysning om himlen og dens forløb og indvirkninger på mennesket, der gjorde, at "Teutsche Kalender" blev en virkelig folkebog. Herom vidner de 33 oplag, der udkom i årene 1481-1522 (trykt i Augsburg, Ulm, Strassburg og Basel)[26]. Af denne type har Kgl.Bibl. et exemplar trykt af Heinreich Knoblochtzer i Strassburg, 1483,[27] og Univ.Bibl. 2. har to exemplarer trykte af M.Hupfuff i Strassburg, 1513 og genoptrykt 1515 (sic)[28]. Men Regiomontans kalendere og "Teutsche Kalender" (foruden naturligvis de årlige tavler for ny- og fuldmåne, dvs. almanakkerne) var ikke de eneste borgerlige kalendertyper på denne tid.

I 1491 udkom der hos Guy Marchant i Paris en lille kalender "Le Compost et kalendrier des Bergiers", som skulle få en formidabel succes. Allerede i 1493 udgav Marchant den i en forøget udgave. P.Champion siger herom i sin indledning til faksimile-udgaven af 1493:"C'est une véritable encyclopédie des simples gens, le premier livre imprimé pour le peuple. Car ici le berger n'est pas un berger: le berger désigne tout homme qui besogne".[29] Man kunne heri få alt at vide om astronomi og medicin, foruden at bogen også indeholdt et kalendarium. År 1500 havde 10 udgaver forladt trykkerierne i enten Paris eller Génève.[30] Og i 1503 forelå den i en engelsk oversættelse[31]. En nedertysk udgave af denne populære hyrdekalender under titlen "Das schapherders Kalender" udkom i Lübeck i 1509 hos bogtrykkeren Stephan Arndes[32], en andenudgave kom i 1522 i Rostock hos bogtrykkeren L.Dietz, der også lod den trykke 1523 og 1524[33]. Exemplaret på Univ. Bibl.2.afd. er af udgaven fra 1523. Men UB II har også den kalender, Stephan Arndes lod trykke i 1519, med titlen "Eyn nyge Kalender, reght holdende.."[34]. Det viser sig, at Dietz' bog er et optryk af "Eyn nyge Kalender", tilføjet en titelforside, nogle tavler og tillæget "Kleine Phisonomie".[35] Vi ved, at Stephan Arndes' trykkeri i 1519 overgik til sønnen Hans, selv er han sikkert død i dette år. Dietz, der også var en god forretningsmand, har da eftertrykt denne populære bog tilsat lidt "extra", først i 1522, så i 1523 og endelig i 1524.[36]

Med nogle meget letkøbte argumenter:"Imidlertid er der mellem vore månedsregler og denne tyske kalender (1483) forskellige uoverensstemmelser, og det samme er tilfældet med flere senere udgaver (1505 og 1513)", mens "to andre udgaver, der næsten ordret følger hinanden (1519 og 1523) ... indeholder månedsvers og månedsregler, der viser sig at stemme godt overens med lægerådene i vore salmebøger, men i det følgende (af hans artikel) benyttes kun den sidste fra 1523", konkluderer Hauberg, at kilden for vore månedsregler er Dietz' kalender fra 1523.[37] Men så enkelt er problemet ikke, tilmed er Haubergs fremstilling flere steder direkte misvisende.

Månedsregler er foreskrifter for menneskets adfærd i hver måned. I faglitteraturen har de ofte fået betegnelsen regimen duodecim mensium eller "Monatsdiätetik", da de hovedsagelig har diætetisk indhold; de var den tids recepter på diæt. På grund af deres indhold finder vi dem i såvel astronomiske (kalendere) som medicinske værker. De hører til middelalderens "Kleinliteratur", overleveret i talrige versioner, i prosaversioner eller i versificeret form. Oprindelig var de

forfattet på latin; det var munkenes sprog. Den ældste latinske version af regimen duodecim mensium findes i et Bamberg håndskrift fra 9.årh., den såkaldte "Utrechter Arzneibuch".[38] Desværre er meget lidt af dette materiale registreret endsige udgivet, hvilket er så meget mere beklageligt som de latinske versioner var forlæg for talrige oversættelser til folkesprogene.[39]

De tysksprogede regimen duodecim mensium stammer alle fra 14oo-tallet, undtagen de såkaldte "Grazer Monatsregeln" fra 12.årh. Kun få er offentliggjorte. G.Eis var den første til at tage dette område inden for den middelalderlige "Fachliteratur" op til nærmere undersøgelse, med "Meister Alexanders Monatsregeln" fra 1951,[40] og i festskriftet til Eis i 1968 har G.Keil publiceret "Die Grazer frühmittelhochdeutschen Monatsregeln und ihre Quelle".[41]

Det tyske materiale viser, at en og samme text ofte er blevet oversat flere gange. Således foreligger Meister Alexanders månedsregler i to vidt forskellige bearbejdelser af det latinske forlæg. Og selv efter at reglerne var blevet oversat til folkesprogene ophørte de ikke med at undergå ændringer og modtage tilføjelser. Skriverne kunne sammenkæde 2 eller 3 regimen duodecim mensium (f.ex. "Es spricht der Meister Almansor" og "Jenner bin ich genannt"), eller de kunne tilskrive månedsreglerne en autoritet ("Ypocras", "Meister Alexanders Monatsregeln") eller lægge hver måned i munden på en af de store mestre fra antikken og middelalderen.[42] Af de personificerede månedsregler findes flere typer. I de senere udgaver af "Teutsche Kalender" fra 1513 og 1515 forekommer en regimen duodecim mensium, hvor månederne er lagt i munden på følgende mestre: Aristoteles, Ippocrates, Galienus, Ptolomeus, Auicenna, Auerrois, Rasis, Albumasar (Avenzoar?), Isaias (Isaac?), Seneca, Constantinus og Mesue. Andre serier begyndende med Aristoteles omtaler Eis og Follan.[43] Imidlertid indeholder disse senere udgaver af "Teutsche Kalender" også andre månedsregimenter uden forfatterangivelse. De tidlige udgaver af "Teutsche Kalender" kaldes også "Meister Almansor spricht" efter begyndelsesordene i regimen duodecim mensium. Af denne kalendertype har Sudhoff i 19o8 registreret og beskrevet 12 inkunabler (tidlig trykte bøger fra før 15oo). Fra 1481-udgaven lader han trykke månedsreglen for januar,[44] samme tekst genfinder vi i Kgl.Bibl.s exemplar fra 1483. Men mange flere findes sikkert rundt omkring i europæiske biblioteker. Også i håndskriftmaterialet finder vi Meister Almansors månedsregler. Eis omtaler to Heidelberger håndskrifter (Pal.germ.291 og Pal.germ. 557).[45] Og Sigerist publicerede i 1925 et medicinsk blandingshåndskrift på tysk fra slutningen af 15.århundrede isprængt Meister Al-

mansors månedsregler (Einsiedeln Stiftsbibl. ms.297 p.363-368).[46] I alle disse tyske (høj- og middeltyske! - germanist er jeg ikke) versioner er Meister Almansors månedsregler sammenkædet med et månedsregimente på vers:"Jenner bin ich genannt". En nedertysk bearbejdelse af Meister Almansors månedsregler foreligger i "Eyn nyge Kalender" fra 1519 og i Dietz' "Der schapherders Kalender" fra 1523. Den nedertyske oversætter følger sit forlæg ganske nøje, dog ikke slavisk. Texten er forkortet lidt, ændret lidt her og der, og nogle få tilføjelser er gjort uden egentlig at tilføre texten noget nyt. I den tyske version forekommer i decemberreglen følgende sætning:"Din houpt und ouch din füss soll warm halten."[47] Hertil har den nedertyske bearbejdelse:"Din houet unde borst holt warm". Om det er en fejllæsning eller en bevidst ændring, eller om et andet forlæg end de for forskningen kendte har været benyttet, eller om begge går tilbage til en latinsk version, kan på nuværende tidspunkt ikke afgøres.

Meister Almansors månedsregler fik også en dansk bearbejdelse. Men modsat den nedertyske bearbejdelse er Chr.Pedersens en meget fri oversættelse. På den ene side er den meget forkortet, på den anden side er nyt stof kommet til, som ikke fandtes hverken i den høj- middel- eller nedertyske version af Meister Almansors månedsregler - en oversættelsesmetode der er karakteristisk for Chr.Pedersen.[48] At forlægget har været nedertysk, viser Chr.Pedersens oversættelse af ovennævnte sætning i december-reglen:"Oc holde sit hoffuit oc bryst varmt". Men også sproglige detaljer viser, at forlægget har været nedertysk.

Som sagt findes månedsregler både i astronomisk og medicinsk litteratur. Til Chr.Pedersens forfatterskab hører også en lægebog, trykt 1533.[49] Selv var han en meget berejst person og kan ikke have undgået at have set månedsregler af typen Meister Almansor spricht i de nye kalendertyper eller i de populære lægebøger. Det er mest sandsynligt, at en udgave af "Der schapherders Kalender" har været Chr.Pedersens forlæg til det nye stof i salmebogskalenderen. Netop i 1523 optræder Dietz i dansk bogtrykkerhistorie med trykningen af flere sendebreve fra kong Frederik I til den tyske nation, mens Stephan Arndes' forbindelse til dansk bogtrykkerhistorie ligger helt tilbage til omkring år 1500, hvor han trykker flere liturgiske bøger.[50]

Månedsreglerne giver bl.a. oplysninger om, hvornår det var godt at lade årer og sætte kopper. Det var en meget udbredt medicinsk behandlingsform, som kulminerede på 1500-tallet. Også menigmand vidste, at hans velbefindende var afhængigt af regelmæssige åreladninger. Og her

kunne astrologerne give besked om, hvornår indgrebet skulle finde sted. Det afhang nemlig af, hvor månen stod i forhold til dyrekredsen (zodiaken).[51] Også i det lille afsnit efter selve salmebogskalendariet oplyser Chr.Pedersen sine læsere om, hvornår det er godt at lade årer eller sætte kopper. Hjælpemidler hertil var de lunarbogstaver med tilhørende nøgle (tabula signorum), som vi tidligere har omtalt.

Kirken havde foreskrevet, at nymånen skulle beregnes ved hjælp af gyldentallene. Men allerede i 13.århundrede var man blevet klar over, at disse såkaldte kanoniske gyldental ikke angav den virkelige nymåne. Man kunne jo med det blotte øje se, at nymånen ikke passede med den nymåne man havde beregnet sig til. Man rettede lidt på serien med de kanoniske gyldental ved at flytte dem et par dage baglæns.[52] Ved brugen af tabula signorum var derfor kun de rettede gyldental, som angav den virkelige nymåne, brugbare. Disse kalenderdiskussioner havde Chr. Pedersen kendskab til, for han skriver, at nymånen vil falde 5 dage før den dato de kanoniske gyldental angiver. Tabula signorum var hermed også en tabula minutionis.

HANS TAUSENS SALMEBOG af 1553.

I 1553 blev der hos bogtrykker Hans Vingaard i København trykt "En Ny Psalmebog medt flere Psalmer... Oc met en Euig Kalendarium ath finde naar Ny tendis i huer Maanet medt sine taffler til alle Rørlige fester..."[53] Det er Hans Tausens salmebog. Også denne salmebog er udgivet i faksimile, i 1944.[54] I P.Gamraths efterskrift omtales dette salmebogskalendarium slet ikke, et forhold, der efter sigende vil blive rådet bod på i den nyudgivelse af salmebogen, der er under forberedelse ved Niels Knud Andersen.

Kalendariet indledes med en fastelavnsintervaltavle og en to sider lang "En grundig forclarelse paa dette effterfølgende Kalendarium", efter selve kalendariet på 24 sider følger en tabula signorum, men endnu 9 sider hører til kalenderafsnittet, førend fortalen til læseren begynder: "En Skøn Lerdom paa de xii himels tegen", to runde skiver til at finde søndagsbogstav og gyldental, en tavle med overskriften "Offuerløbs dage", og de sidste fem sider er helliget åreladning ("Een kort oc nyttelig vnderuisning paa Aareladende" med underafsnittet "Een almindelig Regel huorledis mand skal lade Aarer sla" på to sider).

Kalendariet.

Vi møder i "En Ny Psalmebog" flere nye kalenderkolonner sammenlignet med Malmøsalmebogen. Kolonnerne er fra venstre mod højre: En talkolonne med den fortløbende dagtælling, som vi kender den i vore dage. Kolonnen er ny både i forhold til Malmøsalmebogen og til de middelalderlige kalendarier. Da denne metode er meget enkel, vandt den mere og mere indpas i vesten siden 6.århundrede for til sidst at fortrænge den romerske datering.[55]

Derpå gyldentalskolonnen. Men den opmærksomme læser vil se, at det ikke er den samme serie som i salmebogen fra 1533. Vi har her de rettede gyldental, og her følger Tausen de fleste af de kendte "korrigerede" middelalderkalendarier. Serien begynder med XIX ud for 1.januar, og det opnås ved at flytte de kanoniske gyldental 4 dage tilbage, dog således at gyldentallet XIX i månederne juli-december kun flyttes 3 dage. Det er muligt, at denne serie følger en metode til at justere kalendarierne, der fremkom i 134o'erne med Johannes de Muris og Firminus de Bellavalle. I hvert fald har serien været forlæg for nogle danske billedkalendere fra 156o-161o.[56]

Den næste kolonne er en cisiojanus. Også den er ny, men ikke ukendt i senmiddelalderlige kalendarier. En cisiojanus er et mnemoteknisk hjælpemiddel til at huske årets fester på. Den består af 24 hexametre - 2 til hver måned - og indeholder 365 stavelser fordelt således, at hver dag i året får en stavelse, som er dannet af festens begyndelsesbogstaver. I middelalderen indgik dette hjælpemiddel i undervisningen i kloster- og domskolerne. Og de kommende munke og præster kom allerede tidligt til at stifte bekendtskab med kirkeårets jungle af fester, som de lærte på den måde. Ligesom helgenlængden i et kalendarium er forskelligt fra et andet, således også helgenlængden i en cisiojanus, da den jo var et stifts mundtlige liturgiske tradition og altså en pendant til den officielle tradition i kalendarierne. Derfor vil en cisiojanus også gengive lokale helgener og kan ofte bruges til proveniensbestemmelse.[57] I det trykte "Breviarium Ottoniense" fra 1497 og ca.151o[58] findes en cisiojanus, hvor hver stavelse svarer til en i kalendariet opført helgenfest, undtagen to steder, hvilket viser, at man i stiftet tidligere har fejret disse fester, og at de senere er blevet i kalendariet. En sådan overensstemmelse findes ikke i Tausens salmebog, hvor helgenkolonnens længde er meget forkortet sammenlignet med den i cisiojanus, mens omvendt nogle helgenfester er anført i helgenkolonnen, som

ikke genfindes i cisiojanus.[59] Af de 31 nordiske og tyske cisiojani O.Odenius har udgivet, stemmer Tausens cisiojanus på flere punkter overens med den cisiojanus, Odenius giver betegnelsen N, en cisiojanus fra 14oo-tallets begyndelse for Roskilde stift.[6o]

Herefter følger tre kendte kolonner: søndagsbogstaverne A-g, helgennavnene og lunarbogstaverne. Helgenkolonnen har foruden helgennavnene også oplysninger af astronomisk-astrologisk art, hvornår solen går op og ned, hvornår solen går ind i zodiaken. Vi får også at vide, hvornår hundedagene begynder (6.7) og slutter (17.8). I denne periode var åreladning ikke tilrådeligt, og derfor var det godt at vide hvornår de faldt. Vi kan også se hvilken dag efterårsjævndøgn begynder, den dag er dag og nat lige lange (18.9) Ved 11.juni er tilskrevet et stort kryds, der angiver sommersolhverv. Ved 14.december er vintersolhverv angivet med ordene "solen alder lauist".

Endelig indeholder helgenkolonnen to små kolonner hver med en talrække på 19 tal. Vi har her nogle gamle komputistiske regler. Som tidligere nævnt var ikke blot hvert års påskedato men også fastedato af betydning for lærd og læg. Disse skulle beregnes efter de kanoniske gyldental, men her i Tausens salmebog har vi jo de rettede gyldental, der var ubrugelige til dette formål. Den første talrække, i januar og februar, er til at beregne hvert års septuagesima, hvilket den lidt snirklede text ud for 12.-15.januar vil udtrykke. Den anden talrække i marts-april er et kalendarisk hjælpemiddel til at finde hvert års påskedato. Her angives termini paschales, idet påskesøndag tidligst kan falde 21.marts og senest den 18.april. Sidstnævnte kolonne er bl.a. kendt i det trykte "Breviarium Lundense" fra 1517.

Helgenlængden i Tausens kalendarium har de samme helgener som i salmebogen fra 1533, blot med tilføjelse af: 26.5 Augustinus biscop, 22.8 Symphorii martir, 25.8 S.Lucii dag, 4.9 Marcellus martyr, 9.9 Gorgonius martyr; dertil kommer O sapientia 17.12, som Chr. Pedersen ikke havde gengivet i sin salmebog. Bortset fra enkelte ubetydelige ortografiske varianter er også stavemåden den samme. En direkte trykfejl haves 29.6, hvor der i Tausen står "S.Pederss oc", der rettelig skal være "S.Pederss oc S.Poulss dag".

Den biskop Augustin, der her fejres den 26.maj, er ikke,som mange og deriblandt også C.J.Brandt har antaget, "reformatorernes kjære helgen, Augustin af Hippo". Hans festdag er nemlig 28.august. Som en af de universelt fejrede helgener er han naturligvis indskrevet i Tausens kalendarium på denne dag. Den navnehelgen, hvis festdag er 26.maj, er den

engelske Augustin, der var ærkebiskop af Canterbury (d.604).[61] I dansk middelalder har han været meget sporadisk fejret, knyttet til Lund og Roskilde stifter. Lucius var Roskilde stifts skytshelgen. Han var en romersk pave og martyr fra 3.århundrede med festdag 4.marts. Men i Danmark fik han endnu en festdag: 25.august, til minde om den dag da hans relikvier officielt blev overført til Roskilde domkirke.[62] Når han blev optaget i Tausens kalendarium, hænger det sikkert sammen med at denne dag var mærkedag (f.ex. kunne markeder være dateret i forhold til den kendte festdag). Ligeledes Gorgonius var en romersk martyr, hvis kult er attesteret år 336. Han hører til de universelt fejrede helgener,[63] forsvandt fra kalendariet i "Vor Frue Tider", men er nu igen kommet ind i dansk kalendertradition - af uvisse grunde. Symphorian, som den rigtige stavemåde er, var ifølge passionsberetningen en martyr fra Autun i Gallien, sandsynligvis fra 2.eller 3.århundrede. Datoen, 22.august, måtte han dele med den "større" romerske martyr Timotheus. I flere stiftskalendere er han derfor helt gledet ud. Men hans festdag var en mærkedag:

Sancte Clemind vil oss Vinteren giffue
Sancte Peder vil oss mayen uddriffue
Sommeren fører sancte Urban
Men høsten sancte Symphorian

Dette lille huskevers til årets fire kvartaler står i Tausens indledende kalendarieafdeling (bl.Aiii^{r}).Reglen er overtaget sydfra (tyske bondepractica m.fl.) hvor den populære Symphorian indledte høstens begyndelse og dermed efteråret. Allerede hos Isidorus af Sevilla møder vi et sådant huskevers, dog har Bartholomæus 24.8 indtaget Symphorians plads[64] - som vi også kan se det i et tilsvarende huskevers i Thomissøns salmebog. Den 4.august fejres ifølge det romerske martyrologium to helgener ved navn Marcellus. Da den ene er lokalt knyttet til Trier, må vores Marcellus identificeres med en regionalt fejret martyr fra Chalons-sur-Saône, muligvis fra 2.århundrede.[65] Hans kult i Danmark var sporadisk, men også hans dag var mærkedag (Tausens salmebog bl.Cii^{v}):

Marcelli Paues oc den dag Siluestri.
Oc i det fengsel Sancti Petri.
Huilcken da lader sine Aarer slaa.
Jeg Wil ham ey for leffnedet staa.

Disse dage er de såkaldte dies egyptiaci, hvor åreladning skulle undgås. Månedsoverskrifterne (dog er KL korrekt forsvundet), Meister Almansors månedsregler og zodiakoplysningerne er overførte fra Chr.Pedersens salmebog, ligeledes tabula signorum. Nyt i kalendariet er et træsnit med tre motiver (zodiakbillede, et våbenskjold og månedsbillede) over hver

månedsoverskrift og et versificeret regimen duodecim mensium ("Januarius siger. At æde oc dricke..."). Et svar på, hvorfra dette nye stof stammer, kan kun gives, når vi samtidig undersøger, hvorfra Tausen har resten af kalenderstoffet (tavlerne, den indledende forklaring til kalendariet og det medicinsk-hygiejniske stof efter kalendariet).

Kalendariets nye stof.

I sin ovennævnte bog søgte Hauberg at vise, at kilden for lægerådene (dvs. Meister Almansors månedsregler, det versificerede månedsregimente og det medicinsk-hygiejniske stof) i Tausens salmebog - og dermed også Meister Almansors månedsregler i Chr.Pedersens salmebog - til dels er Dietz' Der schapherders Kalender", men kun til dels,for månedsversene, særlig i slutningen af året, afviger adskilligt fra det nedertyske forlæg og ikke alt åreladestof stammer fra Dietz' kalender, men dog det meste.[66] Herom kan man forvisse sig, da Hauberg lader trykke uddrag af Dietz' kalender side om side med lægerådene fra Tausens kalender. Udgivelsen følger desværre ikke de gængse textkritiske editionsprincipper.

Det skal her vises, at månedsversene og åreladestoffet er nået til Tausen ad en lille omvej. I sin disputats fra 1948 viser Krister Gierow,[67] at månedsversene i Tausens salmebog stammer fra J.Slüters "Ghebedebokelin nyge..." fra 1526, en bedebog der i 153o udkom i en ny udgave under titlen "Bedebokelyn nye.." Trykker er L.Dietz; Institut for Kirkehistorie har en xerografisk udgave af bedebogen fra 153o. Versene her er kun på otte linier mod ti i Dietz' kalender; samtidig med forkortelsen er der sket en bearbejdelse, og netop denne bearbejdelse gør, at det umiddelbare forlæg for vore månedsvers har været J.Slüters bedebog. De danske månedsvers er dog tilpasset danske klimatiske forhold og stemmer nu mere overens med den serie af månedsbilleder, vi finder i de danske billedkalendere. Umiddelbart skulle man tro, at forlægget for vore månedsbilleder netop var disse billedkalendere. Imidlertid har månedsbilleder som sådan en meget længere tradition, der går helt tilbage til antikken, til Philocalus-kalenderen fra 354. Men under den karolingiske renaissance blev månedsbilledernes hedenske indhold udskiftet med et mere realistisk billede, der skulle skildre årets gang. Serien blev varieret efter klima,breddegrad og stedets tradition, som vi kan se det i de psalterier og livres d'heures fra middelalderen samt billedkalendere, som J.Granlund har undersøgt.[68]

Salmebogens månedsbilledserie har et sydlandsk forlæg, eftersom for-

året er kommet allerede i april måned mod maj på vore breddegrader,og oktober er vinhøstens måned, mens denne måned med den gammeldanske betegnelse er "sedemaanet". Serien stemmer overens med f.ex. den i Dietz' kalender, og hvor fristende det end er at antage, at forlægget har været denne nedertyske kalender, så viser det sig, at forlægget har været Slüters bedebog, der som den eneste har 3 motiver i sine træsnit: i midten en søjle, til venstre månedsbilledet og til højre zodiakbilledet. Både månedsversene og månedsbillederne stammer altså fra Slüters bedebog.

I sin disputats viser Gierow også, at kalendariet i Tausens salmebog delvist er aftrykt efter "Een ny Bedebog...", der udkom i Magdeburg i 1531 hos Hans Walther, en dansk oversættelse af Luthers "Betbüchlein". De dele af "Een ny Bedebog", som ikke stammer direkte fra Luthers bog, påviser Gierow, stammer fra Slüters "Ghebedebokelin". Desværre er "Een ny Bedebog" defekt i begyndelsen, idet den mangler bl.3-2o. Men et register bag i bogen viser, hvad de manglende sider har omfattet: hele kalenderafdelingen.[69]

Afsnittet "En grundig forclarelse.." i Tausens salmebog har nøjagtigt de samme overskrifter og den samme rækkefølge som "Een ny Bedebog", også to runde skiver til at finde søndagsbogstav og gyldental, en tabula signorum,og overskriften "En kort oc nyttelig vnderwisning paa Aareladende" forekommer begge steder. Det afgørende bevis for,at Tausen har overtaget Bedebogens kalenderafdeling, finder Gierow deri, at sidste side af kalenderafdelingen i "Een ny Bedebog", den eneste bevarede, er identisk med et tilsvarende stykke i Tausens salmebog (bl.Ciii^{v}),[7o] eller netop ca. tre sider inde i afsnittet "Een kort oc nyttelig vnderwisning paa Aareladende" eller anderledes sagt de sidste 19 linier før underafsnittet "Een almindelig Regel huorlidis mand skal lade Aarer sla". Det direkte forlæg for Tausen er "Een ny Bedebog", der igen har stoffet fra Slüters bedebog. Som enhver anden bearbejder har også "Een ny Bedebog"s forkortet sit forlæg og tilføjet nyt stof. Bedebogens register til den indledende kalenderafdeling ("En grundig forclarelse") viser, at nogle astronomisk-komputistiske huskevers og huskeverset med overskriften "Wenner qwad latent ys" ikke er overført fra den tilsvarende afdeling i Slüters bedebog. Alt åreladestof har "Een ny Bedebog" samlet til efter selve kalendariet, i afsnittet "Een kort oc nyttelig vnderuisning paa Aareladende". Om "Een ny Bedebog" har overtaget tavlen med overløbsdage, kan ikke afgøres; den er ikke nævnt i registeret, men findes både hos Slüter og Tausen. Det nye stof i "Een ny Bedebog" er afsnittet med overskriften "Een kort oc nyttelig vnderwijsning paa Aareladende", men hvorfra det

stammer, kommer Gierow ikke ind på. Det viser sig at være overtaget fra Dietz' "Der schapherders Kalender" med undtagelse af de fem sidste linier (det er "Fremdelis skal man mercke..paa samme Aare" på bl.Ciii^{v} i Tausens salmebog, der som tidligere vist har dette stof fra "Een ny Bedebog", texten kan derfor sammenlignes i Haubergs bog) og sikkert også fra Slüters indledende kalenderafdeling, eftersom huskeverset "Wenner qwad latent ys" i Tausens salmebog er sammenkædet med det åreladestof, der i sidste instans stammer fra Dietz' kalender. Hos Tausen hedder huskeverset nu:"Paa desse Dage er det ont Ladende", det vers med dies egyptiaci, vi tidligere har citeret.

Men Tausen har også tilføjet sin kalender nyt stof:"Een almindelig Regel huorledis mand skal lade Aarer sla", "En Skøn Lerdom paa de xii himels tegen" med en åreladernand og endelig kalenderens indledende fastelavnsintervaltavle.

Kilden for dette åreladestof har ikke kunnet findes; kun det korte afsnit om unge mennesker, der skal lade deres årer slå, når månen er i tiltagende, og de ældre når den er i sidste kvarter, findes i Dietz' kalender, men også i Malmøsalmebogen. Noget af stoffet forekommer senere i "hortulus Animæ" fra 1552.[71] "En Skøn lerdom paa de xii himels tegen" er hverken overtaget fra "Een ny Bedebog" (ifølge registret) eller Slüters bedebog eller Dietz' "Der schapherders Kalender". Originalen for åreladernanden har Hauberg ikke kunnet finde, kun lignende figurer i bl.a. omtalte tyske kalendere. I vores figur er dyrekredsens tegn tegnet inde i manden, idet hvert tegn angiver, hvor det er godt at lade årer. Således er vædderen indtegnet på hovedet, og når månen står i dette tegn, er det godt at lade årerne dette sted. Til højre og til venstre for manden haves en ledsagende text, der fortæller nøjagtigt det samme som billedet vil vise. De tyske kalendere, som Hauberg har undersøgt, har ikke dyrekredsens tegn indtegnet på de kropsdele, de regerer over, men er angivet i cirkler udenom manden med pile ind til de kropsdele, tegnene regerer over. Vi har tidligere berørt den meget populære kalendertype "Le compost et le kalendrier des Bergiers". Både i franske udgaver og i den engelske oversættelse haves her det forlæg, som Hauberg ikke kunne finde. Vores åreladernand er lidt grovere i stregen. Den ledsagende text er dog stærkt beskåret; kun den kropsdel, tegnet regerer over, har Tausen overtaget, mens disse hyrdekalendere også oplyser, om tegnet er varmt, fugtigt eller koldt.[72]

De kalendariske hjælpemidlers funktion.

I "En ny Psalmebog" findes flere kalendariske hjælpemidler, som ikke stammer fra Chr.Pedersens salmebog. Hvilken funktion har de haft? Vi finder to runde skiver til at finde søndagsbogstav og gyldental. Sådanne rotula er sjældne i det nordiske kalendermateriale.[73] Vores er ret så primitivt udførte sammenlignet f.ex. med dem i Slüters Bedebog og Dietz' kalender. Vil vi finde et givet års søndagsbogstav eller finde ud af, om et givet år er skudår, da skal vi ifølge texten i Tausens salmebog først kende årstallet efter Herrens fødsel. Herefter skal vi tælle 1,2,3,4,5 begyndende ved c øverst i rotulaen ved korset og med solen. Det bogstav vi da kommer til, vil være dette års søndagsbogstav. Og står der to bogstaver, vil dette år tilmed være skudår. Dette er princippet i soltalsskiven. Dog må vi indrømme, at det vil være noget besværligt at bruge denne rotula. Hvordan holde rede på om det nu var til år 1553 eller år 1554, vi havde talt. Ved brug viser det sig også, at et meget vigtigt element er underforstået. Her vil vi nøjes med at afprøve den skitserede metode ved at finde søndagsbogstavet for år 1o, hvilket giver f. Men et opslag i Grotefends tavle II viser os, at dette års søndagsbogstav var e. Om vi underforstår, at der fra "wor Herris fødsels Aar som da scriffuis" trækker 15oo fra, går puslespillet op. Tager vi f.ex. år 1554 og trækker 15oo fra, får vi 54, hvilket giver søndagsbogstavet g i skiven. Dette års søndagsbogstav er faktisk g - ifølge et opslag i Grotefends tavle II. At denne tolkning er rigtig, viser en rotula i et svensk lovhåndskrift fra c. 14oo, hvor man skal tælle med solen fra b. Og midt inde i skiven står der - på latin - at tallet 14oo skal subtraheres fra det år e.Kr. man ønsker at kende søndagsbogstavet.[74]

I den rotula til beregning af et givet års gyldental, som Tausen afbilder lige efter solskiven, skal vi bruge samme korrigerende metode, dvs. tælle gyldentallene fra 1,2 etc. højre om og trække tallet 15oo fra inden brug. Først da vil regnestykket stemme. Vi tager igen år 1554. Skiven giver her gyldentallet 16, hvilket også Grotefends tavle V og Bauer s.118-119 giver. Når vi bruger denne skive, vil vi samtidig med gyldentallet få at vide, hvilke af månecyklens 19 år, der har 13 synodiske måneder, og hvilke der kun har 12 (cfr. gennemgangen af gyldentallet).

Vi har tidligere nævnt, at hvert års påskedato og fastedato var af stor vigtighed. Kender man et års påskedato, kan man også derudfra beregne, hvornår fastetiden vil ligge. Søndag Invocavit eller quadragesima, dvs. 4o dage før påske, har vi 1.søndag i fasten. Søndagen før hedder

Esto mihi eller fastelavnssøndag (hos Tausen er også anvendt det gammeldanske "fleskesøndag") eller quinquagesima, dvs. 5o dage før påske. Spisning af kød var forbudt i fastetiden, hvilket førte til at fastelavn blev en løssluppen fest, hvor man spiste og drak. Det var årets største borgerlige fest; den blev indledt med søndag Esto mihi (=fastelavnssøndag) og varede til og med tirsdag. Dagen derpå fulgte askeonsdag med den lange og dystre fastetid indtil påskedag. To uger før søndag Esto mihi er det søndag septuagesima. Det er den første helgendag efter jul, der er afhængig af påskedatoen. Den kan tidligst indtræffe den 18.januar og senest den 22.februar. Med denne søndag begynder forfasten. Præsterne skulle nu ikke længere synge alleluha under messen, men i hele fastetiden erstatte dette sangled med den mere dystre tractus. Kender man datoen for søndag septuagesima kan man beregne sig frem til påskedagen og videre til Kristi Legemsfest, der falder torsdag efter trinitatis søndag. Hvor mange uger og dage man skulle tælle fra septuagesima for at få de helgendage, der ligger mellem denne søndag og Kristi Legemsfest, fik læserne besked om i Tausens indledende kalendarieafsnit ("Om rørlig fest" bl.Aiii). Slüters text er sammenholdt med et på dansk hjemlet rim til det såkaldte fastelavnsinterval:

> Viltu vide met lidet wmag
> Første ny effter Kyndelmisse dag
> Første Onssdag nest effter kommer
> Da haffuer du Faste met kuld oc hunger
> Der faare kan ingen sige ney
> Huad heller det er skudaar eller ey.

Vi møder det rim første gang i den trykte danske billedkalender fra 153o,[75] og det har sikkert været et i befolkningen kendt rim til beregning af fastelavn i lighed med cisiojanus. Tiden mellem den første nymåne efter Kyndelmisse og påsketerminen skal i almindelige år og i skudår være lige så lang som tiden mellem askeonsdag og påskedag, dvs. 46 dage. Det er det reglen vil udtrykke. Men som Lindhagen har påvist, er denne regel dog ikke altid anvendelig. Han viser, at reglen må bygge på en korrigeret gyldentalsrække og ikke på den kanoniske. Hvis man skubber de kanoniske gyldental tre dage tilbage, vil rimet passe med undtagelse af enkelte skudår, hvor påsketerminen falder på en søndag. For perioden 15oo-1696 incl. vil dette kun ske fire gange.[76]

Dette fastelavnsinterval kunne også opstilles i tabeller - tabula intervalli. I de middelalderlige kalendarier forekommer de ofte, siger S.O.Jansson, og derfra blev de overført til 15oo- og 16oo-tallets salmebogskalendarier.[77] Mig bekendt forekommer de dog ikke i danske middelalderlige kalendarier. Der var to metoder til at udtrykke fastelavns-

intervallet. Den ene angav afstanden i uger og dage mellem på den ene side juledag og på den anden side fastelavnssøndag eller askeonsdag eller første søndag i fasten. Den anden angav antallet af dage mellem Kyndelmisse, der ligger fast 2.februar, og fastelavnssøndag. Begge metoder møder vi i Tausens salmebog, og som vi skal se ligger der to forskellige traditioner til grund.

Tavlen med overskriften "Offuerløbsdage" (dvs. overskydende dage) (bl. Cii) angiver antallet af uger og dage mellem juledag og fastelavnssøndag (fleskesøndag). For at kunne bruge tabellen skal man kende et givet års søndagsbogstav og gyldental. De kalendariske hjælpemidler hertil var de to skiver. Vi husker, at for år 1554 var gyldentallet 16 og søndagsbogstavet g. Vi går da ind i den horisontalrække, hvor gyldentallet 16 står, og opsøger den kolonne, der har søndagsbogstavet g. Det giver fem uger, og overløbsdagene står ovenover søndagsbogstaverne, her seks (tallene 1-6 skal flyttes en tak til venstre, så at 1 står over søndagsbogstavet B) Altså fem uger og seks dage er tiden mellem juledag og fastelavnssøndag i år 1554. Fastelavnssøndag falder dette år 4.februar. Slår vi efter i Bauers kalender (kalenderen for året 1554 er nr.4 side 18-19) vil vi her få søndag den 4.februar fastelavn. Lithberg påpeger, at flere tabula intervalli er behæftet med visse fejl, og i sin tabel 66 anfører han derfor de rigtige intervaller. Det viser sig, at også Tausens tabel er behæftet med fejl.[78]

I højre side af denne tabel er opstillet et huskevers, der for os lyder som abracadabra; men der er mening i galskaben. I hver horisontalrække skal antallet af bogstaver i hvert ord angive antallet af hele uger,men kommer årets søndagsbogstav tidligere i alfabetet end det bogstav ordet begynder med, lægges en uge til det tidligere opnåede tal. Men også Tausens række af latinske ord er behæftet med fejl. Det rigtige huskevers anfører W.E.van Wijk i sin kommentar til "Massa Compoti" af Alexandre de Villedieu.[79]Men andre latinske huskevers til fastelavnsintervallet var kendte.[80]Vi kan her nævne en remse begyndende med "Elepha A terra Festinat Bubalus...", det samme princip, men med andre ord. Den findes i en tilsvarende overløbstavle i Luthers Betbüchlein fra 1529, den første udgave, der indeholdt et kalendarium. Denne udgave er udgivet i faksimile.[81] En tilsvarende remse er ikke kendt hverken i "Der schapherders Kalender" eller Slüters bedebog, der dog begge er forsynet med en overløbstavle.

Også den anden metode til angivelse af fastelavnsintervallet haves i tabelform i Tausens salmebog; det er kalendariets indledende fastelavnsintervaltavle (bl.Aii^{r}). Tabellen angiver her dagene mellem kyndelmisse og

fastelavnssøndag. Kyndelmisse ligger fast 2.2 og fastelavnssøndag kan tidligst falde den 1.februar og senest den 7.marts. Tager vi igen eksemplet fra 1554 med gyldental 16 og søndagsbogstav g, får vi her ved brug af tabellen tallet 3. I forklaringen til tabellen nedenunder står der, at man skal tælle kyndelmissedag med, altså bliver dette års dato for fastelavnssøndag den 4.februar; nøjagtigt samme resultat som ved den anden metode. Tabellen her er ikke behæftet med nogen af de fejl, som vi mødte i Tausens overløbstabel. Den ene tabel kan altså ikke være "oversat" fra den anden; tabellerne må bygge på forskellige traditioner. Den sidstomtalte tabel på dagene mellem kyndelmisse og fastelavn var almindelig i danske billedkalendere efter reformationen.[82] Det er altså en dansk folkelig tradition, som Tausen må have med i sit kalendarium. Dens placering i kalenderafdelingen - uden nogen sammenhæng med kalenderens øvrige kalendariske hjælpemidler - kunne tyde på, at den senere er blevet tilføjet.

Som det skulle være fremgået af det foregående, er kalenderafdelingen i Tausens salmebog et lille stykke kompileringsarbejde. Strukturen er videreført fra Chr.Pedersens salmebog fra 1533, dog ikke slavisk. Enkelte nye helgener er kommet til, og gyldentalsserien er tilpasset den virkelige nymåne. Det andet direkte forlæg er "En ny bedebog" fra 1531, der igen hvad angår kalenderafdelingen er kompileret fra "Der schapherders Kalender" fra 1523 (eller udgaven fra 1522 eller 1524) og Slüters bedebog fra 1530 (1526). Dertil kommer en eller anden udgave af "Le compost et kalendrier des Bergiers" til åreladernanden og muligvis også af Luthers "Betbüchlein" til de mnemotekniske vers i overløbstavlen. Endelig et os ukendt værk til "En almindelig Regel huorledis mand skal lade Aarer sla".

Det kalendarium, vi her har undersøgt samt titelbladet, omfatter nøjagtig de tre første læg i salmebogen med signaturerne A B C, bestående af henholdsvis 8,8 og 4 blade. Herefter følger fortalen til salmebogen med en ny signatur-serie begyndende med A B C etc. indtil Bb, alle på 8 blade. Kunne det tænkes, at de 40 sider, kalendariet med medicinsk-hygiejnisk stof omfatter, har været en selvstændig enhed? Og kunne det - da vi i boghistorien ser januar-månedsbilledet anvendt allerede i 1539 som "bogtrykkermærke" efter kolofonen til "Dommerens Bog", oversat af Peder Tidemand og trykt af Hans Vingaard[83] - tænkes, at universitetstrykker Hans Vingaard i 1539 lod udsende en lille bog på 40 sider med en virkelig brugbar kalender og med det astrologiske stof, der var så eftertragtet blandt befolkningen af hensyn til deres helse? Dette ikke

som en konkurrent, men som et mere folkeligt supplement til den årlige almanak, ligesom det var tilfældet i Tyskland med "Teutsche Kalender" og "Der schapherders Kalender og i Frankrig og England med henholdsvis "Le compost et kalendrier des Bergiers" og "The Kalender of Shepherds".

Kalendariets funktion var liturgisk: at være en vejviser i den jungle af kirke- og helgenfester, som kirkeåret indeholder. Derfor var det fast inventar i de liturgiske bøger: missale og breviar. Men også lægfolket havde behov for at vide datoen for de store kirke- og helgenfester; disse dage var netop arbejdsfrie, festa fori, for at de kunne deltage i messen og høre prædikenen. Derfor ser vi også lægfolket anlægge tide- og bønnebøger (også kaldet livres d'heures, horæ el.lign.), til brug under messen og til egen opbyggelse, som er udstyret med et indledende kalendarium. I senmiddelalderen var disse andagtsbøger gerne affattet på modersmålet. I Danmark lod Chr.Pedersen "VorFrue Tider" trykke i 1513, og gav hermed en større kreds mulighed for at anskaffe sig en andagtsbog, end tilfældet var med de håndskrevne.

Med reformationens indførelse havde lægfolket fortsat behov for at kende datoerne på kirkeårets fester og kunne følge med i disse gudstjenester. Dog forekommer kalendarier sjældent i tyske salmebøger. Derimod blev senere udgaver af Luthers Betbüchlein, fra 1529, forsynet med et indledende kalendarium med et lignende indhold som i "Een ny Bedebog" fra 1531. For at give sine læsere mulighed for at kunne følge med i kirkeårets gudstjenester indleder Chr.Pedersen derfor sin salmebog med et kalendarium, og intet var mere naturligt for ham end at bearbejde det kalendarium, han tidligere havde anvendt i "Vor Frue Tider". Traditionen blev ført videre i Hans Tausens salmebog. Selv om vi fik de årlige almanakker (tidligst bevarede fra 1555, fragmentarisk) ophørte skikken ikke. Også Hans Thomissøns salmebog fra 1569 er indledt med et kalendarium. Først med Kingos salmebog fra 1699 forsvinder dette lille stykke kulturhistorie fra vore salmebøger.

- - -

NOTER.

1. Vi bruger her ordet kalendarium om de kalendere, der gælder et ubegrænset antal år (evighedskalendere). Da de udgør en integrerende del af middelalderens liturgiske bøger missale og breviar, betegnes de også ofte kirkekalendere. Ordet almanak er siden 1474 blevet anvendt om de årlige tavler på ny- og fuldmåne; senere udkom de i bogform. Ordet kalender bruges om en fortegnelse over årets dage som resultatet af et kultursamfunds astronomiske beregninger: den julianske kalender, den gregorianske kalender, den jødiske kalender etc.

2. Lauritz Nielsen:Dansk bibliografi 1482-1600, Kbh.1919ff (=LN) no. 237. Se også L.Nielsen:Chr.Pedersen og bogtrykkerkunsten. Nogle boghistoriske undersøgelser (Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen V) Uppsala 1918, 45-60.

3. Malmø-salmebogen 1533. Faksimiledition. I samarbejde med Dansk-Skånsk Förening utg. av John Kroon, Malmø 1967, forordet 10-11 og efterskriftet 331-32.

4. C.J.Brandt:Om Lunde-kanniken Christiern Pedersen og hans skrifter, Kbh.1882, 283ff.

5. I det eneste bavarede exemplar af Malmøsalmebogen er tilskrevet en talkolonne helt til venstre for månederne februar-maj. Det er gyldentallene skubbet en dag frem, og rækken stemmer nu ikke overens med nogen af de "gyldentalsserier", vi kender. Det er måske også grunden til at rækken holder op midt i maj.

6. A.Pfaff: Aus alten Kalendern, Augsburg u.å.(c.1947); Nils Lithberg: Computus med särskild hänsyn till Runstaven och den borgerliga kalendern, Stockholm 1953 (=Nordiska Museets Handlingar 29), der er hovedværket i nordisk komputistisk litteratur; A.Cordoliani: Contribution à la littérature du comput ecclésiastique au moyen age (i Studi Medievali 3.serie bd.1, Spoleto 1960, 107-137, og bd.2, Spoleto 1961, 169-208); E.Zinner:Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance, Leipzig 1941.
Desuden kan henvises til H.Nielsen:Kronologi, Viborg 1965; artiklerne Julianska kalendern, Computus ecclesiasticus, og Kalendarium i Kulturhistorisk Lexikon for Nordisk Middelalder (=KLNM) 1965ff.
Endvidere til kronologiske hjælpemidler som R.W Bauer:Calender for årene indtil 2200 e.Kr. (fot.optryk 1961) og H.Grotefend: Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit I-II, Hannover 1891ff.

7. Lithberg 211ff.

8. Pierre Jounel:Le culte des Saints dans les basiliques du Latran et du Vatican au douzième siècle, Paris 1974 (thèse polycopiée) 8f.

9. Lithberg 68-104. og art.Gyllental af S.O.Jansson i KLNM bd.V.

10. Art. Computus ecclesiasticus i KLNM bd.II,585-87.

11. Årstallet + 1 divideres med 19, se f.ex. Nielsen:Kronologi 15.

12. Se art. Incensio lunæ i KLNM bd.VII.

13. Lithberg 57-65. og art. Söndagsbokstav i KLNM bd.XVIII.

14. Udgangspunktet er år 328, det første skudår efter koncilet i Nicæa, 1.januar faldt på en mandag, og dette års søndagsbogstaver er da GF. Herefter kan et givet års søndagsbogstav udregnes. Se f.ex. Pfaff 16ff.

15. Lithberg 1o5-28. og art. Lunarbokstäver og Tabula signorum i KLNM bd.XI og XVIII.

16. Lithberg 114 og tabel 22.

17. Se art. Djurkretsen og Månens gång genom zodiaken i KLNM bd.III og XII, og denne artikels note 15.

18. Se f.ex. art. Kalendarium II i KLNM bd.VIII, og mit (utrykte) speciale: Den middelalderlige kalendarietradition i Odense stift, Kbh.1972.

19. LN 181 og LN 27.

2o. LN 212 og 213. "Vor Frue Tider" er udgivet af C.J.Brandt og R.Th.Fenger i Christiern Pedersens Danske Skrifter bd.II, Kbh. 1851, 271-518. I denne udgave er kalendariet søgt rekonstrueret efter andre tidebøger. - Til aftrykket, se Brandt 284.

21. p.331-332.

22. Se note 4.

23. Se J.Braun:Liturgisches Handlexikon, 1922, 2oo og P.Jounel i Handbuch der Liturgiewissenschaft II, 1965, 276. - Texten haves f.ex. i Breviarium Lundense fra 1517 fol.lxxxv= bl.93 i den håndskrevne foliering.

24. Brandt 284.

25. I serien: Theriaca. Samlinger til fremme af farmaciens og medicinens historie, 3.hefte, Kbh.1959.

26. Zinner 15.

27. V.Madsen: Katalog over Det kgl.Biblioteks inkunabler, 1931ff, no.2417. Zinner no.183.

28. Zinner no.986 og 1o29.

29. Le Compost et Kalendrier des Bergiers. Reproduction en facsimile de l'edition de Guy Marchant (Paris 1493). Introduction par P.Champion, Paris 1926, 5. (haves på UB II)

3o. Gesamtkatalog der Wiegendrucke, Stuttgart-New York 1968^{2}, no.59o6-5915 med udførlige indholdsfortegnelser.

31. Udgivet og kommenteret af H.Oskar Sommer: The Kalender of Shepherdes. The edition of Paris 15o3 in Photographic Facsimile. A faithful reprint of R.Pynson's edition of London 15o6, London 1892 vol.I-III. (haves på UB II)

32. Zinner 16-17. Zinner no. 915.

33. Zinner no.1184, 1212 og 1252. Til 1523-udgaven se også C.Borchling & B.Claussen: Niederdeutsche Bibliographie. Gesamtverzeichnis der niederdeutschen Drucke bis zum Jahre 18oo, I-III, Neumünster 1931ff no.762 med indholdsfortegnelse.

34. Zinner no.1114. Borchling no.627 (cfr. no.626).

35. Bl. xxiiii^{v} - xxvi^{r}, xli^{r} - xlii^{r}, lix^{v} og xc^{r} - ciii^{r}.

36. Cfr. Ludwig Dietz' Salmebog 1536, udg. af Universitets-Jubilæets danske samfund ved Niels Knud Andersen, Kbh.1972.

37. Hauberg 14 og 24.

38. Se G.Eis:Meister Alexanders Monatsregeln (i Lychnos. Lärdomshistoriska Samfundets Årsbok 1950-1951) Uppsala 1951, 104-136. Se også art. Månedsverser i KLNM bd.XII.

39. Nogle få er udgivet, se R.Reiche: Einige lateinische Monatsdiätetiken aus Wiener und St.Galler Handschriften (i Suddhoffs Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte Bd.57) Wiesbaden 1973, 113-141 med litteraturangivelser.

40. Se note 38.

41. Fachliteratur des Mittelalters. Festschrift für Gerhard Eis, Stuttgart 1968, 131-146.

42. Keil 135ff. Eis 108ff.

43. Eis 109f. J.Follan: Manuscripts of Ortolf von Bayerlants 'Arzneibuch'.Their Contents,Exemplifying German Medieval "Artesliteratur" (i Festskriftet til Eis, 1968, 31-52) 42.

44. K.Sudhoff: Deutsche medicinische Inkunablen. Bibliographisch-literarische Untersuchungen (=Studien zur Geschichte der Medicin Heft 2/3) Leipzig 1908, 232ff. Cfr. Eis 111,113.

45. Eis 113.

46. H.E.Sigerist: Deutsche medizinische Handschriften aus Schweizer Bibliotheken (i Archiv für Geschichte der Medizin, Bd. XVII, 205-240) Leipzig 1925, 230-232.

47. Her citeret fra Sigerist 232.

48. K.Gierow: Den evangeliska Bönelitteraturen i Danmark 1526-1575. Lund 1948, 25ff.

49. LN no.210.

50. Se Lauritz Nielsen 1482-1550, 145ff.

51. Se Fr.Grøn: Almanakken og medicinen. og K.Visted: Astrologi og stjernetro. begge i Den norske almanakk gjennom 300 år 1644-1944 red.af W.P.Sommerfeldt, Oslo 1944. - N.Lithberg: Almanackan. Från astrologisk rådgivare til svensk kalender, Sthm.1933, 18ff.

52. Se art. Gyllental i KLNM bd.V 615-16 og Lithberg: Computus 129-140.

53. LN no 1421.

54. Hans Tausens psalmebog 1553, Kbh.1944.

55. Nielsen: Kronologi 59.

56. Lithberg 148f og tabel 34.

57. Art. Cisiojanus i KLNM bd.II; Lithberg 33-56; O.Odenius: Cisiojani Latini. Neue Beiträge zur Bibliographie der metrischen Kalendarien des Mittelalters (i ARV. Tidskrift för Folkminnesforskning 15) Uppsala 1959, 61-154.

58. LN no.30 og 31. Mit speciale 16,18,36. - I de andre stifters trykte liturgiske bøger findes ikke en cisiojanus. En cisiojanus er også fundet i hdskr. af dansk proveniens: Kgl.Bibl. NKS 2112 fol., Edinburg Univ.Libr. ms.Borland 48 og Uppsala Univ. Bibl. ms D 600 (ikke anførte hos Odenius).

59. Se til flg.datoer: 15.1, 4.3, 3.6, 22.6, 15.7, 16.7, 27.7, 28.7, 12.8, 19.8, 2o.8, 25.8, 2.1o, 3o.1o, 2o.11 og 3.12.

6o. Odenius 9o.

61. Acta Sanctorum Decembris, Propylæum, Bruxelles 194o (26.5)

62. Art.Lucius KLNM bd.X. Til kultområdets størrelse:mit speciale 92ff.

63. Ass Prop.dec. (9.9)

64. Lithberg 275f. Til kult: Vies des Saints et des Bienheureux, Paris 1935 ff. bd.8,418ff.

65. Vies des Saints bd.9,1o3ff.

66. Hauberg 19, 24.

67. Gierow 63 (note 76). Til Slüters bedebog, se Gierow 59ff.

68. J.Granlund: Medeltida månadsbilder (i Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1964) Uppsala 1966, 36-56. Med henvisning til Granlunds nøgle har salmebogen flg.serie:1+2,2,7,15,17,19,25, 26,13,33,6,36.

69. Xerograf. kopi p.222, også trykt hos Gierow 42ff.

7o. Gierow 63.

71. LN no.954.

72. Le compost et kalendrier des bergers 1493 fol.hi^{r-v} og den engelske udgave fol g vii^{v}-viii^{r}. cfr. Hauberg 18.

73. Se art. Rotula i KLNM bd. XIV og Lithberg 63-65, 1o3-1o4.

74. Lithberg 64.

75. Nationalmuseet inv. no. 1o 386, fotografisk kopi på KB. Se også R.Nyerup: Om den ældste trykte, særskilt udkomne, danske almanak med et par ord om den nu brugelige (i Det Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter bd.18) Kbh.1822,187-214.

76. A.Lindhagen: Om några gamla regler för beräkning af de rörliga kyrkofesterna (i Fataburen 191o) Sthm.1911, 133-139.

77. Se art. Tabula intervalli i KLNM XVIII 43-44.

78. Lithberg 228. Tabel 66 er i tabel 67 omsat til datoerne for Estomihi = fastelavnssøndag.

79. W.E. van Wijk: Le nombre d'or. Etude de chronologie technique suivie du texte de la Massa Compoti d'Alexandre de Villedieu avec traduction et commentaire, La Haye 1936, 1o7.

8o. Cordoliani bd.I 133 og bd.II Appendix 186-188, 192.

81. Martin Luther: Ein Betbüchlein 1529, facsimile, Stuttgart 1929.

82. Lissa Børthy: En dansk billedkalender fra 1513 (i Folkeminder 11-13) Kbh. 1965-67, 68. Lithberg 233.

83. Danske Bibelarbejder fra Reformationstiden III, Gammel Testamentlige Bøger oversat af Peder Tidemand, Kbh.195o, den boghistoriske indledning ved Volmer Rosenkilde 6off.

- - o - -

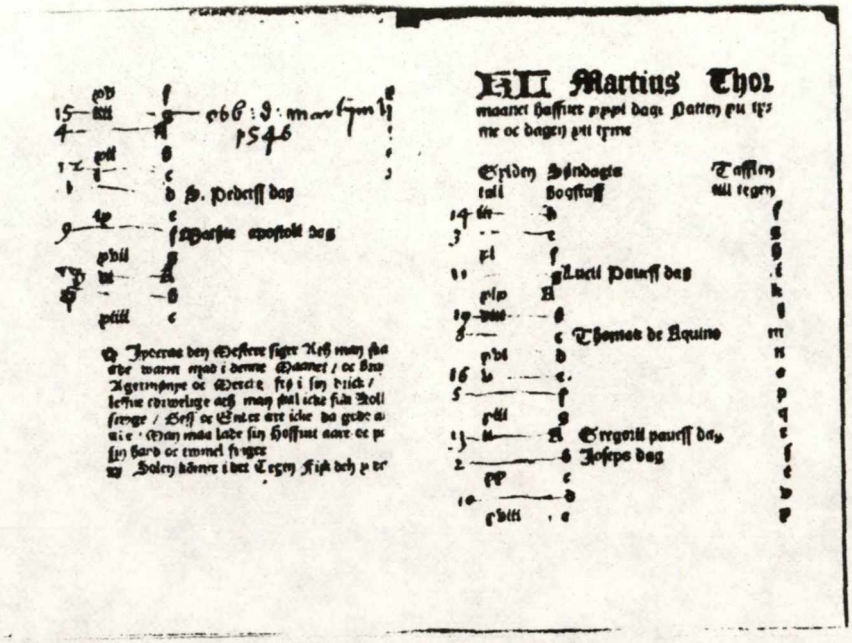

Malmøsalmebogen trykt 1533. Kalendariet: slutningen af februar måned og begyndelsen af januar måned. Se si. lol.

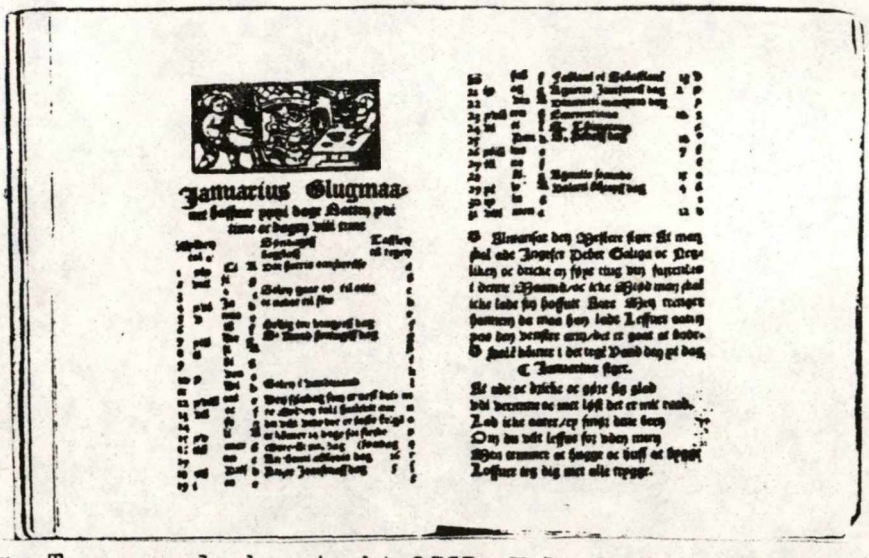

Hans Tausen salmebog trykt 1553. Kalendariet: Januar måned. Se si.114 ff.

Åreladem and fra Le Compost et kalendrier des Bergiers, 1493. Se si.lo7 og 118 f

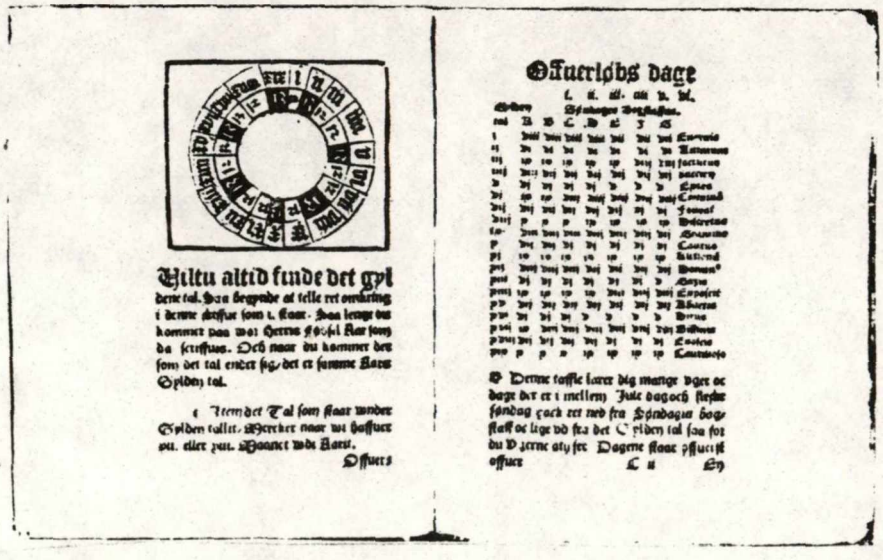

Kalendariske hjælpemidler i Hans Tausen salmebog 1553. Se si. 12o og 122.

Tænk, når engang...

Af dr.phil. A.Kragelund.

Anders Malling kommenterer i sin Dansk Salmehistorie V p.63 nordmanden Wexels religiøse digt (Den danske Salmebog nr 653):"Tænk, når engang den tåge er forsvunden, // som her sig sænker over livet ned, // når dagen, evig klar, er hist oprunden, // og lys omstråler hvert af mine fjed. // Tænk når engang er løst hver jordisk gåde, // besvaret hvert "hvorfor?" jeg grunded på, // men kunde ej med al min grublen råde, // tænk når jeg Herrens vej skal klart forstå."

"Den rent ydre (fremhævet her) inspiration til dette digt", siger Malling, "...er et lille digt af den svenske digter Carl Wilhelm Böttiger (1807-78)."

Det er rigtigt nok; men det har dog sin interesse at se, hvor fjernt dets indhold er fra Wexels salme. Digtet hedder: I afskedets stund, og de ord, Malling citerer, stammer fra den første linje i andet vers: "Tänk någon gång, när du en blomma plockar," og det fortsætter: "på den, hvars lif af dig sin blomming har, // som evigt mins de rika, ljusa lockar // och evigt mins dit blåå ögonpar."

Malling refererer senere professor Lindhardt, der mener, at "man ikke burde svælge i en sådan salme, fordi den åbnede et fremtidssyn til et liv, som kun var det kendte menneskeliv i forklaret skikkelse,"

Heroverfor hævder Malling, at det er muligt at belægge alle versene med bibelcitater.

De to første ovenfor citerede strofer dækkes således af I Kor. 13.12:"Nu ser vi jo i et spejl, i en gåde, men da skal vi se ansigt til ansigt, nu kender jeg stykkevis, men da skal jeg kende fuldtud, ligesom jeg jo selv er kendt fuldtud," og af II Kor. 5.7: " I tro vandrer vi her, ikke i skuen," og af I Johs.3,2: "..det er endnu ikke åbenbaret, hvad vi engang skal blive. Men vi ved, at når Han åbenbares, skal vi blive ham lige, thi vi skal se ham som han er."

Man kan jo nok sige, at tankerne i Det Nye Testamente også er Wexels, men ellers er ligheden temmelig tynd.

Professor Lindhardt mener øjensynligt, at der kristeligt set er noget betænkeligt i Wexels digt, fordi det genspejler menneskelivet, og det

vil sige, at kilden ikke er Testamentet.

Man må da lede andetsteds, og man kommer Wexels nærmere med Senecas Brev til Lucilius lo2,28 m. Han siger i Gertz's gengivelse:

"Efter døden skal naturens hemmeligheder åbenbares for dig; dette mørke[1], hvori du nu lever, skal spredes, og fra alle sider skal et klart lys ramme dig med sine stråler. Forestil dig[2], hvor stor en glans der vil være dér, hvor så mange stjerner blander deres lys med hinanden; ingen skygge skal forstyrre klarheden, enhver side af himlen skal stråle i lige glans; dag og nat er skifter, som kun hører de laveste luftlag til. Da vil du sige, at du har levet i mørke, når du med hele dit væsen får det hele lys at skue, det, som du nu kun ser dunkelt gennem øjnenes så yderst trange veje[3], og dog beundrer du det allerede fjernt borte; hvad vil du synes om det guddommelige lys, når du ser det på det sted, hvor det hører hjemme? Denne tanke tillader intet smudsigt, intet usselt at blive siddende i sjælen.[4] Den siger,at guderne er vidner til alle ting; den byder os at søge at tækkes dem, at forberede os til det fremtidige samliv med dem og at have evigheden for øje."

Gertz's oversættelse dækker meningen, men savner Senecas vægt,klang og glans:

"Aliquando naturae tibi arcana retegentur, discutietur ista caligo et lux undique clara percutiet. Imaginare tecum, quantus ille sit fulgor tot sideribus inter se lumen miscentibus; nulla serenum umbra turbabit. Aequaliter splendebit omne caeli latus; dies et nox aëris infimi vices sunt. Tunc in tenebris vixisse te dicis, cum totam lucem et totus aspexeris, quam nunc per angustissimas oculorum vias obscure intueris. Et tamen admiraris illam iam procul; quid tibi videbitur divina lux,cum illam suo loco videris? Haec cogitatio nihil sordidum animo subsidere sinit, nihil humile, nihil crudele. Deos rerum omnium esse testes ait. Illis nos adprobari, illis in futurum parari iubet et aeternitatem proponere."

Den hedenske og den kristelige oldtid glider således sammen hos Wexels. Den sidste er jo også stærkt understreget hos ham. Er den tydelige lighed mellem Seneca og Wexels mere end et sammenfald - og det mener jeg, at den er - har vi her et smukt eksempel på den gamle kristne humanisme.

---

1. Teksten har caligo: Tåge. 2. Teksten: imaginare tecum. 3. Teksten: per angustissimas oculorum vias, cf. Wexels strofe 4: "Tænk,når engang med utildækket øje, jeg ham skal se." 4. Jvf. Wexels 5:"Tænk, når engang jeg uden synd skal leve // hver tanke ren,hver gerning uden brøst". Malling henviser til Fil. 3,21 og Johs.Åbenb. 7,13-14.

Anmeldelser

Salmeregistranten

Dansk Salmeregistrant indtil 1700. Ved Anders Malling. Akademisk Forlag 1976. 56 s.

Som afslutning på arbejdet med salmeregistranten giver pastor Malling her en kort fremstilling af registrantens tilblivelse, indretning og benyttelse. Skriftet er inddelt i 6 afsnit: Salmeregistrantens begyndelse og udvikling. Medarbejderne. Salmeregistrantens omfang, indretning og opstilling. Vejledning ved brugen af salmeregistranten.

Salmeregistranten er en registrering af samtlige danske salmer indtil år 1700. Den omfatter ikke blot de salmer, der findes i de officielle salmebøger, men også de mange salmer, der blot er optaget i de uofficielle salmebøger, "bogtrykkersalmebøgerne", hvoraf der findes et meget stort antal, samt andagtsbøger, bønnebøger etc. Arbejdet med salmeregistranten begyndte i 1967 på initiativ af professor Billeskov Jansen og undertegnede, samt nu afdøde professor Arnholtz. Vi dannede et tværfagligt - litteraturhistorie, vers- og musikhistorie, kirkehistorie - tilsynsråd, medens pastor Malling ledede arbejdet, der udførtes af en gruppe studenter. Forskningsrådet har gennem alle årene bevilliget den nødvendige økonomiske støtte.

Salmeregistranten, der er enestående i sin art, er et uvurderligt arbejdsredskab for studier i dansk salmehistorie indenfor nævnte periode. Den indeholder et utal af oplysninger af interesse ikke blot for teologer, men også for litteraturhistorikere, musikhistorikere etc. Den er opstillet på Institut for Kirkehistorie, vær.44o, og er tilgængelig for seriøst interesserede ved henvendelse til instituttets sekretariat. Salmeregistranten består af et sammenhængende system af kartotekskort, og for at få oversigt over dens benyttelse og mange studiemuligheder, må det anbefales, at man i forvejen gennemlæser pastor Mallings lille skrift, der kan lånes på instituttet. Skriftet skal ikke refereres her. Salmeregistranten har flere gange været omtalt i Hymn.Medd.,se især Tove Villarsens artikel,HM 1972,s.5 flg.

Dansk Salmeregistrant indtil 1700 har ikke blot interesse for aktive salmeforskere som vejledning ved benyttelsen af registranten. Det lille skrift - en nydelig tryksag fra Gullanders Bogtrykkeri i Skjern - har interesse for alle, der ønsker at følge med i det salmehistoriske arbejde, som vi har igang på Institut for Kirkehistorie. Skriftet tilbydes derfor HM.s abonnenter til favørpris. Ønsker De at benytte Dem heraf, bedes De

udfylde og indsende den blanket, der følger med dette hefte.

Niels Knud Andersen

- o -

VI TROR - Salmer af Jørgen Michaelsen
(Eget forlag, 1975. - Ø.Alling, 8963 Auning.)

For nogen tid siden udsendte sognepræst Jørgen Michaelsen et hæfte med nye salmer, som i mangt og meget ligner de to foregående, han har udgivet (anm.HM 1974 s.37ff.) såvel i det beskedne, men noble ydre, som i præget på salmerne. Det nye hæfte hedder "Vi tror", men man må ikke deraf forledes til at mene, at vi vel så "sang-viis" kommer en tur rundt i trosbekendelsen; vægten ligger helt og holdent på, hvad vi tror om Kristus.

Der er ikke tale om moderne salmer i den forstand, at de er specielt præget af nyere strømninger. Af de 21, som hæftet indeholder, er der kun en, der ikke har melodiangivelse fra Den danske koralbog, og hvad indholdet angår, søger man forgæves det storbyplagede, støj- eller forureningsprægede menneske, eller mennesker der er præget af dårlig samvittighed over den globale elendighed. Ikke engang vor hjemlige dåbsdebat har kunnet lokke forfatteren til at aktualisere, endskønt dåben nævnes i hver eneste salme.

Hæftets indledende salme, som vi bringer i dette nummer af HM, samler mange tråde, som også løber igennem de øvrige: Guds søn er sendt for at opsøge os i "..vor nød/ som er vor ondskab/ synd og død". Gennem sit liv, sin lidelse, død og opstandelse har han dels dømt vores liv (v.5 cf.11,3) og dels hentet os ud "af skyld og dom/ til liv hos Gud", sådan som det siges til enhver, der bliver døbt. Af denne frelsens orden lever troen, udtrykt fx. sådan:

At tro er at komme
til det, der er større
end vi kan forstå -:
Guds rige, som Kristus
har åbnet i dagen
for os som er små. (1o,1)

Men Jørgen Michaelsen ved samtidig noget om,hvad det nye liv skal bruges til:

At tro er at komme
trods hvad der vil hindre
til gudslysets skær -
og skænke sin næste
Guds nåde i dagen,
hvor riget er nær. (1o,6)

Der findes flere tilløb til at synge om tjenesten for vor næste, det Aastrup i årevis har beklaget, at vi savner i salmebogen (det er vist nok ikke det eneste forfatteren har tilegnet sig hos Aastrup); det er fx. tydeligt i disse vers om teksten til 13.s.e.trinitatis:

De øjne kaldtes salige,
som så Guds rige nær
i Jesu Kristi gerninger
og ord iblandt os her.

Men øjne,som kan fryde sig,
fordi de ser Guds trøst,
skal ikke søge troens lys
i selvoptaget lyst.

De øjne kaldes til at se
hver næste,som er nær
og håber på barmhjertighed
af os i dagen her. (18,1-3)

Et andet markant træk ved salmerne er deres karakter af kirkesalmer, troen på Kristus og hans gerning har visse former at holde sig til. I nr.9 synges der om, hvordan Jesus blev sat ind i vores verden, bundet til vort menneskeliv og til skik og brug hos os; men heraf skabte han ny form:

Selv var han mer end skik og brug,
og bøn og bud og ord blev sprængt
og fyldt med ham - med det fra Gud
som ingen før har set og tænkt.

Selv skabte han sig skik og brug
til folkegavn, til hellig pagt
med alle,som i tidens løb
skal møde, hvad han har fuldbragt. (9,23)

Især fremhæves, som nævnt, dåben hele vejen igennem samlingen som fornyelsens sted: men det understreges også, at ordet nu som altid spiller en afgørende rolle:

Du finder os, hvor ordet
om dig blir talt og hørt,
hvor det der først tildrog sig
påny i mund blir ført.

I kirken med ordet og sakramenterne henter vi selv et nyt liv,som vi skal give videre:

Vi går fra kirke,sendt af dig,
til livet på vor hverdags vej,
med lyset fra dit rige nær,
med nåde til vor næste her. (17,2)

Et par kritiske indvendinger mod salmerne kan jeg imidlertid ikke tilbageholde; ikke mod "teologien", for på det punkt virker det betryggende i en tid med så megen udflydende Jesusreligiøsitet at høre det bibelske budskab om Jesu frelsergerning fastholdt uden aktualitetspræget

slinger. Derimod er den sproglige form ikke overalt så markant, som man kunne ønske det; den er tilstræbt enkel uden ekstravagance, og det skal forfatteren ikke lastes for. Men så må man også kende sin begrænsning; i nr.4, hvor der spagfærdigt forsøges nyt, går det jævnt skidt, ja, sidste halvdel af vers 4 kommer endda ud af takt af bare benovelse. I al sin enkelhed bliver "og" misbrugt undervejs, se fx.nr.5, hvor mange linier det indleder der, eller det lille vers 8 af nr.2, der tynges af tre "og". Udtrykket "i dagen" har - også i denne samling - klichékarakter, og ordet "dybt" synes forfatteren at have en særlig forkærlighed for, (J.M. har ikke tilegnet sig, hvad Aastrup siger om påpasselighed i brug af tillægsord) efter min mening kan det godt udelades i kommende salmer; dels er det overalt unødvendigt, undtagen som fyld, og dels er der til ordet knyttet en følsom-melankolsk biklang ("dybt er vi i hans Faderhånd" 14,1) som er sagen uvedkommende, og som misklæder Jørgen Michaelsens i øvrigt sobre sprogbrug.

Som helhed viser samlingen, at det kan lade sig gøre at skrive gode traditionelle salmer, men den viser også meget tydeligt, hvor svært det er.

Højgård.

- o -

U N D E R V E J S . Salmer og Lignende. 1.Del 197o-1972. 2.Del 1973 - 1975. Af Gerda d'Auchamp. 112 sider. Bestilles hos forf.,Theisvej 8, 23oo Kbh.S.

I forordet til hæftet udtaler G.d'A. et håb om, at hendes nye salmer må føles enklere og mer aktuelle end mange i salmebogen. Det er store ord i en lille mund. Hvordan hamle op med de gudbenådedes, Kingos,Brorsons og Grundtvigs evigaktuelle forkyndelse? Hvordan overgå enkelheden hos Sthen? G.d'A. løser den af hende selv stillede opgave ved, uanfægtet af metrikkens krav til versfødder, trykstærke og tryksvage stavelser at digte frejdigt løs om hverdagens store og små problemer: om tilværelsens kaos, fremmedgjorthed, ligegyldighed, stress, pillemisbrug, dårlige nerver etc. Menneskelivet i lyst og nød berøres, og gode råd gives undervejs. Koralbogens melodier foreslås til teksterne, måske for at legitimere betegnelsen "salmer". Det hedder i forordet, at melodierne er en meget væsentlig del af helheden. "Jeg har lyttet og lyttet, til de sagde mig noget -". F.eks. kan man s.64 på Laubs mel. til Min mund og mit hjerte synge:

Der tales om frihed
men spørges der: til hvad
man fordrer stor lighed
med bil og hus og mad
se til at det der kræves
om lønnen når den hæves
kan virkelig gøre alle glad.

Giv indhold til ordet
og lad os snakkes ved
fej intet af bordet
som der kan bygges med.
Hver ønsker jo det bedste
vort ansvar er at næste
forsøg kan få alt på bedre gled.

Spørgsmålet er så, til hvilke lejligheder sådanne vers er tænkt sunget. Når Thomas Nielsen og Leif Hartwell drøfter ny overenskomst på arbejdsmarkedet? Men kan man få de fyre til at synge under møderne? Og er Laub da sagen?

Hvad har forfatteren i grunden tænkt sig med at samle sine tanker under denne form? Har poesien her anden funktion, end at verset ryster stolt sin løvemanke?

Når disse digte stilles op imod salmebogens tekster og annonceres som "enklere og mer aktuelle" end disse, er det så ikke at sammenligne det usammenlignelige? Hvad er højest: Rundetårn eller et tordenskrald?

Af salmer kræver jeg, at de skal forkynde evangeliet for mig. Derfor kan jeg godt undvære et og andet i min salmebog. Hvor velment f.eks. Blichers moraliseren i Ud går du nu på livets vej måtte være - salme bliver den aldrig. Det samme må siges om G.d'A.s livsregler og hjertesuk. Mange af dem har et religiøst indhold og betjener sig af kristelig terminologi. Det er naturligvis disse, som gør fordring på at være salmer. Mens hendes livsregler, poetiske indlæg i tidens debat etc. skal give det "eller lignende", som loves på titelbladet. Men når G.d'A. opfatter moraliserende betragtninger som beslægtet med den kristne salme, så røber det vist en mangel på forståelse af, hvad en salme er. Det viser sig da også, når man går de "salmetoneprægede" tekster igennem, at de lider af denne mangel. De docerer om alt det, vi skal gøre for Kristus netop der, hvor en kristen forkyndelse går ud på, at Kristus har udrettet alt for os. Således gøres døbefonten, s.16, til "tegnet på at vi dig ærer", hvor det modsatte med større ret kunne siges: at vi, der vanærer, her er blevet renset af Guds uforskyldte nåde. Nåden er netop ikke uforskyldt i G.d'A.s "aktuelle" forkyndelse. Gud bygger på det gode i os, s.18:

Hvis sorger kommer til
véd vi, du trøste vil
når viljen blot er god...

Vor gode vilje sætter grænsen for Guds kærlighed. Med en stærkt amputeret kærlighed til følge. Det er, s.78, ikke store sager, Vorherre kan udrette:

En lille del bli'r lettet lidt
hver gang du bér til Gud.

Eller s.68 hedder det, at Guds Ord "gør det bare lidt mere let/ at finde vej og spor." Den tanke er fuldstændig udenfor horisonten, at Guds Ord e r selve vejen og sporet, og at der aldeles ingen anden vej er. En betagende optimisme på menneskets vegne skinner ud af disse linjer fra en bryllupssalme, s.72:

d i t mål og vores er det samme
at vi bli'r eet i evighed.

Dog må Gud alligevel hjælpe os med det sidste bette nøk, for " i kirkens store flok..må vi bestandig lære/ at vort eget er ej nok."

For den unge generation ønsker vi det bedste, vi kan forestille os, nemlig at den lever op til v o r t lysende eksempel:

Lad vort barn få s a m m e lyst til
at gi' agt på dig og dit...

Og det sker vel bedst ved at gå

...på næstekærlighedens vej
- den eneste, der før' til dig. s.lo.

Ak ja! Så optimistisk som i "Undervejs", Gerda d'Auchamps Den lille Positive, kan jeg slet ikke udtrykke mig. Jeg vil anbefale hende og ligesindede at lytte til et par "enkle og mer aktuelle" strofer fra salmebogen (nr.586):

Aldrig mer jeg vil nu tænke
på, hvad selv jeg gøre kan,
men kun på, hvad du vil skænke....

Prøv at lytte og lytte, til de siger jer noget!

J.L.

- o -

Dagen og vejen af Niels Lund.
I kommission: E.Steenberg's boghandel,
Nørrebrogade 177, 2200 Kbh.N. 16 sider. 15.kr.

Det volder ikke besvær at give "Dagen og vejen" et godt ord med på vejen. Den gør nemlig ikke krav på at være mere, end den er. Det misbrugte ord "salme", hvormed megen ukristelighed og talentløshed smykker sig, forekommer ikke i dette hæfte med 13 nationale og kristelige digte. En livslang forkyndergerning har imidlertid sat sit præg på pastor emeritus Niels Lunds tankesæt og sprog. Det første er glædeligt, for det er en slags sikkerhed for, at digtenes indhold er evangelium. Det andet er mere tvivlsomt.

Kirkens bekendelse kommer til udtryk i digtet "Hvad er det at være

kristen", hvor der siges nej til den åbenbart stadig udbredte forestilling om kristendommen som livsfjendsk lovtrældom:

> Nej,det er ikke et krav, men en gave,
> den skønneste, rigeste, som vi kan have,
> en gave, som Gud i sin nåde har givet,
> som gi'r lys og glæde på vor vej gennem livet.

Den blinde tillid til Jesus Kristus kommer smukt til udtryk i digtet "Det er ham-", hvor de to sidste vers lyder:

> Og ved dit sidste leje
> han stille sætter sig
> og hvisker dig i øret:
> "Ven,stol du blot på mig!"
>
> Det er ham, som kan bære,
> når alting brydes ned.
> Det er Ham, som vil være
> din ven i evighed!

Sidste vers ligner jo en del det 6.vers i Kingos Se, hvor nu Jesus træder. Men Kingo er skam heller ikke noget ringe forbillede. Om begge citerede digte gælder, at de p.g.a. uregelmæssigt metrum ikke lader sig synge. Det kan derimod oversættelsen af Wallins julesalme Vær hilset morgenstund så skøn, der tidligere har været bragt her i HM.

Sproget i digtene er det traditionelle kirkelige. Klicheer og forslidte udtryk undgås ikke. Jeg tvivler således, om situationsfornemmelsen stadig slår til, når Niels Lund lader en flok konfirmander, "en ungdomsskare" anvende udtrykket "hjemmets højtidsbord" om konfirmationsfesten og lægger dem de ord i munden:

> Snart knæler vi i kirkens kor
> med barnligt sind og tanke.
> Vi er så små, som du er stor,
> gør du os stærke,ranke.
> Du døbte os med kristennavn,
> vær du vor ungdoms trygge havn,
> styr du vor dåd og tanke.

Mon konfirmanderne kan genkende sig selv i disse linier? Og så er sagen vel alligevel den, at verset taler sandt!

J.L.

\- o -

Esbjörn Belfrage:"Laurentius Jonae Gestritius' Psalmer, andelige visor och lovsånger."
Særtryk af Diktaren och hans formvärld. Lundastudier i litteraturvetenskap tillägnade Staffan Björck och Carl Fehrman, s.255-271. Allhems Förlag, Malmø.

Laurentius Jonae Gestritius, der døde 1597 som præst i Härnösand, Ångermanland, og altså er samtidig med Sthen og Reravius, er et eksempel på en

digter, der skrev mange og gode salmer, men skrev dem i utide. Derfor er hans indsats gået ret stille af.

Hans mange oversættelser især af latinske sange og hymner interesserede ikke samtiden synderligt. Hverken det lille hæfte med 21 åndelige viser og lovsange, der kom i digterens levetid, i 1591, eller den samlede posthume udgivelse i 1619 ved sønnen af ialt 178 tekster.

Dr. Belfrage påviser, at der blandt disse tekster er flere oversættelser fra tysk og dansk end hidtil antaget. Böhmeren Michael Weisse har således bidraget med ni tekster. De danske forlæg er især af kategorien dødssalmer og eskatologiske, apokalyptiske salmer. Her er bidrag af Sthen, Thomissøn, koldingborgmesteren Søren Kjær, odensepræsten hr. Michael m.fl.

Nyt i forhold til tidligere svenske salmer er Gestritius' naturindgange. Hvad man ellers siden reformationen havde haft af naturbilleder i salmer, var altsammen med bibelsk forlæg. Hos Gestritius derimod møder vi den anvendelse, man i antikken og middelalderen - bl.a. i hymnen og i "dagevisen" - gjorde af naturskildringen i tidsangivelserne. Skildringen af naturen i salmer er et område af hymnologien, som Esbjörn Belfrage har behandlet med stor indsigt i sin disputats fra 1968, "1600-talspsalm".

Dr.Belfrage kommer også ind på bønnelitteraturens betydning som inspiration for salmedigtere. Det er et kapitel i salmehistorien, som vi endnu har tilgode, men som den dygtige svenske doktor gennem sine licentiatstudier i 1500- og 1600-tallets lutherske salmedigtning har erhvervet sig de bedste forudsætninger for at skrive.

I en afsluttende note lover forfatteren en mere udførlig fortegnelse over de udenlandske forlæg til Gestritius' salmer. Som en beskeden hjælp hertil kan jeg oplyse, at ALlene på Gudh förlåter iagh migh, hvoraf 1.vers citeres s.260, er en oversættelse af en Sthen-salme fra En liden Haandbog 1578 og aftrykt hos Brandt og Helweg I nr.231. Gestritius behøver ikke have haft en udgave af Haandbogen som sit direkte forlæg. Ud fra Belfrages sparsomme oplysninger om oversatte danske salmer vil jeg tro, at digteren har benyttet den duodez-udgave af Thomissøns salmebog, som Lorentz Benedicht besørgede i 1586. I denne og dens tillæg "nogle andre skøne Viser oc Sang.." optræder netop alle de danske tekster, som Belfrage omtaler. Således også dommedagssalmen VAag op O synder oc tenck dig om, som er digtet af Albert Hansen Helsingør i 1582. Benedichts tillæg slutter med "nogle Latinske Sang", hvilket sikkert har interesseret netop Gestritius. Duodez-udgaven uden noder har også været lettere til-

gængelig for en fattig svensk sognepræst end den kostbare Thomissøns salmebog i oktav og med noder.

J.L.

Dansk Kirkesangs Årsskrift 1973-74. København 1975. 123 s.

Årsskriftet indledes med formandens beretning "Siden sidst". Heri skriver Søren Sørensen om samfundets 50 års jubilæum og arrangementerne i den anledning; om udskiftninger, der har fundet sted til arbejdsudvalget og om gennemførelsen af sommermøderne, som man har haft glæde af at koncentrere i forskellige stifter på skift.

Den 25. maj døde Harald Vilstrup, og han mindes her af Gunnar Pedersen, især for sit arbejde i tilknytning til Dansk Kirkesang, sine inspirerende salmegennemgange ved sommermøderne og sit arbejde i forskellige udvalg. Som karakteristisk for Vilstrup anfører Gunnar Pedersen, at han i sit arbejde følte sig bundet til fortiden og traditionen; han havde "evne til at forme poetiske som prosatekster". Om det, at Vilstrup ikke var med i salmebogskommissionen, skriver G.P., at det ikke så meget generede ham af personlige grunde. "Nok så meget fordi det generede ham, ja skar ham i hans sarte øre og sind, når en salme fra ældre tid havde fået en form, som var ringere end den kunne have været. Han kunne give udtryk for de mislyde han fornam gennem stemmeføring, ansigtstræk og holdning." Endelig konstateres det, at der ikke mindst i Vilstrups mange hymneoversættelser til Den danske Tidebog 1971 var noget af den "kunstlede stil, som der altid var en tendens til i hans oversættelser og digtning."

Vilstrup fører selv ordet i den næste artikel "Den klassiske (oldkirkelige og middelalderlige) latinske hymne på baggrund af Den danske Tidebog", et foredrag fra 1973, hvor han til indledning påpeger, at denne del af den gamle salmedigtning er forbigået af Grundtvig i hans sangværk, "og det må ses som en følge heraf, at den omtalte storperiode i salmedigtning så at sige totalt savnes i vor salmebog." Gennem Vilstrups egne oversættelser til Den danske Tidebog er der bødet på dette forhold, og denne artikel er nærmest en salmehistorisk kommentar hertil. I modsætning til artiklen i årbogen 1942, hvor Vilstrup, kunne man tro, tog et overblik over opgaven, fremlagde forskellige prøveoversættelser, og i øvrigt så fremad, ser han her tilbage over "fuldendte gerning". Vi får

korte karakteristikker af de digtere, af hvem der er oversat hymner - Ambrosius, Prudentius, Sedulius, Fortunatus - samt en, også kort, vurderende gennemgang af forskellige led i Gregors tidesangsordning med dens optagelse af tidligere hymner og (formentlig) Gregors egen udfyldning af det manglende. - Vilstrups store fortrolighed med dette område af hymnologien skinner tydeligt igennem den nøgternst kommenterende gennemgang.

Det næste bidrag er en III.afdeling af Christian Thodbergs undersøgelser af forholdet mellem prædiken og salme hos Grundtvig, dennegang "omkring Sang-Værkets første bind 1836-37." - Sangværket udkom i otte hæfter i tiden fra 24.oktober 1836 til 31.august 1837, og under hele arbejdet kan der konstateres en snæver forbindelse med Grundtvigs prædikener. Thodbergs udgangspunkt for de hidtidige undersøgelser (DKÅ 1969/70 45-62; 1971/ 72 122-171; Hymn.Medd. 1974 18-30 og, med lidt anderledes sigte, Grundtvig-Studier 1975 7-33) har været, at "prædikenen var før salmen. Først skaber prædikenen klarheden - salmen er det direkte udtryk for den. V a r salmen allerede blevet til, måtte Grundtvig konsekvent tage den ind i prædikenen som det klareste udtryk for sit anliggende." (s.33); og Thodberg er da også i stand til at vise, at flere af de kendteste salmer har deres rødder i prædikener, ikke mindst salmer fra det første hæfte. Senere er arbejdet vel blevet forceret, kan man formode, da kun ganske få salmer forelå i forvejen, og der viser sig nu flere eksempler på, at salmerne kommer før prædikenen, eller at prædiken og salme "er blevet til i samme arbejdsgang". Samtidig med at Thodberg har opmærksomheden rettet mod dette forhold, søger han at vise, hvor stærk Grundtvigs "græske vækkelse" i foråret 1837 har været, og hvor meget den har virket ind på salmer og prædikener. Prædikenerne er både i fastetiden(!) og i påsketiden stærkt præget af opstandelsestanken, og den hjælper Grundtvig til at holde fast ved "..at Hans [Herrens] Kirke og Menigheds Liv paa Jorden..er ikke blot hvad man kalder et Vidnesbyrd om Hans Opstandelse og Himmelfart, men det er en bestandig Gientagelse af Hans sejrrige Kamp med Døden" (s.47). De tanker, han mødte i de græske hymner, han i den tid bearbejdede, skærpede hans "interesse for den stridende og sejrrige Kristus og menighedens delagtighed heri i troen - og for det naturlige menneskehjerte, der frit skal tale ud om sin længsel til Gud." (s.44) Derfor bliver "hjertebilledet og kampmotivet" stærkt fremtrædende, især her, men også som eftervirkninger siden. - Thodbergs arbejdsmetode viser sig også i denne artikel at være en udmærket hjælp til forståelse af enkeltheder og sammenhænge i Grundtvigs salmer.

Herefter følger to mindre stykker, et let revideret radioforedrag af

Erik A.Nielsen om Grundtvigs Tag det sorte Kors fra Graven! og nogle erindringer af Helge Skovmand om "Thomas Laub og de laubske melodier."

Erik A. Nielsen søger at tolke billedsproget i Grundtvigs salme og peger i den forbindelse på, hvordan der er tale om opstandelse på forskellige planer: Jesu opstandelse, menneskets opstandelse og naturens opstandelse. Mange ting i salmen står klarere efter EAN's tolkning, ikke mindst gennemgangen af salmens indledning er fin. Dog kunne jeg godt have ønsket det stærkere understreget, at opstandelsesbegivenheden, Jesu opstandelse i fortiden, er forudsætning for al anden opstandelse. EAN kommer i sin afmytologiserende udlægning påfaldende hurtigt om ved strofe 2, som jeg ville kalde om ikke salmens "hjertestrofe", så dog dens tyngde- eller vendepunkt.

I Helge Skovmands stykke møder vi personlige erindringer om Thomas Laub og hans forhold til højskolebladet i Skovmands redaktørtid, og desuden overvejelser om hele Laubs virke i teori og praksis, hvor forfatteren gerne ser Laub som en "tonekunstens Grundtvig". Her tænkes vel især på kirkesangens fornyelse gennem Laubs indsats; det tyder i hvert fald parallelliseringen med sangværket 1837 på.

De to sidste bidrag, Søren Sørensen: Om kirkesangen i Slesvig-Holsten siden reformationen og John Bergsagel: Hovedlinier i engelsk kirkemusik indtil Vaughan Williams, vil jeg af mangel på tilstrækkelig indsigt, ikke som en vurdering, nøjes med at nævne; men så meget vil jeg gerne sige, at for mig som ikke på forhånd kyndig har de været instruktive.

Denne årgang af årsskriftet er som mange tidligere af høj kvalitet; nogle af artiklerne vil man utvivlsomt vende tilbage til og læse igen; derfor er det en forringelse at bogen ikke er trådhæftet, men limet i ryggen på billigbogsmaner; den havde fortjent bedre!

Jens Højgård.

Samfundet Dansk Kirkesangs sommerkursus 1976

Ved Else Christensen og Villy Ingemann Andersen.

Grundtvigs Højskole, Frederiksborg ved Hillerød var i dagene 1.-7.august 1976 rammen om Samfundet Dansk Kirkesangs sommerkursus. Tilslutningen var så stor, at højskolens kapacitet var ved at sprænges. En del af kursisterne måtte således indlogeres på det nærliggende børnehaveseminarium, hvis faciliteter var et udmærket supplement til højskolens.

Sommerkurset var i år arrangeret med Helsingør og Roskilde stifter som værter, hvilket dog ikke betød, at deltagerantallet herfra havde overvægten. Deltagere fra hele riget inclusive Færøerne og Grønland havde sat hinanden stævne på Grundtvigs Højskole.

Kursets program var alsidigt opbygget og henvendte sig til alle interesserede, men dog i første række tilrettelagt til i det daglige at udvikle kirkesangen hjemme i sognene. Aktiviteterne omfattede foredrag, salmegennemgang, studiekredsarbejde, stemmelægning, orgelspil og korsang. Som ny disciplin havde man taget direktion op under ledelse af Arne Berg og Erling Krog. Kurserne i orgelspil og stemmelægning havde god tilslutning. Deltagerne var fordelt på henholdsvis 7 og 5 hold á ca.8 deltagere. Orgelspil blev ledet af lærerne Aksel Andersen, Inge Bønnerup, Poul Børch, Jens E. Christensen, Grethe Krogh, Peter Langberg og Vera Østergård. Undervisningen var tilrettelagt på fire niveauer med 10 lektioner á 2 timer pr. hold. Stemmelægningen - med samme antal lektioner og timer - havde som lærere sangpædagogerne Sten Høgel, Bodil Magid, Torben Stig Nielsen, Morten Slæbo og Mariann Birk Hansen. Kursernes dygtige lærere forstod at aktivere kursisterne således, at man nåede meget nær det optimale af, hvad man kunne vente sig. Man blev inspireret til på kommende kurser at følge det lærte op samt uddybe, hvad der her er sat igang.

Mandag morgen fyldte sommerkursets deltagere Ullerød sognekirke, der tidligere har været valgmenighedskirke nært knyttet til højskolen. Gudstjenestens festlige og velklingende salmesang med organist Peter Langberg ved orglet samt prædiken og altergang ved professor Christian Thodberg blev en uundværlig side af kursets fællesskab. En uforglemmelig fælles oplevelse, hvor stilheden først blev brudt lang tid efter, at den sidste tone af postludiet havde lydt.

Salmegennemgangen, der var det centrale i fællesaktiviteterne, var rigt varieret strækkende sig fra Torben Schousboes gennemgang af "Gregoriansk tidebøn på modersmålet" over bl.a. Luther, Brorson, Grundtvig til Åstrup gennemgået af Gunnar Pedersen og Chr.Thodberg med melodigennemgang af Henrik Glahn og Torben Schousboe. - Af gennemgåede salmer kan nævnes nr.360 "Alene ste Gud i himmerig". Salmen har rod i græsk digtning fra 2.århundrede; men den har gennemgået flere gendigtninger indtil C.J.Brandts version, der er optaget i Den danske Salmebog. Nr.190 "Krist stod op af døde" samt nr.205 "Verdens igenfødelse" var såvel i tekst- som melodigennemgang særdeles interessante. - Åstrup-salmerne "Nu gløder øst i morgenskær", "Samler jer til kirkegang" samt "Bethesdasøjlernes buegange" fik en fin og nænsom gennemgang. Salmen "Det var kun en drøm, at han tog os til side" blev fremhævet som ægte luthersk.

Studiekredsene beskæftigede sig denne gang med to parallelle emner. Erik A. Nielsen behandlede emnet "Kirkehistorien set igennem Den Danske Salmebog", medens Henrik Glahn gennemgik "Musikhistorien set igennem Den Danske Koralbog".

Lederen af Den danske Orgelregistrant organist Ole Olesen holdt søndag aften et levende foredrag ledsaget af billeder og lyd over emnet "Frederiksborg Slotskirke - det levende orgelmuseum". Foredraget beskæftigede sig især med det historiske orgel bygget 1610 af Esaias Compenius og skænket til kong Chr. d. IV i 1617 af Lensgreven af Hessen. Orglet, der er et klenodie forarbejdet i ædle træsorter (indeholder 1001 piber alle af træ), undgik kun ødelæggelse, fordi det var udlånt til Frederiksberg Slotskirke, da slottet i Hillerød brændte. - Foredraget blev tirsdag aften fulgt op af en orgelkoncert i Frederiksborg Slotskirke, hvor kirkens organist Per Kynne Frandsen bl.a. spillede stykker af "Pierre Attaingnants samling 1531" og "Jacob Paixs tabulaturbog 1583" på det historiske orgel. Smukt lød de sprøde toner fra dette gamle instrument i det dejlige kirkerum. Uden for det officielle program brød kirkens klokkespil ind mellem koncertens to afdelinger med to koralmelodier. - Under sidste del af koncerten sad organist Grethe Krogh ved kirkens hovedorgel og udførte pompøst "Præludium og fuga i g-mol" af J.C. Bach. Med udførelsen af Johan Alain "Deuxiéme Fantaisie" (1936) mødte vi kontrasten i kirkemusikken. Orgelkoncerten sluttede med "Aftenbøn". Torben Schousboe havde i sit foredrag og senere i salmegennemgangen lagt op til den smukke afslutning, hvor præst og menighed i vekselsang foredrog de bibelske tekster, der befalede os i Herrens varetægt.

Korsangen, hvor alle havde mulighed for at deltage, blev ledet af Jesper Grove Jørgensen med Finn Hørsted som en dygtig assistent. Kapelmester dr. phil. Mogens Wöldike måtte sende afbud på grund af en udenlandsrejse. Kordeltagerne var næppe ankommet, før den første korprøve var i gang, hvilket også var nødvendigt, for at nå et hæderligt resultat ved sommerkursets kirkemusikaften i S:ta Maria Kyrka, Helsingborg. - Koret indøvede hertil to motetter: Hans Leo Hasslers "Nu vær os Gud miskundelig" og Heinrich Schütz' "Verleih uns Frieden" samt Buxtehudes kantate for firstemmigt blandet kor, strygere og continuo - "Der Herr ist mit mir". Her medvirkede ved opførelsen strygere fra Danmarks Radios Symfoniorkester. Det smukke kirkerum gav en god klanglig ramme for såvel koropførelserne som solisterne; - organist Jørgen Ernst Hansen spillede bl.a. Buxtehudes Præludium og fuga i g-mol. Og vokalsolisten Kirsten Buhl Møller fremførte smukt Buxtehudes "Singet dem Herrn" ledsaget af violin og basso continuo. Kirkemusikaftenen afsluttedes med "Bøn og lovprisning" - af William Smith, - udført af Chr.Thodberg og et 5-stemmigt blandet kor. En finere afslutning på den vellykkede aften

kunne man ikke have valgt.

Sommerkursets vellykkede gennemførelse kan man med rette takke for og lykønske arrangørerne med. Deltagerne blev en stor oplevelse rigere. Mon ikke Samfundet Dansk Kirkesangs sommerkursus 1977 på Vingsted-centret ved Vejle vil sprænge alle tidligere rammer.

Forfatternes adresser

Cand.Theol. Merete Geert Andersen, Øresundshøj 37, 2920 Charlottenlund.

Lærer, kirkesanger Villy Ingemann Andersen, Bavnestræde, Dalby, 4690 Haslev.

Kirkesanger Else Christensen, Kæderup, 4682 Tureby.

Pastor Helge Dahn, Kymervej 29, 4140 Borup.

Lærer Eyvind Holmen, Klim, 9690 Fjerritslev.

Lektor dr.phil. A. Kragelund, Odensegade 30, 4.sal, 2100 København Ø.

Pastor Jørgen Kristensen, Postboks 7, 6270 Tønder.

Pastor Hans Verner Lollike, Oksesæksvej 5E, 4900 Nakskov.

Pastor Niels Lund, Amager Fælledvej 28, 5.sal, 2300 København S.

Organist Axel Madsen, Carit Etlarsvej 5, 1814 København V.

Pastor Jørgen Michaelsen, Øster Alling præstegård, 8963 Auning.

Pastor Elith Olesen, Nørrevænget 39, 5000 Odense.

Pastor Erik Norman Svendsen, Agnetevej 21, 2740 Skovlunde.

Stud.mag. Evan-Th. Vestergaard, Skelagervej 145, 9000 Aalborg.

Redaktionelt

I dette dobbeltnummer er vedlagt en blanket, der til favørpris tilbyder vore abonnenter den nyligt udkomne vejledning i brugen af Dansk Salmeregistrant. Se i den forbindelse anmeldelse inde i tidsskriftet!

Et alt for stort antal abonnenter har endnu ikke betalt 30 kr for årgang 1976. Se nu at få det gjort! Find girokortet frem af 4.nr.af årg.1975. Tidsskriftets økonomi er baseret på denne sum af indbetalinger á 30 kr.

Vi er fortsat glade for at få tilsendt bidrag til tidsskriftet i form af gode tekster og melodier og givende artikler. Vi står faktisk og mangler stof til næste nummer.

Tilsendte publikationer modtages til anmeldelse eller omtale. J.L.